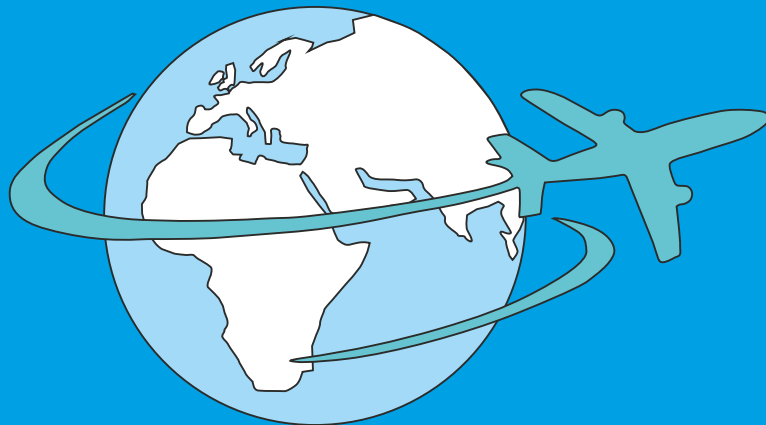


МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Навчально-науковий інститут міжнародного
співробітництва та освіти

Світові виміри освітніх тенденцій



МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Навчально-науковий інститут міжнародного
співробітництва та освіти

СВІТОВІ ВИМІРИ ОСВІТНІХ ТЕНДЕНЦІЙ

Збірник наукових праць

Київ • 2023

Світові виміри освітніх тенденцій

збірник наукових праць

<http://imco.nau.edu.ua/>

Рекомендовано науково-методично-редакційною радою

Навчально-наукового інституту міжнародного співробітництва та освіти
Національного авіаційного університету (протокол № 1 від 11 травня 2023 р.)

Видавець: кафедра філологічних та природничих дисциплін

Навчально-наукового інституту міжнародного співробітництва та освіти

Національного авіаційного університету.

Поштова адреса: Україна, Київ, 03058,
просп. Любомира Гузара, 1, корп. 8^а, 408.

Електронна адреса: philolognau@ukr.net

Містить наукові та науково-методичні праці із загального і слов'янського мовознавства, літературознавства, міждисциплінарних зв'язків філологічних та природничих дисциплін, методики і методології навчання іноземних студентів.

Головний редактор – доктор педагогічних наук Зарубінська І. Б.

Відповідальні редактори:

доктор філологічних наук Межжеріна Г. В.

кандидат технічних наук Корчук О. Ю.

Члени редакційної колегії:

кандидат економічних наук Шевченко О. Р.

доктор філологічних наук Бріцин В. М.

доктор філологічних наук Глущенко В. А.

доктор філологічних наук Нечитайло І. М.

доктор мистецтв Пустовойт І. В. (США)

доктор педагогічних наук Субота Л. А.

кандидат педагогічних наук Довгодько Т. І.

кандидат біологічних наук Загороднюк І. В.

кандидат філологічних наук Ковалюк О. К.

кандидат філологічних наук Нагорна Н. М.

кандидат філологічних наук Ніколаєва Н. С.

кандидат філологічних наук Федчук Л. І.

Технічний редактор – Медведенко К. О.

Рекомендовано давати посилання за зразком:

Іванов І. І. Авіаційні..... // Світові виміри освітніх тенденцій : збірник наукових праць / за заг. ред. Г. В. Межжеріною, О. Ю. Корчук ; Навчально-науковий інститут міжнародного співробітництва та освіти. Національний авіаційний університет. Київ, 2023. Вип. 16. С. 85-95. Режим доступу : <http://imco.nau.edu.ua/>

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за дотримання авторських прав інших осіб, достовірність цитат, власних імен та інших відомостей.

ISBN 978-966-136-893-3

© ННІМСО НАУ, 2023

© НАУ, 2023

Переднє слово

Збірник «Світові виміри освітніх тенденцій» поєднує в собі публікації широкого тематичного діапазону. У наукових статтях об'єктом дослідження слугували праслов'янська мова, українська мова від найдавніших часів, діалектизми, лексичні неологізми, українська та англійська термінологія, категорії літературознавства, теорія самоорганізації складних систем. Науково-методичні статті висвітлюють питання дистанційного навчання, особливості методики викладання гуманітарних і природничих дисциплін у процесі підготовки іноземних спеціалістів.

У статтях 2023 року порушуються проблеми, пов'язані з післявоєнним відновленням національної системи освіти, авіаційного транспорту, зі змінами в системі навчання іноземних мов в університетах США, появою семантичних неологізмів політичної сфери, трансформаціями в природничій терміносистемі, соціальною відповідальністю освітян за якість освіти у воєнний період.

У збірнику представлено праці вчених, наукових співробітників провідних університетів України (Національного авіаційного університету, Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київського національного лінгвістичного університету, Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут», Українського державного університету імені Михайла Драгоманова та ін.), Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, Інституту зоології імені І. І. Шмальгаузена НАН України, Національного науково-природничого музею НАН України, Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв, Національної академії статистики, обліку та аудиту, Українсько-американського університету Конкордія (Київ), Hofstra University (New York, USA), International University of Logistics and Transport (Wroclaw, Poland).

Висловлюємо щирю вдячність авторам за наукові ідеї, підтримку збірника та участь у його підготовці в умовах повномасштабної воєнної агресії та пандемії коронавірусу. Сподіваємося на подальшу співпрацю.

Редакційна колегія

НАУКОВІ ТА ОСВІТНІ СТРАТЕГІЇ ВОЄННОГО ЧАСУ

Olga Shevchenko

e-mail: deanfsf@nau.edu.ua

Dmytro Bugayko

e-mail: bugaiko@nau.edu.ua

Tadeusz Popkowski

e-mail: t.popkowski@gmail.com

CHALLENGES OF THE AVIATION EDUCATION SYSTEM DURING THE WAR AND POST WAR PERIOD

Авіаційна освіта є системою відкритого типу, на яку мають вплив велика кількість як пов'язаних, так і не пов'язаних між собою чинників. Однією із найбільш вразливих її складових під час війни є діяльність університетів як міжнародних осередків освіти, науки та культури. На жаль, повномасштабна воєнна агресія проти України з першої хвилини нанесла руйнівний удар по діяльності національної системи освіти взагалі та авіаційної освіти зокрема. У статті з метою формулювання стратегічних сценаріїв післявоєнного відновлення та сталого розвитку авіаційного транспорту України пропонується використання Концепції національного управління інтегрованими ризиками авіаційного транспорту України.

Ключові слова: авіаційна освіта, управління ризиками, повоєнне відновлення, сталий розвиток авіаційної освіти.

Aviation education is an open system influenced by a large number of related and unrelated factors. One of its most vulnerable components during the war is the activity of universities as international centers of education, science and culture. Unfortunately, the full-scale military aggression against Ukraine from the first minute dealt a devastating blow to the activities of the national education system in general and aviation education in particular. In order to formulate strategic scenarios for the post-war recovery and sustainable development of air transport of Ukraine, the article proposes to use the Concept of National Integrated Risk Management of Air Transport of Ukraine.

Keywords: aviation education, risk management, post-war recovery, sustainable development of aviation education.

Introduction. Aviation education is an open system influenced by a large number of related and unrelated factors. One of its most vulnerable components during the war is the activity of universities as international centers of education,

science and culture. Unfortunately, the full-scale military aggression against Ukraine from the first minute dealt a devastating blow to the activities of the national education system in general and aviation education in particular. In order to support the sustainable development of the national system of higher education and taking into account the peculiarities of the wartime period, the Strategy for the Development of Higher Education in Ukraine for 2022–2032 and the Operational Plan for its Implementation in 2022–2024 were approved at the national level (Order of the CMU of February 23, 2022, No. 286-r). This strategic document defines the priorities of the higher education system at the current stage of development of society and the country's economy, as well as the main characteristics that will be formed by 2032. The goals and objectives of the Strategy are a detailed road map for rebuilding and continuing the reform of the higher education system in the post-war period. Completing the tasks defined by the Strategy will reduce the destructive consequences caused by the full-scale invasion of the Russian Federation on the territory of independent Ukraine.

The document provides for the implementation of 5 strategic goals:

1. Effectiveness of management in the higher education system.
2. Trust of citizens, the state, and business in the educational, scientific, and innovative activities of higher education institutions.
3. Ensuring high-quality educational and scientific activity, competitive higher education, which is accessible to various population groups.
4. Internationalization of higher education of Ukraine.
5. Attractiveness of higher education institutions for study and academic career [Fakhova peredvyshcha...].

The Aim. Confirming the conceptual significance of the Strategy for the entire system of higher education in Ukraine, I would like to dwell on a more detailed analysis of the risks of aviation education, as well as propose scenarios for its post-war recovery. The article is a logical continuation of a number of

publications devoted to the sustainable development of Ukrainian aviation educational system and branch risk management of Ukrainian scientists O. Shevchenko [Bugayko D. O. & Bugayko D. D.; Shevchenko, Bugayko, Popkovskyi], Y. Kharazishvili [Bugayko & Zamiar; Kharazishvili & Lyashenko; Kharazishvili & Baranov], D. Bugayko [Bugayko; Bugayko D. O. & Bugayko D. D.; Bugayko, & Zamiar; Bugayko, Shevchenko, Bugayko; Bugayko, & Bahrii; Bugayko, Ierkovska; Kharazishvili & Lyashenko; Kharazishvili & Baranov], Y. Ierkovska [Bugayko, & Bahrii; Bugayko, Ierkovska], V. Lyashenko [Kharazishvili & Baranov], Polish scientists T. Popkovskyi [Shevchenko, Bugayko, Popkovskyi], Z. Zamiar [Bugayko & Zamiar] and scientists of other countries.

Results and discussions. Threats to the system of aviation education and science of Ukraine:

- air and ground strikes on buildings, infrastructure and equipment of the aviation education and science system;
- threats to the educational process and scientific activity of the aviation education and science system.

Therefore, the above-mentioned threats led to an increase in the vulnerability of aviation education and science of Ukraine, which is expressed in:

- vulnerabilities of buildings, infrastructure and equipment of the aviation education and science system in the conditions of direct hostilities;
- forced evacuation of leading scientific and pedagogical personnel, doctoral students, graduate students, and students from the war zone.

The combination of the mentioned threats and vulnerabilities leads to the following consequences for the aviation education and science system of Ukraine:

- buildings, infrastructure and equipment of the aviation education and science system received damage of varying degrees of severity, which continues to be under the threat of air and ground strikes; termination or transfer to a remote

form of the educational process and scientific activity of the system of aviation education and science of Ukraine;

- a significant decrease in funding of aviation education and science in conditions of a significant decrease in GDP.

The main negative results of the above were the decrease in the level of efficiency and safety of the aviation education and science system of Ukraine, which consists of:

- significant destruction of buildings, infrastructure and equipment of the aviation education and science system of Ukraine;

- reduction in the effectiveness of the educational process and scientific research in the conditions of remote communication;

- lowering the level of the educational and scientific process in the conditions of reduced financing of Ukraine [Bugayko D. O. & Bugayko D. D.].

We offer to consider optimistic, realistic and pessimistic strategic scenarios of post-war recovery and sustainable development of the aviation education and science system of Ukraine.

The optimistic scenario includes:

- development and implementation of the national program for training aviation personnel and scientific research in the field of aviation for the purpose of post-war recovery and sustainable development of aviation transport of Ukraine;

- stopping the destruction of buildings, infrastructure and equipment of the aviation education and science system; comprehensive reconstruction of the system of aviation education and science;

- restoration of a full-fledged off-line educational and scientific process;

- gradual rise to the level of funding of the aviation education and science system in the second year after the war [Bugayko; Bugayko D. O. & Bugayko D. D.; Kharazishvili & Lyashenko].

A realistic scenario includes:

- development and gradual implementation of the national program for training aviation personnel and scientific research in the field of aviation for the purpose of post-war recovery and sustainable development of aviation transport of Ukraine;

- minor further damage to buildings, infrastructure and equipment of the aviation education and science system as a result of military actions; step-by-step reconstruction of the system of aviation education and science;

- partial restoration of a full offline educational and scientific process; gradual rise to the level of funding of the aviation education and science system in the third year after the war [Bugayko; Bugayko D. O. & Bugayko D. D.; Kharazishvili & Lyashenko].

The pessimistic scenario includes:

- development and delayed implementation of the national program for training aviation personnel and scientific research in the field of aviation for the purpose of post-war recovery and sustainable development of aviation transport of Ukraine;

- significant further destruction and damage to buildings, infrastructure and equipment of the aviation education and science system as a result of military operations;

- partial reconstruction of the system of aviation education and science; the impossibility of restoring a full-fledged offline educational and scientific process; gradual exit to the level of funding of the aviation education and science system for the fifth year after the war [Bugayko; Bugayko D. O. & Bugayko D. D.; Kharazishvili & Lyashenko].

Taking into account possible scenarios for the development of events can allow scientists, aviation education specialists and government officials to develop a set of measures to support the sustainable development of aviation education in

Ukraine. In fact, aviation education is an integral part of the national air transport system.

Ukraine is among the ten countries that have a closed cycle of development, production, operation of aviation equipment, and also has a developed network of aviation educational institutions. The recognized leader among them is the National Aviation University, which over 90 years of its activity has trained over 200 thousand specialists for 140 countries of the world.

The post-war restoration of the national air transport system requires the application of a systematic approach and the development of a strategic vision of this process. From the point of view of the authors, the development of the National Program for the Development of Aviation Education and Science seems promising, which should become an integral part of the Strategy for the sustainable development of the industry. At the same time, the National Aviation University has every opportunity to play a leading role in its implementation.

Conclusion. Considering the special importance of the aviation industry for Ukraine, the role of the sustainable development of its aviation education and science is crucial for the further development of the national economy. The industry, which during the period of military operations is in a state of forced downtime, will require comprehensive training and retraining of aviation specialists with the aim of quickly, efficiently and safely returning the industry to a working operational state. This set of tasks requires state support by developing and implementing the National Program for the Development of Aviation Education and Science, which will allow maintaining the image of Ukraine as a world-class aviation state. At the same time, the use of the scenario approach of post-war recovery and sustainable development of aviation education and science in Ukraine seems expedient.

References

- Bugayko D. Strategic scenarios of post-war recovery and sustainable development of aviation education and science in Ukraine. *Trends in the development of management, finance and business technologies in the conditions of the formation of the modern economy and society* : a collection of abstracts of reports of the International Scientific and Practical Conference (November 30, 2022). K. : International European University, Pp. 31–33.
- Bugayko D., Ierkovska Yu. Institutional Measures of Air Transport Safety Strategic Management at the Level of State Regulation. *Intellectualization of Logistics and Supply Chain Management*: the electronic scientifically and practical journal. 2021. Vol. 9. Pp. 6–19. URL: <https://smart-scm.org> (last accessed: 20.03.2023).
- Bugayko D., Ierkovska Yu., Aliev F., Bahrii M. The Concept of National Integrated Risk Management of Aviation Transport of Ukraine. *Intellectualization of Logistics and Supply Chain Management*: the electronic scientifically and practical journal. 2021. Vol. 10. Pp. 6–18. URL: <https://smart-scm.org> (last accessed: 20.03.2023).
- Bugayko D., Kharazishvili Yu., Hryhorak M., Zamiar Z. Economic Risk Management of Civil Aviation in the Context of Ensuring Sustainable Development of the National Economy. *Logistics and Transport*. Wrocław : International School of Logistics and Transport in Wrocław, 2020. № 1-2 (45-46). Pp. 71–82.
- Bugayko D. O., Shevchenko O. R., Bugayko D. D. Proactive risk management of the post-war sustainable development of the airports and airfields system of Ukraine. *Proceedings of World Congress AVIATION IN THE XXI-st CENTURY 2022* (National Aviation University, September 28, 2022 – September 30, 2022). URL: <https://conference.nau.edu.ua/index.php> (last accessed: 20.03.2023).
- Bugayko D. O., Shevchenko O. R., Perederii N. M., Sokolova N. P., Bugayko D. D. Risk management of Ukrainian aviation transport post-war recovery and sustainable development. *Intellectualization of logistics and Supply Chain Management*. 2022. Vol. 16. Pp. 6–22. URL: <https://smart-scm.org/en/journal-16-2022/risk-management-of-ukrainian-aviation-transport-post-war-recovery-and-sustainable-development/>. DOI: <https://doi.org/10.46783/smart-scm/2022-16-1> (last accessed: 20.03.2023).
- Fakhova peredyshcha i vyshcha osvita v umovakh voiennoho stanu. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/fahova-peredvisha-i-visha-osvita-v-umovah-voyennogo-stanu> (last accessed: 20.03.2023).
- Kharazishvili Yu. M., Bugayko D. O., Lyashenko V. I. Sustainable development of aviation transport of Ukraine: strategic scenarios and institutional support : monograph / edited by Yu. M. Kharazishvili; NAS of Ukraine, Institute of Industrial Economics. K., 2022. 276 p.
- Kharazishvili Yu, Bugayko D., Lyashenko V., Sokolovskiy V., Baranov V. Strategizing for sustainable development of transport systems in the safety dimension. *IOP Conf. Series: Earth and Environmental Science*. 2021. Vol. 915. Pp. 1–13. doi:10.1088/1755-1315/915/1/012025 URL: https://file:///D:/INTERNET/Strategizing_for_sustainable_development_of_transp.pdf (last accessed: 20.03.2023).
- Shevchenko O. R., Bugayko D. O., Popkovskiy T. Perspektyvy rozvytku mizhnarodnoi aviatsiinoi osvity na prykladi natsionalnoho aviatsiinoho universytetu. *Svitovi vymiry osvitnikh tendentsii* : zb. nauk. prats / za zah. red. H. V. Mezhzherinoi, O. Yu. Korchuk. K. : NAU, 2022. Pp. 4–8.

Олена Корчук

e-mail: olena.korchuk@npp.nau.edu.ua

СУЧАСНІ АСПЕКТИ ВИКЛАДАННЯ ПРИРОДНИЧИХ ДИСЦИПЛІН НЕРІДНОЮ МОВОЮ

Проаналізовано тенденції, які формують сучасну міжнародну освіту, і особливості навчання іноземних студентів у закладах вищої освіти України в умовах військового стану. На прикладі викладання природничих дисциплін на підготовчому відділенні Національного авіаційного університету розглянуто застосування сучасних освітніх технологій і алгоритм проведення лабораторних занять. Висвітлено ряд проблем, з якими стикаються іноземні громадяни під час навчання за кордоном, і шляхи їх вирішення.

Ключові слова: міжнародна освіта, дистанційне навчання, природничі дисципліни, освітні технології.

The trends that shape modern international education and the peculiarities of studying foreign students in higher education institutions of Ukraine under martial law are analyzed. Using the example of teaching natural sciences at the preparatory department of the National Aviation University, the use of modern educational technologies and the algorithm for conducting laboratory classes are considered. A number of problems faced by foreign citizens while studying abroad and ways to solve them are highlighted.

Keywords: international education, distance learning, natural sciences, educational technologies.

Постановка проблеми. Карантинні обмеження, спричинені пандемією, а потім повномасштабна російська агресія суттєво вплинули на умови вступу і навчання іноземних громадян в університетах нашої держави [Korodenko]. Наявність іноземних студентів покращує не тільки імідж закладу вищої освіти (ЗВО), але й імідж України на міжнародній арені. Іноземні здобувачі вищої освіти і слухачі підготовчих відділень – це специфічна категорія учасників освітнього процесу, яка потребує підвищеної уваги з боку викладачів і працівників міжнародного сектору ЗВО, особливого підходу при проведенні навчальних, виховних і адаптаційних заходів.

Мета статті полягає в дослідженні і аналізі сучасних аспектів викладання природничих дисциплін іноземним студентам і слухачам підготовчого відділення в межах особливостей розвитку міжнародної освіти в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Національний авіаційний університет (НАУ) – провідний заклад вищої освіти України, який в цьому році відзначив своє 90-річчя і має суттєвий досвід з підготовки іноземних громадян на всіх освітніх ступенях (молодший бакалавр, бакалавр, магістр і доктор філософії) і на підготовчому відділенні [Dovhod'ko, Korchuk 2022 : 63–64]. Сучасну міжнародну освіту формують певні тенденції, які взаємодіють між собою і готують молодь до викликів майбутнього. До них можна віднести зростання:

- міжнародних студентських обмінів та мобільності студентів, науковців і викладачів;
- використання технологій у навчальному процесі, від дистанційного навчання до онлайн-курсів та інших електронних форматів;
- уваги до якості освіти, стандартів та оцінювання результатів;
- попиту на фахівців з міжнародним досвідом та знаннями з міжкультурної комунікації;
- кількості міжнародних партнерств між університетами, державними та недержавними організаціями;
- уваги до розвитку навичок, таких як критичне мислення, співпраця, комунікація та технологічна грамотність;
- популярності доступної та інклюзивної освіти, яка забезпечує рівний доступ до навчання для всіх;
- уваги до співпраці між різними державами та регіонами, що сприяє розвитку міжкультурного діалогу та взаєморозуміння.

Українська освітянська спільнота зараз, як ніколи, долучилася до активного розвитку, застосування і використання цих чинників.

Так, в умовах воєнного стану і часткової тимчасової окупації деяких територій України збільшення закордонними університетами кількості програм з академічної мобільності дало змогу викладачам і студентам нашої

країни ознайомитися з міжнародними методиками викладання, підвищити свою майстерність і опанувати нові знання і компетентності.

На жаль, кількість іноземних громадян, які виявили бажання в цьому році навчатися в Україні, порівняно з минулими роками з об'єктивних причин скоротилася. За даними Українського державного центру міжнародної освіти, на кінець вересня 2022 року було зареєстровано 3 437 запрошень на навчання. В аналогічний період попереднього року запрошень на навчання для іноземців було 35 894. Як бачимо, цьогогоріч на навчання зареєструвалися на 90 % менше абітурієнтів. Але авіаційна галузь є важливою і перспективною як для України, так і країн світу. Тому в НАУ розробили та реалізують низку проєктів, спрямованих на розширення контактів з авіаційними закладами освіти країн-партнерів. А використання різноманітних технологій дистанційного навчання, які ми почали активно опановувати кілька років тому [Dovhod'ko, Korchuk 2021 : 42–43], дозволило не втратити зв'язок і дало можливість продовжити навчальний процес зі студентами-іноземцями старших курсів, а також прийняти до лав студентства нових учасників. Особливого підходу потребують слухачі підготовчого відділення, які вивчають не тільки українську мову, а й дисципліни природничого циклу нерідною мовою. Раніше, навіть в умовах пандемії, ми намагалися застосовувати змішану форму навчання на підготовчому відділенні, з обов'язковими блоками офлайн занять. У цьому навчальному році всі етапи освітнього процесу (подання документів, вступ, безпосередньо навчання, різноманітні виховні і адаптаційні заходи, контроль засвоєння навчального матеріалу) проходять в онлайн режимі. Для досягнення бажаного результату ми комплексно застосовуємо цілий ряд технологій:

- відеоконференції, що забезпечують можливість проведення віртуальних занять, де викладач може демонструвати презентації та інші

матеріали, а студенти можуть спілкуватися та ставити запитання в режимі реального часу;

- електронні матеріали – студенти мають доступ до електронних версій підручників, практикумів, конспектів лекцій, навчальних посібників, статей та інших матеріалів, які ретельно підбираються викладачами і можуть бути прочитані та вивчені в будь-який зручний для студента час;

- відеоуроки, самостійний перегляд яких може допомогти студентам закріпити теоретичний матеріал, зрозуміти складні концепції та теорії;

- віртуальні лабораторії – їх використання доцільне під час вивчення природничих дисциплін, дозволяє студентам отримувати досвід роботи зі складним обладнанням і зрозуміти суть багатьох фізичних і хімічних явищ;

- соціальні мережі та форуми спрощують процес обміну інформацією між студентами і викладачем, надають можливість студентам ставити запитання та обговорювати теми у віртуальних спільнотах та чатах;

- графічні та візуальні інструменти, використання яких відкриває можливості для створення більш динамічних та цікавих матеріалів, що сприяють збереженню уваги студентів;

- віртуальні екскурсії в різноманітні музеї, історичні міста України і на онлайн-виставки важливо супроводжувати попереднім вивченням відповідної лексики на практичних заняттях і обов'язковим обговоренням побаченого після відвідування заходу.

Оскільки заняття з природничих дисциплін передбачають експериментальну і дослідницьку діяльність, а виконання слухачами лабораторних робіт дозволяє використовувати набуті знання на практиці, дуже важливо створити на онлайн-уроці ефект присутності в лабораторії, а для цього маємо постійно «тримати руку на пульсі» освітніх трендів, шукати нові методи та прийоми роботи. Існують різноманітні програми та онлайн-сервіси, які дають можливість студентам виконувати лабораторні роботи на

відстані. Наприклад, для виконання лабораторних робіт з програмування можна використовувати онлайн-редактори коду, такі як GitHub. Для проведення лабораторних робіт з фізики та хімії корисними можуть бути такі ресурси:

- PASCO Scientific – це програмне забезпечення та обладнання для проведення різноманітних фізичних експериментів, включаючи дистанційні та віртуальні лабораторні роботи;

- ChemCollective – це онлайн-ресурс, який пропонує широкий вибір віртуальних лабораторних робіт з хімії, де студенти можуть проводити експерименти, виконувати хімічні реакції та аналізувати результати;

- Labster – це веб-сервіс, який пропонує віртуальні лабораторні роботи з різних наукових галузей, у тому числі хімію та фізику. Ресурс має багато інтерактивних елементів та можливостей, які допомагають студентам отримувати більше практичного досвіду та розвивати навички.

Для іноземних слухачів, які мають мовні труднощі, важко вивчати певні процеси, тому що вони не можуть їх уявити. Використання наочних моделей, інтерактивних анімацій спрощує пояснення суті складних фізичних і хімічних явищ, продемонструвати «віртуальні» досліди.

Під час лабораторних онлайн-занять ми пропонуємо застосовувати певний алгоритм: 1) опрацювання теоретичного матеріалу, вивчення нової лексики і термінології. На цьому етапі використовуємо авторські презентації Power Point, мультимедійні матеріали; 2) вивчення інформації про лабораторне обладнання за допомогою відеороликів і симуляційних середовищ; 3) моделювання експерименту, яке передбачає створення віртуальної реалістичної моделі процесу, яка може бути відтворена на екрані комп'ютера. Цю модель будують за допомогою спеціальних програм та різних інструментів, таких як 3D-моделювання, обчислювальна техніка та математичні алгоритми. Одним з найбільш популярних інструментів для

моделювання фізичних експериментів є програмне забезпечення MATLAB; 4) обчислення і оформлення протоколу лабораторної роботи. На цьому етапі важливим є аналіз і обґрунтування отриманих результатів, що сприяє кращому розумінню процесів та законів, що досліджуються.

Удале поєднання сучасних освітніх технологій і оригінальних методик викладання української мови як іноземної і природничих дисциплін нерідною мовою суттєво зменшує ряд проблем, з якими стикаються іноземні громадяни під час навчання за кордоном. Але деякі проблеми залишаються актуальними, а саме:

- вартість: міжнародна освіта нерідко є дуже дорогою, що ускладнює багатьом студентам отримати доступ до неї. Навіть якщо студенти мають фінансову допомогу, вартість міжнародної освіти – велике навантаження на їхні родини;

- культурні бар'єри: міжнародна освіта може стикатися з культурними бар'єрами, такими як мова та культурні різниці. Для студентів, які вивчають іноземну мову, можуть виникати проблеми з розумінням навчальних матеріалів та спілкуванням з іншими студентами і викладачами;

- технічні проблеми: неполадки та проблеми з інтернет-з'єднанням можуть впливати на якість міжнародної освіти та заважати освітньому процесу;

- контент-проблеми: іноді відсутність належного контенту в міжнародних курсах може створювати проблеми для студентів, оскільки не вистачає інформації для повного розуміння теми;

- визнання кваліфікацій: іноді студентам, які отримали диплом за кордоном, може бути важко підтвердити його на батьківщині або в інших країнах. Це може бути особливо складно, якщо в країні студента не існує стандартів відповідності до кваліфікацій інших країн.

Ці проблеми можуть впливати на якість міжнародної освіти та потребують спеціальних заходів для їх вирішення та покращення ситуації для іноземних студентів.

Висновки. Викладання природничих дисциплін на підготовчому відділенні при переході на дистанційну форму навчання сприяє поширенню інформаційно-комунікаційних технологій та використанню їх засобів. Водночас це вимагає від викладачів безперервного підвищення кваліфікації і самоосвіти, а від студентів – високої мотивації і самоорганізації. Успішна онлайн-комунікація викладачів і слухачів залежить від ефективної взаємодії всіх її учасників, а також від поставлених завдань, цільової аудиторії та інструментів (сфокусованості, орієнтованості на адресата, якості контенту тощо). Дослідження показало, що сучасна міжнародна освіта перебуває у стані значної трансформації. Іноземні студенти отримують певні переваги, але у той же час стикаються і з низкою проблем. Тільки злагоджена професійна робота всього колективу міжнародного сектору і професорсько-викладацького складу ЗВО може підвищити зацікавленість студентів у процесі навчання й забезпечити загальний рівень освіти.

References

- Dovhod'ko T. I., Korchuk O. Yu. Optyimizatsiia protsesu propedevtychnoi pidhotovky inozemnykh hromadian yak predstavnykiv «merezhevoho pokolinnia». *Svitovi vymiry osvityk tendentsii* : zb. nauk. prats / za zah. red. H. V. Mezhzherinoi, O. Yu. Korchuk ; Navch.-nauk. in-t mizhnar. spivrobitn. ta osvity. Nats. aviats. un-t. K., 2022. S. 61–65. URL: <http://imco.nau.edu.ua/> (last accessed: 15.12.2022).
- Dovhod'ko T. I., Korchuk O. Yu. Uprovadzhennia tekhnolohii dystantsiinoho navchannia pry vykladanni pryrodnychkykh dystsyplin inozemnym slukhacham pidhotovchoho viddilennia. *Svitovi vymiry osvityk tendentsii* : zb. nauk. prats / za zah. red. H. V. Mezhzherinoi, O. Yu. Korchuk ; Navch.-nauk. in-t mizhnar. spivrobitn. ta osvity. Nats. aviats. un-t. K., 2021. S. 42– 46. URL: <http://imco.nau.edu.ua/> (last accessed: 20.03.2023).
- Korodenko M. Inozemtsi: alhorytm vstupu – 2022. *Osvita Ukrainy*. № 20 vid 23 travnia 2022 r. URL: <https://pedpresa.ua/news/inozemczy-algorytmy-vstupu-2022/> (last accessed: 31.03.2023).

Ігор Пустовойт

e-mail: Igor.V.Pustovoit@hofstra.edu

УКРАЇНСЬКА МОВА В СИСТЕМІ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ В УНІВЕРСИТЕТАХ США

У статті розглядаються проблеми та перспективи викладання української мови в американських університетах. Акцентовано увагу на тому, що в умовах збільшення кількості програм з української мови в США важливо віднайти баланс між потребами тих, хто вивчає мову для побутового спілкування, і тих, хто обмежується формальним спілкуванням, а також між потребами еритажників і тих, у кого немає прямого зв'язку з Україною.

Ключові слова: українська мова, навчальна програма, еритажник, іммігрант, навчальний заклад.

The article examines the problems and prospects of teaching the Ukrainian language in American universities. Attention is focused on the fact that in the conditions of the increase in the number of programs on the Ukrainian language in the USA, it is important to find a balance between the needs of those who learn the language for everyday communication and those who are limited to formal communication, as well as between the needs of heritage seekers and those who do not have direct connection with Ukraine.

Keywords: Ukrainian language, educational program, heritage learners, immigrant, educational institution.

Постановка проблеми. Вивчення іноземних мов ніколи не втрачає своєї актуальності, але мета, завдання і шляхи їх реалізації постійно змінюються в залежності від усього комплексу мовних і нелінгвістичних умов. Мета і завдання викладання української мови за межами України, без сумніву, суттєво відрізняються від навчання в рамках цільових культур, де українська мова стає для студентів інструментом повсякденного спілкування, і невід'ємною частиною їх майбутньої професійної діяльності. У вищих навчальних закладах США комунікативні цілі української мови як іноземної, як правило, не виходять за межі побутової сфери: сім'я, транспорт, магазин, ресторан, навчання, побут тощо. Однак є винятки, нехай і не численні. Це спеціалізовані програми для перекладачів, лінгвістів, лінгвокриміналістів та ін. У той же час в США, де народжені в інших країнах складають більше 13 % населення, значна частина фахівців з мови високого рівня є так звані *еритажники* (від англ. heritage learners), які успадкували

мову та культуру країни своїх батьків. Слідом за викладачами іспанської мови, яка фактично є другою мовою в США, викладачі інших мов в останні тридцять років стали приділяти цій групі студентів чималу увагу.

Мета. Спробуємо проаналізувати ситуацію з вивченням іноземних мов у закладах вищої освіти США.

Виклад основного матеріалу дослідження. Оволодіння іноземною мовою як фактор кар'єрного росту в нинішніх умовах має істотні обмеження. Так, якщо далеко від мегаполісів сертифікат про університетські курси з іноземної мови може принести користь кандидату при прийомі на роботу, то у великих містах з величезною кількістю повних білінгвів роботодавці будуть оцінювати справжні знання мови, а не диплом або атестат.

Щорічне опитування громадської організації SRAS (Школа російських та азійських студій) показало, що у 2022 році інтерес до української мови значно зріс, а кількість студентів зросла в усіх категоріях [Survey of Enrollments]. Опитування 2019 року, яке вперше включало питання стосовно українських програм, визначило 12 таких програм. Слід зазначити, що опитування є добровільним, і не всі університети та коледжі надають свої дані. На 2021 рік було зафіксовано 11 програм, а на 2022 рік – уже 19, що на 73 % більше. Університети та коледжі майже не пропонують лінгвістичних курсів зі структури української мови, орієнтуючись виключно на традиційні курси розмовної мови.

Усі наявні українські програми залишаються невеликими, розрахованими на 13 і менше студентів. На жаль, протягом 2021 і 2022 років значна частина програм фактично скоротилася. Однак загальне збільшення кількості студентів, які вивчають українську мову (110 %), стало визначальним фактором позитивної динаміки в появі нових програм з української мови.

Одна з таких програм, у Каліфорнійському університеті в Берклі, стала найбільшою в країні. Згідно з останнім звітом про зарахування, там українську мову вивчають 13 студентів. Водночас Університет Пітсбурга, де діє третя за величиною програма з 10 студентами, не повідомив дані за 2021 рік, хоча ця програма існує вже кілька років. Найістотніший приріст був на початковому рівні, для середнього та просунутого рівнів показники змінилися лише незначно, а кількість зарахованих на літні курси дещо зросла. При цьому потрібно розуміти, що літні курси не покриваються стипендіями і становлять окрему статтю витрат для студентів та їхніх батьків.

Інтерес до української мови, безсумнівно, зріс у 2022 році, але загальна кількість студентів усе ще нижче 150 по всій країні. З огляду на це, навряд чи значний відсоток студентів, які вирішили вивчати українську мову цього року, обрав саме її замість російської, яка залишається мовою національного спілкування для людей з пострадянського простору. Щоб подолати цей дисбаланс, знадобиться багато часу. Це і підготовка кваліфікованих фахівців з мови, і ряд екстралінгвістичних чинників.

Першим таким фактором є загальне скорочення кількості студентів, які вивчають іноземні мови. Слід зазначити, що йдеться про формальне вивчення іноземної мови в коледжі, так як приголомшливий успіх різних онлайн-платформ навчання та освіти, таких як DuoLingo, Pimsleur і ряду інших, свідчить про стійкий інтерес до іноземних мов, але більше – про бажання вивчити мову «на своїх умовах». На жаль, серед відомих програм українську мову наразі пропонують лише дві вже згадані, хоча є й інші, менш відомі платформи для самостійного вивчення української (Ukrainiancourse, Studyukrainian, Lingohut), а також для платформи з онлайн-репетитором (Preplay, Verbling). Водночас Duolingo зафіксував стрімке зростання інтересу до вивчення української мови за межами України в перші

тижні після початку війни. Уже в березні 2022 року на знак солідарності з Україною українську мову почали вивчати 1,3 млн. осіб. У США після 24 лютого 2022 року українська мова піднялася з 36-го на 22-е місце.

Крім того, спрацьовує інерція: більшість вузів, якщо і здатні запропонувати слов'янську мову, роблять вибір на користь російської. Усе це призводить до того, що студенти не тільки з пострадянського простору, а й із західнослов'янських і південнослов'янських країн змушені обирати російську мову як єдину доступну споріднену мову.

Загалом університети потерпають від відсутності адміністративної підтримки зусиль викладачів. У першу чергу це можна віднести до наслідків інформаційної революції і появи автоматичних перекладачів. Але є й непряма причина. Для багатьох випускників вузів, у тому числі і для нинішніх адміністраторів, вивчення іноземної мови було не найприємнішим досвідом. Адміністратори часто стверджують, що наявність електронних перекладачів і навчальних програм робить іноземні мови необов'язковими для університетських навчальних програм. При цьому ніхто не наважується продовжувати цю ідею і відмовлятися від математики і географії через наявність калькуляторів і глобальних навігаційних систем.

Треба визнати, що прямої і очевидної користі для середньостатистичного американського студента від вивчення рідкісної або складної мови, що вимагає набагато більше зусиль, і в результаті залишається лише рядком в дипломі, немає. Лише деякі люди усвідомлюють, що досвід роботи з рідкісною і складною мовою може справити позитивне враження на роботодавця, навіть якщо безпосередньої необхідності в цій мові немає. За даними Омаджіо-Хадлі [Omagio-Hadley], фахівці Інституту Мов Міністерства Оборони США розділили основні іноземні мови на чотири категорії в залежності від ступеня складності для англомовних студентів. Така ж градація використовується

Держдепартаментом США [Languages...]. Мови, близькі до англійської, включають, серед інших, італійську, румунську, іспанську, за якими слідує німецька, а українська, як і ряд інших слов'янських мов, знаходиться в третій, передостанній групі. Якщо на опанування мовою першої категорії йде близько 300 аудиторних годин, то для третьої категорії необхідно понад 700 [Rifkin]. Однак ця істотна розбіжність, на жаль, не відображена в навчальних програмах закладів вищої освіти. Вчителям доводиться працювати в умовах постійного бюджетного тиску, а очевидні відмінності між заявленими цілями і реальними результатами навчання змушують задуматися про те, чи правильно сформульовані ті чи інші цілі. У пошуку виходу із ситуації вчителі звертаються до вже згаданих еритажників, проте їх залучення до програм пов'язане з низкою труднощів, починаючи з мотивації і закінчуючи ступенем лінгвістичної підготовки, оскільки українська мова є синтетичною мовою, а англійська – аналітичною. За такої системи навчання учням нудно на початковому етапі, але не вистачає знань про структуру мови, щоб перейти відразу на просунутий рівень. Більше того, присутність носіїв мови в класі, як правило, розхолоджує інших студентів, але в більшості випадків коледжі не в змозі створити окремі класи навіть на початковому етапі, що створює труднощі для обох груп. Цікаво, що в 2022 році кількість курсів для російськомовних еритажників у США зросла майже вдвічі, тоді як кількість самих студентів з 2019 року скоротилася вдвічі. Таким чином, подвоєння кількості курсів відображає ажіотаж з боку викладачів, а не реальні потреби ринку.

Кілька слів слід сказати про мотивацію еритажників. Багатьом учням цікаво спілкуватися рідною мовою, і клас стає чимось на зразок клубу. Ті, хто отримав формальну освіту «в мові», часто не бачать необхідності продовжувати навчання в коледжі і здають відповідний іспит для того, щоб мати можливість взагалі відмовитися від іноземної мови. Є й такі, які,

навпаки, прагнуть не підвищити свій рівень володіння мовою, а потрапити в групу початкового рівня, щоб забезпечити відмінні оцінки без зайвого клопоту. Слід зазначити, що незалежно від рівня, у багатьох еритажників є елемент відторгнення, коли граматику сприймається як зайве зусилля. Граматика в цілому стає каменем спотикання: тим, хто знає граматичну термінологію рідної мови, немає сенсу вивчати англійські терміни, а без них не виходить повноцінно брати участь у роботі класу. Крім того, випускники американських шкіл не завжди знайомі з граматичними поняттями навіть на рідній мові, оскільки на відміну від синтетичних східнослов'янських мов англійська мова є аналітичною.

На тлі загального зниження інтересу до вивчення мов тільки японська і корейська користуються успіхом. Значний приплив студентів спостерігається в США, де японська приваблює студентів завдяки аніме і манга, а корейська – завдяки телесеріалам і бой-бендам. Обидві країни представляють досить закриті культури з обмеженим світовим значенням і дуже обмеженими кар'єрними можливостями для іноземців. Тому культурна спадщина тієї чи іншої країни і професійні можливості програють короткостроковим тенденціям поп-культури.

Брехт, Каммерер і Уолтон [Brecht, Caemmerer & Walton] виділяють чотири основні цілі вивчення іноземних мов у вищій освіті: гуманітарні науки, навчання пізнання світу та інших культур, вивчення етнічної спадщини та сімейної історії, викладання в прикладних цілях з метою використання іноземної мови на робочому місці і, нарешті, навчання в академічних цілях, щоб стати вчителем мови для наступного покоління. Не всі учні здатні визначити свої власні пріоритети з першого дня занять, але адміністрація вузу рідко враховує ці відмінності при формуванні своїх навчальних планів [Yankovsky, Makela]. Якщо відразу студенти не заявлять про те, що іноземна мова стане основною спеціальністю (major), пізніше їм

буде дуже складно набрати необхідну кількість курсів. Тому багато хто воліє декларувати іноземну мову другою спеціальністю (minor).

Залишаючи осторонь практичні переваги володіння іноземною мовою, варто сказати, що вченими доведено позитивний вплив двомовності на розвиток когнітивних здібностей особистості [Martin-Rea, Bialystok]. Хоча переваги білінгвізму не виходять на якісно новий когнітивний рівень при розмові на трьох мовах [Schroeder, Marian], серед вихідців з пострадянського простору тримовність є практично нормою. У тому випадку, коли в дитинстві було вивчено дві мови, як правило, одна з них починає використовуватися набагато рідше, навіть коли кожен з батьків представляє свою рідну мову [Barron-Hauwaert]. Наприклад, для деяких жителів України рідною мовою є українська, а в практичних цілях використовується російська, як і англійська. Інші в повсякденному житті спілкуються російською мовою, хоча досить вільно володіють українською. Практично всі діти емігрантів швидко переходять на англійську мову, особливо коли вони починають навчання в школі, і вибір, скажімо, між українською та російською мовами залежить не тільки від сімейної традиції, а й від ряду екстралінгвістичних факторів. Тому стабільна присутність України в інформаційному полі середньостатистичного американця підвищує шанси дітей іммігрантів з України повернутися до свого коріння. Однак поза сімейним середовищем, скажімо, при вступі до коледжу молодим людям стає важко підтримувати мову на належному рівні.

З одного боку, війна привертає підвищену увагу до України, української культури, української мови. З іншого боку, це робить малоімовірним відвідування України під час війни. А саме прямий, навіть короткостроковий, контакт з цільовою культурою часто є тим поштовхом, який змушує молодь продовжувати вивчення мови, історії та культури країни.

Тому в цей складний момент, коли відвідування України створює певні ризики для студентів, корисним стає досвід окремих американських коледжів, які організують літні школи іноземних мов, де практикують метод «повного занурення». Наприклад, студенти літньої школи коледжу Міддлбері у Вермонті демонструють кращі результати в освоєнні іноземних мов, навіть ніж студенти, які брали участь у курсах іноземних мов за кордоном [Brecht, Davidson & Ginsberg]. У Міддлбері студенти складають «мовну клятву» [Language Pledge], обіцяючи використовувати цільову мову в усіх аспектах повсякденного спілкування. На перший погляд, навчання за кордоном змушує широко використовувати мову, що вивчається, але культурні відмінності (гуртожиток, харчування, здоров'я, спорт тощо) іноді створюють таку велику пізнавальну напругу, що студенти змушені переходити на рідну мову і звертатися за допомогою ззовні: від старих студентів до місцевих жителів, які володіють англійською мовою. У мовній програмі повного занурення звична домашня ситуація знімає таку напругу. Крім того, не всі за кордоном ставляться до потреб іноземних студентів з такою ж увагою, як викладачі та співробітники програм повного занурення. Метод повного занурення значно підвищує шанси на досягнення сучасного рівня володіння мовою. Це можуть бути літні школи, «іноземні» гуртожитки, клуби, які використовують тільки іноземну мову тощо. Їх виникнення залежить не тільки від фінансової допомоги ззовні, а й від спільних зусиль студентів і викладачів.

Прийнято вважати, що учні досягають гарних результатів, коли мають можливість «зануритися» в мовне середовище. Прагнучи підвищити рівень мотивації своїх студентів, викладачі можуть допомагати студентам організовувати українські клуби, українські гуртожитки, різні події, такі як перегляд фільмів, концертів, зустрічі з цікавими людьми, а також зустрічі з випускниками, які вивчали мову в іншій країні.

У США існує ряд інтенсивних літніх програм українською мовою, починаючи з Гарвардського українського літнього інституту, також є аналогічні програми в Пенсильванії, Аризоні, Індіані тощо. Але, на жаль, українська поки що не входить до переліку мов, пропонованих для навчання в Міддлбері (це стосується й інших подібних програм), оскільки організація повного занурення вимагає значних адміністративних ресурсів. Тому на даному етапі провідну роль може відігравати українська діаспора. У межах спільнот компактного проживання вихідців з України, як правило, основна увага приділяється навчанню дітей. Як об'єднати ці зусилля і перекинути місток до вищої освіти – завдання на найближчі роки.

Донедавна українська діаспора втрачала позиції на ниві вивчення української мови. Як підкреслює Євтух [Yevtukh], структуро-формуючою для української діаспори, яка сьогодні продовжує зменшуватися, завжди була шкільна освіта. Така ситуація сприяла формуванню почуття єдності у вихідців з України та в їхніх нащадків і була інструментом підтримки та розвитку їх етнокультурної ідентичності в чужорідному етнічному середовищі. Сьогодні таких осередків залишилося небагато. Слід розрізняти тих, хто вдома розмовляє українською, і тих, для кого українська мова є лише частиною сімейної історії: онуків і правнуків вихідців з України. Вони співіснують з усиновленими дітьми та дітьми іммігрантів, які або мають мінімальні знання мови, або взагалі її не знають. Для перших існує явний емоційний зв'язок з мовою і культурою. Загалом, самоідентифікація – вкрай складна тема для дослідників, перш за все в силу політичних і соціально-економічних причин. Крім того, є етнічні комуни, а є мультинаціональні пострадянські. Деякі нью-йоркські українці живуть у Маленькій Україні на Мангеттені, а інші – у Брукліні на Брайтон-Біч і в околицях. Природно, збереження мови і культури для останніх стає більш складним завданням.

Але після 24 лютого 2022 року в українській діаспорі намітилися певні позитивні зрушення. За даними «Голосу Америки», сім'ї, які проживають в сільській місцевості США, вважають, що підтримувати українську мову, культуру і традиції серед дітей в еміграції дуже складно, особливо якщо поблизу немає великої української громади. Однак таку можливість надає формат онлайн-навчання, тому батьки готові відкривати власні школи і класи. Як бонус діти розширюють коло однолітків для спілкування українською мовою. Батьки сходяться на думці, що онлайн-заняття мають свої недоліки, але зараз це чи не єдиний спосіб підтримати бажання дітей говорити українською [Ukrainska onlain].

Навіть в умовах компактного проживання української діаспори спостерігається змішування, з одного боку, української та англійської, а з іншого – української та російської, що не обов'язково пов'язано з Московією, оскільки етнічних росіян у США не так вже й багато, і вони не організовані в комуни, як українці. Російська мова необхідна насамперед для спілкування з іншими численними пострадянськими колоніальними етносами: грузинами, казахами, бухарськими євреями та ін.

Змішування української та англійської мов у повсякденному житті описано досить докладно, але часто не враховується, що навіть найстійкіші групи лексики з точки зору когнітивної науки легко замінюються в процесі формального спілкування з професіоналами. Тому після візиту до лікаря навіть ті, хто не дуже добре володіє англійською мовою, починають використовувати англійські терміни для позначення частин тіла або захворювань. Подібні тенденції можна спостерігати і при спілкуванні з юристами, податковими органами, ріелторами тощо. Тому змішування характерне насамперед для формальної комунікації, а українська підтримується в повсякденному спілкуванні.

Серед сфер формального спілкування, які найближчим часом неодмінно вплинуть на функціонування української мови, крім Інтернету, можна виділити технології автоматичного розпізнавання і синтезу мови, голосового пошуку, набору тексту і управління. У США ця система запроваджена в таких сферах, як банківські системи, технічна підтримка комп'ютерів і побутової техніки, системи оповіщення, навігація тощо. Навіть спілкуючись з представниками компанії по телефону, ви неминуче помічаєте, що вони повинні строго дотримуватися встановленого протоколу, починаючи з привітання, перевірки даних, покрокового розгляду питання, аж до останніх мовних кліше (фраз-кліше). З одного боку, суворе дотримання формальностей знижує ймовірність виникнення помилки, із другого – знімає особисту відповідальність з конкретного співробітника. У результаті ви спілкуєтеся не стільки з конкретною людиною, скільки з компанією через безлику людину. Активні процеси взаємодії людини і комп'ютера стають соціальним явищем і поза всяким сумнівом накладають відбиток на те, як люди спілкуються між собою. Безсумнівно, формалізація спілкування обмежує вибір мовних засобів, але водночас сприяє виробленню навичок лаконічного, чіткого і ясного викладу суті справи, а також послідовного, покрокового вирішення комунікативних завдань.

Висновки. Таким чином, перед викладачами закладів вищої освіти стоїть непросте завдання. На тлі пильної уваги до України, що неминуче має відбитися на зростанні кількості програм з української мови в США, необхідно знайти правильний баланс між домашнім («кухонним») та формальним спілкуванням, яке включає в себе не лише професійне спілкування, а й формалізовану взаємодію людини та комп'ютера. Також необхідно знайти баланс між потребами еритажників, які вивчають мову і культуру своїх батьків – вихідців з України, і потребами тих, хто не має

прямого зв'язку з Україною, але був зачарований мужністю цієї країни, красою людей і ландшафтів, її культурою і мовою.

References

- Barron-Hauwaert S. Language Strategies for Bilingual Families. Clevedon : Multilingual Matters, 2004. 220 p.
- Brecht R. D., Caemmerer J., & Walton A. R. Russian in the United States: a case study of America's language needs and capabilities. Washington, DC : National Foreign Language Center, 1995. 211 p.
- Brecht R. D., Davidson D. & Ginsberg R. B. Predictors of obtaining a foreign language while studying abroad. Washington, DC : National Center for Foreign Languages, 1993. 33 p.
- Language Pledge. URL: <http://www.middlebury.edu/ls/academics/language-pledge> (last accessed: 15/03/2023).
- Languages – 2009–2017 State.gov. URL: <https://2009-2017.state.gov/m/fsi/sls/orgoverview/languages/index.htm> (last accessed: 15.03.2023).
- Omaggio- A. Language Teaching in Context. Boston : Heinle&Heinle, 2011. 512 p.
- Martin-Rea M., Bialystok E. Development of two types of brake control in monolingual and bilingual children. *Bilingualism: Language and Cognition*. 2008. Vol. 11. № 1. P. 81–93.
- Rifkin B. Language Travel and Directions: Are We Already There? *NECTFL Review*. 2011. № 68. Pp. 13–27.
- Schroeder S., Marian V. Cognitive consequences of trilingualism. *International Journal of Bilingualism*. 2017. Vol. 21. № 6. P. 754–773.
- Survey of Enrollments in Russian Language Classes, 2022. URL: [https://sras.org/educators/survey/2022-college-survey-of-enrollments-in-russian-language-classes/#Ukrainian Language Enrollments](https://sras.org/educators/survey/2022-college-survey-of-enrollments-in-russian-language-classes/#Ukrainian%20Language%20Enrollments) (last accessed: 15.03.2023).
- Ukrainska onlain: yak ukraintsi v Amerytsi orhanizovuiut dlia svoikh ditei vyvchennia movy. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-diaspora/3189693-ukrainska-onlajn-ak-ukrainci-v-americi-organizovuut-dla-svoih-ditej-vivcenna-movi.html> (last accessed: 15.03.2023).
- Yankovsky N., Makela Y. Exploring the Landscape: What Institutional Websites Reveal About Student Learning Outcome Assessment Activities. *Assessing The Results of the National Learning Institute*. June 2010. 27 p. URL: <http://www.learningoutcomesassessment.org/documents/NILOAwebscanreport.pdf> (last accessed: 15.03.2023).
- Yevtukh V. V. Ukrainska diaspora. *Entsyklopediia istorii Ukrainy* / holova red. kol. V A. Smolii ; NANU, In-t istorii Ukrainy. K. : Nauk. dumka, 2019. Vol «Ukraina – ukraintsi». Kn. 2. S. 482–488.

Ігор Загороднюк

e-mail: igor.zagorodniuk@gmail.com

ПРИРОДНИЧА ТЕРМІНОЛОГІЯ В ОПИСАХ ЗМІН БІОТИ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА БОЙОВИХ ДІЙ

Розглянуто поняття, пов'язані з описами біоти при порушеннях природних комплексів унаслідок бойових дій. Понятійний апарат зібрано на підставі дослідницьких практик, публікацій та редакційної роботи автора. Термінологія загалом не є усталеною, оскільки значна частина понять не увійшла в словники і дидактичні матеріали, а частина тлумачиться в різних джерелах нарізно. Наведено п'ять понять з циклу загальної проблематики та три групи термінів (по п'ять термінів у кожній) з циклу «спеціальна термінологія».

Ключові слова: природнича термінологія, чужорідні види, зміни біоти, війна.

Terms related to descriptions of biota in the case of violations of natural complexes as a result of hostilities are considered. The conceptual apparatus is compiled on the basis of research practices, publications and editorial work of the author. Terminology in general is not stable, since a significant part of the terms has not been included in dictionaries and didactic materials, and some are interpreted differently in different sources. Terms from the cycle of general problems (5) and three groups of terms (5 each) from the cycle «special terminology» are given.

Keywords: natural history terminology, alien species, biota changes, war.

Постановка проблеми. Актуалізації проблематики передують два блоки знань (чи незнань) – 1) зміна дослідницької парадигми з моніторингу й охорони попередніх станів біоти, повною мірою охопленої тематикою заповідного фонду й червоної книги, та 2) моніторинг й аналіз змін природи, викликаних як господарською діяльністю і глобальними кліматичними процесами, так і жахливими за своїми масштабами змінами й руйнаціями екосистем та угруповань, що потрапили в зони бойових дій та уражень надвисокою енергетикою військових акцій – від мільйонів вибухів до системної руйнації ґрунтового й рослинного покриву, порушення просторової структури й сезонних циклів популяцій практично всіх видів тощо, знищенням попередньої системи контролю й охорони природних комплексів [Lawrence & Cooke].

Парадигмальне. Сучасність внесла суттєві корективи в усталені задачі досліджень і моніторингу стану довкілля, розвиток тематики заповідних екосистем та червонокнижних видів, процесів багаторічних змін екосистем, зокрема і внаслідок господарського освоєння територій та глобальних кліматичних змін. Усе змінила війна, яка винесла на ключові позиції зовсім інший цикл задач – від оцінок руйнації природних комплексів і моніторингу змін природи до проблем виживання дикої фауни в умовах надзвичайних точкових і обсяжних руйнацій природних комплексів і знищення популяцій та оселищ багатьох як рідкісних, так і «звичайних» видів. Війна торкнулася не тільки людей і їхньої економіки, вона руйнівна для природи, і для отримання переваг у війні військові часто руйнують природні комплекси і, що очікувано, не рахуються з наявністю популяцій чи оселищ раритетних видів, безцінних угруповань та типів екосистем. Наразі велика кількість установ і конкретних дослідників почали звертати увагу на потребу моніторингу й вивчення наслідків війни, оцінок незворотних втрат і можливостей повоєнного відновлення природи. Опис і аналіз усього цього і суміжного вимагає й певного понятійного апарату, який неусталений, а в низці випадків й не розроблений в українськомовному просторі. До певної міри сталою є тише термінологія, що стосується популяцій й угруповань, червонокнижної тематики, а також (лише частково) циклу змін, пов'язаних з чужорідними видами – інтродукціями, акліматизаціями, експансіями, інвазіями чужорідних видів.

Словникова база звичайно включає тільки перевірені часом і практикою терміни. Стосовно біоти терміни викладені в низці словників, у т. ч. у тлумачному словнику з екології [Musiienko, Serebriakov, Braion] та тритомному «Екологічній енциклопедії» [Ekolohichna entsyklopediia]. Як приклад, у словнику М. Мусієнка знаходимо терміни «адвентивність» та «алохтон», «аменсал» та «антропохорія», «біота» та «біотоп»,

«виживаність», «винищення» і «вимирання», «гуміфікація» та «евтрофікація», «експансія» та «еміграція», «життєздатність» та «забруднення», «інвазія» та «імміграція», «інтродукція» і «катастрофа екологічна», «перевипас» і перепромисел», «полютант» і «популяція», «стрес» та «сукцесія», «фактори середовища», «фактори антропогенні», «фауна».

Невелику термінологічну серію з п'яти тлумачень запропонував й автор з колегою у огляді впливів бойових дій на дику фауну [Zagorodniuk, Vishnevskiy], а саме «безпритульні (здичавілі) тварини», «експансії» та «інвазії», «окупована фауна», «осадна (окопна) фауна», «полемохори».

Очевидно, що всю вже створену термінологію описувати немає потреб. Проте є неусталений блок термінів і спеціальна термінологія, яка донедавна не мала широкого вжитку, а тому не увійшла до довідників, словників чи навчальних посібників і не є стабільною у використанні, а часом має й різні тлумачення (у різних контекстах та у різних наукових школах).

Мета – упорядкування переліку й уточнення змісту ключових понять, пов'язаних з описами змін біоти і популяцій в умовах війни та бойових дій.

Виклад основного матеріалу. Дослідження стосується загальних проблем називництва та спеціальної термінології. Тут термінологію обмежено набором понять для опису станів фауни і впливів на неї, без уваги до різноманіття взаємин видів (хижацтво, паразитизм, аменсалізм, мутуалізм тощо) та специфічних чи й традиційних стосунків людей з природою (пасовищне навантаження, мисливство тощо).

А. Загальні проблеми

Тематика аналізу змін довкілля включає різні аспекти – від прямої руйнації природних комплексів до провокації їх змін або сприяння їм; усе це група антропогенних факторів, яку посилюють фактори, пов'язані з впливами чужорідних видів, кліматичних змін тощо. Така термінологія

добре представлена у словниковій базі, і тому тут увага на ній не акцентується (антропогенні фактори, кліматичні зміни, сукцесії, стан популяції, стрес та непокоєння тощо). Єдиним аспектом, на якому важливо зупинитися, є навантаження поняття *знищення* (і так само рятуння та збереження) у стосунку до біоти.

• **Екосистемні послуги** – отримання «благ» від природи, сучасне цнотливе позначення традиційного природокористування, коли людина забирає весь можливий приріст певної популяції (напр., «мисливського» виду) або екосистеми (напр., випас, укіс трав, вилов риби) у межах природних або квазіприродних екосистем. За визначенням екологів, «це всі корисні ресурси та вигоди, які людина може отримати від природи» [Vasyliuk, Il'minska]. В умовах воєнного стану (і тим паче бойових дій) усі форми традиційного природокористування заборонені, не рекомендовані або несуть ризики.

• **Екоцид, екоцидний** (від лат. caedo – вбиваю) – свідомо діяльність на знищення або руйнацію природного середовища задля отримання воєнних переваг або нанесення збитків протилежній стороні, включно зі знищенням оселищ дикої біоти, руйнуванням і забрудненням екосистем, ґрунтового покриву і водойм, інших дій, які ведуть до незворотних втрат біотичного різноманіття, порушення структури природних комплексів, заселення їх чужорідними видами. Дії РФ як країни агресора відносно природних комплексів тлумачать саме як екоцид [Gardashuk], і фактично мова має йти не тільки про руйнацію економіки і соціальної структури, але й руйнацію природи як середовища існування людини і дикої аборигенної біоти.

• **Знищення біоти** – пряме або опосередковане знищення популяцій, як внаслідок знищення особин, так і внаслідок руйнування оселищ, порушення життєвих циклів й репродукції, міграційних можливостей, вікостатевої і просторової структури популяцій, накопичення отруйних речовин і

зниження життєздатності, стрес і порушення репродукції. Нерозуміння того, що важливо розрізняти знищення особин, популяцій і видів, нерідко стає основою неправильних тлумачень тих змін природи, що аналізуються.

• **Окупована біота**, або *біота окупованих територій* – комплекс видів, які мешкають у зонах, не контрольованих відповідними службами (лісознавці, мисливствознавці, карантинні та санепідемслужби, екологічні інспекції та екологічні управління, установи природно-заповідного фонду, державний нагляд (контроль) у сфері мисливського господарства) і в яких не здійснюються заходи з моніторингу, контролю чисельності, природоохорони, біотехнії тощо. Зміни біоти за таких умов не є нормальними, оскільки відбуваються не лише без нагляду і традиційних (тобто усталених) форм природокористування, але внаслідок *руйнації довкілля*.

• **Руйнація (знищення) довкілля** – це руйнація до стану незворотних змін фізичного і біотичного середовища, типових зональних комплексів, корінних екосистем та окремих місцезнаходжень (степу, деревостанів, заток, озер, печер, кіс тощо), суттєві порушення їхньої структури та внутрішньосистемних зв'язків, а також зв'язків із суміжними комплексами, порушення цілісності природних комплексів та їхньої ролі в життєвих циклах та міграційних потоках живого. Стосовно довкілля коректніше говорити про *руйнацію*, а не *знищення*: знищення елементів середовища – не часте явище, проте їх зміни, що впливають на стан екосистем і біоти, – важливий об'єкт уваги.

Б. Спеціальна термінологія

У цій царині важливими є три групи понять, пов'язаних з описом й аналізом змін біоти: *статуси популяцій, екопастки, чужорідна біота*. Значною мірою терміни пов'язані з макробіонтами (надто хребетними).

Наведені тут тлумачення подаються в розвиток ідей, викладених у попередніх працях автора [Zagorodniuk; Zagorodniuk, Vishnevskiy].

1) Терміни групи «статуси популяцій». Мова йде про п'ять понять.

- **Безпритульний** (здичавілий) – особини або групи особин свійських тварин, які живуть у природному або урбанізованому середовищі без опіки людей, у низці випадків завдяки підтримці людей (в англійській мові розрізняють статуси stray [безпритульні] та feral [здичавілі] animals); найчастіше йдеться про одомашнених тварин (надто хижих), які втратили опіку і сформували локальні популяції, здатні до самостійного життя.

- **Бродячий** (бродяжний, мандрівний, кочовий, «волоцюга») – позначення особин, що не мають постійного місця мешкання, часто про спосіб життя (напр., нестатевозрілих особин), інколи позначення способу існування видів у цілому (не варто поширювати поняття на сезонних мігрантів або циклічні інвазії, що стосується цілих популяцій).

- **Парасольковий** (умбрельний) – вид (або ефект від присутності виду), функції якого в екосистемах настільки значимі для інших видів (мутуалістів), що визначають їхню життєдіяльність, життєздатність або репродуктивний успіх; до певної міри до цієї групи варто віднести види з виразною середовищевірною діяльністю (землерії, ксилофаги тощо) та види-едифікатори (домінанти за продуктивністю або біомасою).

- **Раритетний** – вид (або багатовидова компонента біоти), яка визначає відмінність біоти (угруповання, фауністичного комплексу) від інших подібних, суміжних або й віддалених аналогів, унікальна складова біоти (відоме протилежне поняття – «сіра біота»). Нерідко мову ведуть про «раритетну фауну», маючи на увазі не фауну в цілому, а раритетну компоненту в її складі, тобто певну частку раритетів, яка й визначає раритетність біоти.

• **Солітарний** (aff. самітницький) – усамітнений спосіб життя, який виключає постійні взаємини з іншими особинами цього ж виду, нерідко у форматі «солітарний вид» (проте коректно говорити про спосіб життя, а не про таксон), особливість багатьох видів, що живуть в умовах браку ресурсів (підземні мешканці, хижаки тощо [приклад – сліпак, куниця]). В умовах надмірних екологічних стресів, зокрема й унаслідок бойових дій, у багатьох видів тварин (надто великорозмірних) рівень солітарності катастрофічно зростає серед втрати батьків, дітей, шлюбних і мисливських партнерів тощо.

Зміни статусів. В умовах хронічного стресу (як на рівні особин, так і популяцій та навіть угруповань), що розвивається внаслідок воєнних дій, руйнації середовищ існування та порушення структури популяцій і угруповань, статуси особин і популяцій можуть змінюватися, зміщуватися від характерної для них норми. Може зростати частка (і впливи на інших) безпритульних і бродячих (транзитних) тварин, зникати або нівелюватися важливі парасолькові ефекти, зменшуватися фактичний рівень раритетності угруповань, збільшуватися рівень солітарності особин тощо. Іншими словами, об'єктами уваги можуть ставати не тільки оцінки таких (та подібних) статусів, але й їх зміни, зростання або зменшення часток або рівнів прояву.

2) Терміни групи «екопасток». Мова йде про п'ять понять.

• **Антропогенна пастка** – інженерні споруди, короткотермінові оселища, різного роду обманки, які привертають увагу окремих особин і через свою тимчасовість і нециклічні зміни (до яких неможливо пристосуватися) або припинення існування стають пастками і ведуть до смерті особин, приваблених ними (різного роду ями, траншеї, вирви і колодязі, електрообладнання, тимчасово нерухомі механізми тощо); подібним до цього запропонованого автором [Zagorodniuk] поняття є термін «екопастка».

• **Отруєння та хімічне забруднення** – поширення в природі, організмах тварин і в трофічних ланцюгах неприродних хімічних сполук, що викликають гострі або хронічні хворобливі стани і зменшують життєздатність живих організмів; надто величезним є вплив не тільки прямих акцій для отруєння і ураження військових (гази, фосфор), але й накопичення у воді, ґрунті, рослинах і тваринах величезного спектру сполук, що входять до складу або утворюються внаслідок згорання чи проливу пального та дії або поступового розкладання вибухових засобів ураження (ракети, міни, снаряди).

• **Полютанти** – в екології позначання будь-якого забруднення середовища (нерідко некоректно як «забруднювач середовища», що мало би позначати джерело забруднення). Виходячи з розуміння забруднення як надмірної присутності (дії) якогось з факторів, надто антропогенних (хімічне, теплове, радіаційне, фізичне, органічне тощо), не можна обмежувати поняття накопиченням отруйних речовин, проте важливо враховувати, що при бойових діях забруднення йде і різноманітними уламками снарядів і техніки, кулями, мастилами, «побутовим» сміттям тощо.

• **Родкіли** (roadkills) – жертви автодоріг, що загинули від наїзду автотранспорту, падаль, загиблі тварини (поняття не поширюють на іншу біоту); це прямі втрати популяцій, які впливають на чисельність, просторову і вікову структуру та загалом життєздатність популяцій. Окремі види виробляють поведінкові адаптації до життя в автотранспортних мережах і навіть до живлення жертвами доріг (напр., вороги, їжаки, шакали), проте й самі часто стають родкілами. В умовах війни і бойових дій транспорт стає смертельним фактором не тільки для тварин на дорогах, але й на всьому просторі військових маневрів.

• **Розтяжки** – особливий тип антропогенних пасток для дикої фауни (надто макрофауни), численні облаштовані військовими пастки, виконані із

застосуванням бойових гранат і протипіхотних мін. Це загальна назва вибухових систем зі сторожками у формі дротяних датчиків, торкання до яких або обрив яких спричиняє вибух приєднаних до них зарядів; різноманіття розтяжок надзвичайне (від РГД-5 зі стандартним підривачем УЗРГМ до мін з підривачем типу МУВ або МВЕ-72), як і різноманіття мін дистанційного встановлення, що робить уразливими всіх тварин.

3) Терміни групи «чужорідна біота». Мова йде про п'ять понять.

- **Адвентивний, чужорідний, прийшлий** (від лат. *adventicus* – зайшлий, чужий) – вид, що представляє немісцеву біоту і увійшов до її складу внаслідок експансій та інвазій (вселенець) або штучних інтродукцій людиною (інтродуцент). Адвентивні види – це значно ширше поняття за вселенців та інтродуцентів. Поняття чужорідності поширюється на види з віддалених біомів. Усі такі види можуть натуралізуватися (увійти до складу природних угруповань), а отже, пройти акліматизацію – набутти значимих адаптаційних змін у морфофізіології, життєвих циклах тощо.

- **Види-вселенці, іммігранти, прибульці (aliens)** – чужорідні види, що проникли на ту чи іншу територію природним шляхом (експансії або інвазії) або через втечу з культури (неволі) і сформували стабільні природні або синантропні популяції, що існують (відтворюються) фактично незалежно від людини. За умовчанням цю групу визначають як шкодочинну, яку необхідно викорінювати, проте статус небажаних важливо поширювати тільки на види, що проникли і поширилися неприродним шляхом, тобто, по суті, тільки інтродуцентів (хоча їх і вселяли як «бажаних»);

- **Експансія, інвазія** – заселення видом нових територій, раніше недоступних, унаслідок змін меж природних зон або руйнації до того існуючих бар'єрів та формування екокоридорів. Такий процес розселення може йти у формі поступового розширення ареалів (експансія, тобто розширення) або внаслідок швидкого розселення (інвазія, тобто вторгнення)

після подолання біогеографічних перешкод, нерідко спровокованого людиною, зокрема й через воєнні дії. Межа між цими поняттями нечітка, загалом експансія триває принаймні один повний популяційний цикл, а інвазія – швидке розселення особин однієї генерації.

• **Окопна** (осадна) біота – комплекс видів, тісно пов'язаних з людиною, обозами, фортифікаціями, який фактично мігрує і формується саме при переміщеннях військових. Поняття давнє, сформоване в період Першої світової війни, поширюється на всі види військових протистоянь, надто в умовах позиційної війни з «усталеною» лінією фронту і відповідними облаштованими позиціями військових. Окремі види або групи особин, асоційовані з «окопною біотою», називають *полемохорами*. До певної міри поняття споріднене з більш загальними поняттями *синантропії* та *синантропів*.

• **Полемохори** – види живих організмів (бактерії, гриби, рослини, тварини), які поширюються саме під час воєнних дій; це переважно чужорідні для відповідної місцевості види, поширенню яких явно сприяють різного роду маневри та дії військових (транспорт, фортифікації, таборування тощо). Відомо чимало розвідок про види групи полемохори як індикатори слідів колишнього розміщення військових баз або навіть шляхів до них [Kotov; Protopopova]. Поширення полемохорів визначається *белоїдним фактором* (фактором війни), що означає наявність різного роду фортифікацій, шанців, дротів, снарядів, решток техніки тощо, які десятиліттями визначають особливості мікроландшафту [Koinova, Rozhko; Tkachenko, Tyshchenko, Boichenko].

Природоохорона в умовах адвентизації біоти. Воєнні дії суттєво посилюють процеси трансформації регіональних біотичних угруповань унаслідок проникнення чужорідних видів та, по суті, сприяння їм. Будь-які порушення природного середовища створюють сприятливі умови для

вселенців через пригнічення біотичних зв'язків (зменшення хижацтва і конкуренції тощо), а численні фактори турбування й підвищеної смертності є на порядок більшою проблемою для видів-аборигенів порівняно з адвентистами. Ситуація суттєво погіршується через відсутність контролю і бездію природоохоронних законів і норм, проте й має певні сприятливі ефекти внаслідок мінімізації всіх форм традиційного природокористування.

Останнім часом поширення набувають терміни на позначення тварин, які потерпають або зазнають «людських» страждань через воєнні дії. Існують складності з прямим перекладом таких термінів українською та (або) пошуком відповідників. Прикладами є переважання різних за змістом і конотаційним навантаженням термінів у позначенні *адвентивної біоти* (в англійській частіше «alien» або «introduced», в українській – «чужорідний» або «вселенець»). Проблему становить добір українських відповідників для *non-human animals* (як варіант – «нелюдські істоти») [Nocella, Salter, Bentley], *animal welfare* (частіше як «добробут тварин», хоча мова йде частіше про зменшення страждань, у тому числі при вирощуванні, транспортуванні й забої, реалізації типових форм поведінки), а так само й *wildlife* (дика біота, переважно в розумінні живого, що існує поруч, але фактично поза людиною).

Висновки. З роками перелік понять, сформованих для опису змін біоти, суттєво розширюється. Сфера їх вжитку так само збільшується, і колись незвичні терміни дедалі більше входять у базовий лексикон та сферу загальної лексики. В основі таких розширень словникової бази – запозичення іншомовних слів або формування українських відповідників. Поступово термінологія стабілізується.

References

- Ekolohichna entsyklopediia : u 3 t. / hol. red. A. V. Tolstoukhov. K. : Tsentr ekolohichnoi osvity ta informatsii. 2006. Vol. 1 (A–E). S. 1–432; 2007. Vol. 2 (Ie–N). S. 1–415; 2008. Vol. 3. (O–Ia). S. 1–472.
- Gardashuk T. Is Russian aggression in Ukraine ecocide? *Envigogika*. 2022. 17 (1). S. 1–6. URL: <https://doi.org/10.14712/18023061.642> (last accessed: 21.03.2023).
- Koinova I., Rozhko I. Suchasnyi antropohennyi vplyv na pryrodni komplekсы Chornohirskoho masylvu ukrainskykh Karpat. *Visnyk Lvivskoho un-tu. Seriiа heohrafichna*. 2009. Vyp. 37. S. 250–259.
- Kotov M. I. Yak vplynula hromadianska viina na poshyrennia roslyn ta tvaryn na Ukraini ta v Rosii. *Znannia*¹. 1923. № 2. S. 24–26.
- Lawrence M. J., Stemberger H. L. J., Zolderdo A. J., Struthers D. P., Cooke S. J. The effects of modern war and military activities on biodiversity and the environment. *Environmental Reviews*. 2015. 23. P. 443–460. URL: <https://doi.org/10.1139/er-2015-0039> (last accessed: 21.03.2023).
- Musiienko M. M., Serebriakov V. V., Braion O. V. Ekolohiia. Tlumachnyi slovnyk. K. : Lybid', 2004. S. 1–374. URL: https://eduknigi.com/ekol_view.php?id=236 (last accessed: 21.03.2023).
- Nocella II A. J., Salter C., Bentley J. K. C. (Eds). 2014. *Animals and War: Confronting the Military-Animal Industrial Complex*. Lexington Books, Lanham, MD, 1–182.
- Protopopova V. V. Roslyny mandrivnyky. K. : Rad. shkola, 1989. S. 1–240. URL: <https://bit.ly/3nBjKyp> (last accessed: 21.03.2023).
- Tkachenko V. S., Tyshchenko O. V., Boichenko S. H. Pryazovski stepy i prymorski kosy Pivnichnoho Pryazovia v umovakh suchasnykh zmin dovkillia. *Visti Biosferneho zapovidnyka Askaniia-Nova*. 2019. Vol. 21. S. 18–26.
- Vasyliuk O., Il'minska L. Ekosystemni posluhy. Ohliad. *Vydano BO BF «Fond zakhystu bioriznomanittia Ukrainy»*, K., 2020. S. 1–84. URL: <https://bit.ly/3ZChHY6> (last accessed: 21.03.2023).
- Zagorodniuk I. Antropohenni pastky ta vyzhyvannia tvaryn u transformovanomu seredovyshchi. *Tribuna-12: Materialy 2-oy mezhdunar. mezhdistsipl. konf. po dikoy prirode. posv. pamyati F. R. Shtilmarka ; pod red. V. E. Boreyko*. K. : Lotos. 2006. S. 160–171.
- Zagorodniuk I., Vishnevskiy D. Vtraty ta zminy bioriznomanittia v zonakh tryvalykh boiovykh dii v Ukraini: teriolohichna skladova (2014–2022). *Visnyk NAN Ukrainy*. 2022. № 11. S. 60–78. URL: <https://doi.org/10.15407/visn2022.11.060> (last accessed: 21.03.2023).

¹ З 1925 р. назва видання змінена зі «Знаття» на «Знання».

Людмила ХАЛІНОВСЬКА
e-mail: lhalinovska@gmail.com

СЕМАНТИЧНІ НЕОЛОГІЗМИ ПОЛІТИЧНОЇ СФЕРИ В МОВНО-ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ СЬОГОДЕННЯ

Стаття є продовженням низки публікацій автора у сфері неологічних досліджень лексики (питомої, актуалізованої та запозиченої). Увагу зосереджено на особливостях функціонування негативно маркованих слів на позначення ворога та ворожої країни; виявлено продуктивні та рідковживані номінації; проаналізовано функцію іронічної, сатиричної, гротескної агентивної номінації.

Ключові слова: неологізм, медіапростір, медіареальність, запозичення, словотвір, слововживання.

The article is a continuation of the author's series of publications in the field of neological studies of vocabulary (specific, actualized and borrowed). Attention is focused on the peculiarities of the functioning of negatively marked words to denote the enemy and the enemy country; productive and rarely used nominations were identified; the function of ironic, satirical, grotesque agentive nomination is analyzed.

Keywords: neologism, media space, media reality, borrowing, derivatology, word usage.

Постановка проблеми. Реалії нашого сьогодення формують для суспільства низку викликів. Однією із найважливіших є проблема функціонування української мови – і на державному рівні, і у сфері обслуговування та побуті. Геополітичний вибір України, виклики сучасності та несправедлива, агресивна й жорстока війна в нашій державі особливо потребують вдумливого, виваженого та якомога ширшого і повсюдного використання державної мови, особливо у сферах наукової та воєнної комунікації. Власне, саме українська мова є ідентифікатором «свій-чужий» під час обміну інформацією.

Особливостями новітнього словотворення та слововживання є блискавична реакція соціуму на специфічні «мовні подразники», зокрема на щоденні події суспільно-політичного життя в Україні. Найчастіше появу нової лексики, яка чутливо реагує на події та новини, спостерігаємо в інформаційному просторі. Адже, як зазначає О. Тодор, «сучасні медіатексти сьогодні найбільш динамічні, вони є маркерами мовних уподобань спільноти. Це зумовлено тим, що в широкому інформаційному просторі

відображені живомовні процеси, увиразнені тенденції розвитку мови» [Todor : 223].

Політичні новотвори у медіареальності сьогодення покликані вияскравлювати та додавати експресивного забарвлення найрізноманітнішим текстам. Ідеться, насамперед, про емоційно-оцінний компонент таких слів. Дослідники процесів неологізації української лексики наголошують на тому, що «у вітчизняному політичному лексиконі нині спостерігається значне неологічне піднесення, спричинене емоційністю, насиченістю, динамікою політичних процесів, ідеологічною поляризацією» [Novitnia politychna leksyka... : 2].

Мета. Головним завданням статті є дослідження особливостей функціонування у медійних текстах (газетних публікаціях, блогосфері тощо) лексем з негативною семантичною оцінністю на позначення ворога та ворожої країни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Прикладом активного функціонування неологізмів, насамперед семантичних, може слугувати низка номінацій на позначення ворога та ворожої країни, серед яких першість ведуть назви міфічних істот, негативних літературних героїв жанру фентезі (запозичені переважно з творчості Джона Толкіна: «Володар перснів», «Хобіт, або туди і звідти» та ін.), що стали загальнокультурним надбанням: *орки, оркостан, мордор*. Зокрема, такі назви спостерігаємо в газетних публікаціях: «*Орчиня з червоними губами від краденої помади шанель гойдає на руках маленьке орченя у пелюшці і георгіївській стрічці*» (VZ, 04.04.22); «*Оркостан нарешті має зрозуміти, що Україна дасть по зубах. І лізти сюди табу*» (VZ, 04.03.22); «*...росіяни живуть у своєму Мордорі, ненавидять весь світ, усіх вважають ворогами і мають одного авторитарного лідера Саурана*» (DP, 21.03.22).

Сучасна маскультура почала активно використовувати запозичення *зомбі* від початку 60-х років минулого століття, коли надзвичайно популярними були апокаліптичні фільми про останні дні світу внаслідок різноманітних пандемій (шкідливих випромінювань, катастроф тощо), які перетворювали людей на небезпечних істот. На піку ворожого вторгнення назване слово актуалізувалося і нині використовується з негативною конотацією – не менш відразливою та зневажливою (у будь-якому записі, напр. *zombi*, *зомбі* або навіть *зомбі* ¹), яку вживають на позначення людини, в якої цілком відсутня здатність критично мислити та робити самостійні висновки ². Ідеться як про окрему особистість (хоча тут, імовірно, особину), так і про цілу країну: *«Але називаючи окупантів «зомбі», ми навіть не здогадуємось, наскільки глибоко цей архетип поп-культури описує те, з чим нам довелося зіткнутись. Так, Росія – це держава-зомбі, в анатомії котрого варто розібратись»* або *«...імперія-зомбі не здатна продемонструвати світові нічого, окрім розмаїття занепаду і розрухи»* (Т, 13.07.2022).

Автори монографії «Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі» класифікують *зомбі* як неозапозичення, яке фіксують лише окремі перекладні словники – «Російсько-український словник іншомовних слів» (Харків, 1999) із значенням: *ожилий мрець, що виконує волю інших та переносне – той, хто є мовчазним, безвольним, безініціативним тощо*. Окрім того, дослідники вказують і на розгалужене словотвірне гніздо, яке утворює

¹ Цікавими є спроби створити питомі українські відповідники вказаної лексеми, окремі з них наведені із сайту slovotvir.org.ua: *загиблик, мертвоброда, оживень, помрець, мертвоблуда, невмерлий* та ін.

² А також у такий спосіб обігрують латинську літеру Z, яка стала для ворога символом гібридної війни.

запозичений іменник – «зомбізація, зомбування, зомбований, зомбувати» та ін. [Klymenko : 183].

Поряд з надзвичайно продуктивними номінаціями на позначення ворога, створеними на основі фантастичних істот, уживають і низку інших, які мають обнижене, лайливе, часто пейоративне забарвлення: *рашисти, ватники, ваньки, мокишани, москалі (московити, москвини)*. Останні походять від історичної назви країни-агресорки – Московія, яка вживалася до початку XVIII ст. Причому в українській мові негативний семантичний відтінок наведені слова мають досить давно. Зокрема, за підрахунками Володимира Мельниченка, у творах Т. Г. Шевченка «слова «москаль» і «москалі» <...> вжито п'ятдесят п'ять разів» [Melnychenko]. Натрапляємо у пресі: «*І тільки галичани знали завжди: у всьому винні москалі, Росія. Звідти виходить зло і біда. В які б форми і одежі воно не рядилося!*» (VZ, 13.11.2022); «*Самі того не бажаючи, московити погіршили своє становище в бік тотальної поразки та ліквідації рф як держави*» (UM, 08.03.2023); «*...на очах байдужого Заходу чужі за походженням москвини, прийшовши на чужу для них територію й оголосили все чуже для них українське своїм – русским, яке легко сприймається замість руського – справжнього українського*» (UM, 31.03.2022).

Саме через застосування іронічної, сатиричної, гротескної агентивної номінації відбувається маргіналізація образу ворога, знецінення його існування.

Висновки. Отже, у непросту добу протистояння, «гарячої» фази війни, актуальним є використання неологічної лексики з потужною експресивно-стилістичною метою. Такі мовні реакції суспільства на воєнні події свідчать про вагомий внесок інтелектуальної мовотворчості української спільноти, яка влучно, гостро і дотепно здійснює десакралізацію й дегуманізацію ворога.

References

- Klymenko N. F., Karpilovska Ye. A., Kysliuk L. P. Dynamichni protsesy v suchasnomu ukrainskomu leksykoni. K. : Vydavnychi Dim Dmytra Buraho, 2008. 336 s.
- Melnychenko V. Taras Shevchenko: «Moskali – chuzhi liude ...». *Ukrainska literaturna hazeta*. URL: <https://litgazeta.com.ua/articles/taras-shevchenko-moskali-chuzhi-liude/> (last accessed: 30.03.2023).
- Novitnia politychna leksyka (neolohizmy, okazionalizmy ta inshi novotvory) / I. Ya. Vdovychyn, L. Ya. Uhryn, H. V. Shypunov ta in. ; za zah. red. N. M. Khomy. Lviv : «Novyi svit – 2000», 2015. 492 s.
- Todor O. Okazionalna sotsialno-politychna leksyka v suchasnykh mediatekstakh. URL: <http://surl.li/exdnj> (last accessed: 30.03.2023).

Sources

- DP – Chomu okupantiv nazyvaiut «orkamy», a rosiiu – «Mordor». URL: <http://surl.li/exdun> (last accessed: 30.03.2023).
- T – tyzhnevnyk «Ukrainskyi tyzhden». URL: <https://tyzhden.ua/derzhava-zombi-korotko-pro-sut-rosijskoho-imperializmu/> (last accessed: 30.03.2023).
- UM – hazeta «Ukraina moloda». URL: <https://umoloda.kyiv.ua/> (last accessed: 30.03.2023).
- VZ – hazeta «Vysoky zamok». URL: <http://surl.li/exdug> (last accessed: 30.03.2023).

Денис Лазарєв
e-mail: lazarevden@ukr.net

ПОНЯТТЯ ЧУЖОРІДНОСТІ ПО ВІДНОШЕННЮ ДО БІОТИ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

У статті розглянуто проблематику визначення та використання поняття чужорідності по відношенню до біоти на прикладі українських та англомовних наукових текстів. Зазначено, що існують випадки невірної тлумачення понять, пов'язаних з чужорідними видами, їх співвідношення, використання синонімів. Узагальнено та уточнено визначення понять, які тісно пов'язані з чужорідними видами та найчастіше використовуються при описі адвентивної фракції біоти певних територій.

Ключові слова: чужорідний вид, інвазивний вид, адвентивний вид.

The article examines the problems of defining and using the concept of foreignness in relation to biota using the example of Ukrainian and English-language scientific texts. It is noted that there are cases of incorrect interpretation of concepts related to alien species, their relationship, and the use of synonyms. Definitions of concepts that are closely related to alien species and are most often used when describing the adventitious fraction of the biota of certain territories have been generalized and clarified.

Keywords: alien species, invasive species, adventive species.

Постановка проблеми. Біотичне різноманіття зазнає постійних і динамічних змін упродовж всієї історії його формування. Яскраво ці зміни демонструє поява у складі рослинного і тваринного світу певних територій видів-вселенців. Тому не дивно, що тематика чужорідних видів набула неабиякої актуальності, особливо в останні роки. Як наслідок цього, відбуваються й дискусії щодо трактування та застосування понять, пов'язаних із чужорідними видами. Тематика чужорідності певних видів рослин і тварин на теренах України в колах ботаніків набула розвитку ще до початку XX ст. [Kotov], а починаючи з середини XX ст. про чужорідність почали більш активно говорити і в колах зоологів [Sakhno; Zagorodniuk, Slisarenko, Naglov]; долучився до цієї тематики й автор [Lazariev : 223].

В англійській та українській мовах є певні відмінності у використанні термінів, пов'язаних з чужорідністю, їх тлумаченні, конотаціях та у співвідношеннях відповідних категорій. Під час обговорень науковці висувують сумніви щодо доречності використання тих чи інших термінів, пов'язаних з чужорідністю у певних випадках [Schrader, Starfinger : 3]. Існує деяка невідповідність таких термінів та їх синонімів в українській та англійській мовах. У цій царині науковці сходяться на тезі про те, що українська термінологія має поєднувати тенденції до інтернаціоналізації та збереження національної своєрідності [Kochan : 8], а отже, мають бути узгоджені та уточнені спеціальні поняття.

Використовуючи загальнодоступні ресурси для перекладу і тлумачення українських та іноземних англомовних понять, автор узагальнив інформацію про використання і трактування поняття «чужорідності» в мовних, літературних та інших наукових середовищах і висунув пропозиції щодо їх уточнення.

Мета – визначити розбіжність, конотаційне навантаження у поняттях чужорідності біоти в українській та англійській мовах, запропонувати

відповідні уточнення до термінів, тісно пов'язаних з поняттям чужорідності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розглянемо три аспекти – 1) загальне поняття чужорідності та його конотаційне навантаження, 2) набір понять, які використовують як синоніми або близькі аналоги до поняття «чужорідний», 3) співвідношення та ієрархію понять за їхніми обсягами та галузями застосування.

Поняття чужорідності. Чужорідні види – види живих організмів, що виявляються у складі неродинних їм угруповань, за межами своїх природних ареалів. Чужорідні види часто розглядаються як такі, що несуть загрозу, оскільки здатні істотно змінювати екосистеми регіонів, в які вселяються, і ставати причиною зниження чисельності й зникнення окремих місцевих видів рослин і тварин [Richardson & West : 98].

Як в українській, так і в англійській мові слово «чужий» (alien) має негативну конотацію, як позначення об'єкта екзотичного, до якого варто ставитися з насторогою. Зокрема, загальнодоступні англословні пошукові ресурси визначають цей термін як *не свій, прибулець, інопланетянин, виходець з іншого світу, той хто відрізняється за природою, або характером, як правило аж до несумісності, зовнішній* (WebstDict). На такому тлі абсолютно логічним виглядає рекомендація (№ 77) Постійного комітету Бернської конвенції викорінювати чужорідні види.

З іншого боку, негативна конотація терміна «чужий», або «чужорідний» в українській мові містить у собі вираженої настороженості. У тлумаченнях українських словників (зокрема, академічний тлумачний «Словник української мови» в 11-ти томах) основний акцент зосереджено саме на належності об'єкту, що описується: чужий – належний комусь іншому, не власний, не свій, сторонній, несумісний з чим-небудь (SUM, 377).

Синонімічні ряди. В англійській мові на позначення чужорідності використовують відповідник до поняття – *alien species*, до якого

застосовують значний синонімічний ряд, явно більший, ніж в українській мові, щоправда набагато ретельніше обґрунтований науковцями [Occhipinti-Ambrogi, Galil : 690]. До переліку цих синонімів включають: в англomовній літературі – introduced species, exotic species, adventive species, foreign species, non-indigenous species, non-native species; в україномовній літературі – чужорідні види, види-вселенці, інтродуковані види, адвентивні види, немісцеві види.

На вираження поняття «чужорідний» в українській мові використовують синонімічні терміни «інтродуковані види», «алохтонні види», «адвентивні види» та ін. [Tulina : 230; Shamprai : 80]. Однак є важливі застереження щодо доречності їх паралельного використання по відношенню до одних і тих самих видів, оскільки за змістом ці терміни дещо відрізняються [Lonovenko : 6, 8, 103].

Яскравим прикладом неприпустимості використання одразу всіх цих позначень щодо певних груп адвентивних тварин є регіональні експансії, коли вид не є чужорідним у межах всієї країни, однак є прийшлим в окремих регіонах, наприклад бобер європейський (*Castor fiber*) у степових районах на сході України [Lazariev : 222].

Існує проблема в послідовному використанні термінів «чужорідний», «інвазивний», «адвентивний» через їх різні визначення. Крім того, території, де вид є інвазивним, можуть бути близькими до територій без інвазивної поведінки того самого виду [Schrader, Starfinger : 3]. Варто уточнити, що інвазії представляють біогеографічні, а не таксономічні явища, і тому поняття інвазії має стосуватися окремих популяцій, а не цілих видів [Colautti, MacIsaacs : 139]. Загалом інвазивний вид – вид вселенець, що швидко опанував нові для себе території, поширився миттєво [Carlton].

Слід звернути увагу на те, що термін «invasion» згідно з електронними словниковими ресурсами містить достатньо негативний підтекст (так само,

як і «alien») і означає наступне: *«вторгнення, той хто приходить до певного місця неприємним і небажаним чином; дія чи процес, що впливає на чиєсь життя неприємним і небажаним чином»* (CambrDict).

Така конотаційна схожість слів «invasive» та «alien» певним чином пояснює їх застосування в англomовній термінології у складі одного поняття «invasive alien species». Частіше за все під цим поняттям розуміють переміщений в результаті свідомої діяльності людини [Invasive alien... : 7] вид, який, за визначенням, уже є інтродукованим, тобто в поняття не входять види, які потрапляють в нові для себе біотопи самотійно (наприклад, зміна місць існування внаслідок антропогенної діяльності).

Поняття «адвентивні види» є значно ширшим за суміжні терміни «чужорідні види», або «інвазивні чужорідні види». Адвентивний вид – прийшлий, поширення якого могло відбутися з будь-яких причин, у тому числі в результаті свідомого чи несвідомого вселення людиною або самотійного поширення виду за зміненими людиною ландшафтами, переселення в результаті синантропізації [Handbook of alien...]. До адвентивних також нерідко відносять представників флори і фауни, що мають статус, близький до поняття чужорідності, проте не ідентичний йому (реінтродуценти, види з пульсуючим ареалом, що поширюються на суміжних територіях, у межах однієї природної зони) [Zagorodniuk].

Якщо ж аналізувати додаткові відтінки, що накладаються на основне лексичне значення терміна «адвентивний», то це слово позбавлене вираженого негативного підтексту на відміну від попередніх понять. В англomовних джерелах «adventive» трактується як той, що може потрапляти в природу з культури та натуралізуватися (CambrDict), інтродукований, але не повністю натуралізований (WebstDict). Крім того, адвентивність властива всім живим організмам, оскільки вони постійно активно або пасивно розселяються по земній кулі.

Співвідношення та ієрархія понять. Наведені дані говорять про те, що існує певне співвідношення різних позначень у межах групи понять «чужорідності» і водночас існують їхні суттєві та змістовні відмінності, що є важливим для вивчення та аналізу сучасного складу біот та їхніх змін.

Ієрархію поняття чужорідності доречно розглянути за двома критеріями:

- за ступенем чужорідності (дальністю проникнення): центральним, безумовно, є саме поняття «чужорідні види», яке розділяється на дві групи: «інтродуковані» (інвазивні), як-от єнот уссурійський, або єнотоподібний собака (*Nyctereutes procyonoides*), «прийшли» (адвентивні) види (напр., шакал (*Canis aureus*));

- за типом чужорідності до складу адвентивних видів відносять низку позначень статусів: інтродуковані види, види-реінтродуценти, інвайдери.

Серед інвайдерів також виділяють дві підгрупи: «ближні інвайдери» (види які змінили своє поширення в межах регіону), як-от *Martes foina*, і «дальні інвайдери» (види, які розселилися природним шляхом, проте за сприяння людини), представниками яких є, зокрема, шакал (*Canis aureus*). До підгрупи ближніх інвайдерів можна віднести види, які позначають терміном «види-пульсовики». Прикладом ссавців серед цієї групи є кабан (*Sus scrofa*) [Zagorodniuk].

Варто відмітити, що з групою інтродуцентів певною мірою співвідносяться і можуть бути до неї включені види, що втекли з культури і процес натуралізації яких швидко перейшов до локальних інвазій (ненавмисна інтродукція) та подальшої експансії (напр., візон річковий, або американська норка (*Neogale vison*)). До таких видів застосовують поєднання двох статусів, оскільки вид починає своє вселення як інтродуцент, а в подальшому розширення ареалу відбувається з популяцій, що утворилися на нещодавно освоєних територіях (експансія).

Сфера застосування. Кожний із цих термінів відрізняється за сферою його застосування. Термін «чужорідний» частіше застосовують для видів, що перебувають за межами свого природного ареалу, у складі неродинних їм угруповань, де вони раніше не зустрічалися і можуть становити загрозу для місцевого біорізноманіття. Натомість термін «інвазивний вид» слід застосовувати на позначення швидкості інвазії, а не на позначення загрози (виходячи з того, що інвазія – це швидка експансія). Поняття «адвентивний вид» може бути застосованим до будь-якого виду, який поширив свій ареал на нові території, включаючи будь-які чужорідні види рослин і тварин, що проникли самостійно, шляхом інвазії.

Окремі види рослин і тварин можуть мати декілька позначень, залежно від їх способу проникнення в новий біотоп та способу подальшого поширення, а тому існують комбінаторні варіанти позначення чужорідності. Як приклад такого виду можна навести ондатру (*Ondatra zibethicus*), для якого використовують подвійне позначення «інтродукція та акліматизація», або «інтродукція і подальша експансія» [Zagorodniuk: 20].

Відповідники в українській та англійській термінології. Аналіз змісту понять дозволяє розглядати таку відповідність термінів в українській та англійській термінологічних базах: адвентивний (adventive), алохтонний = non-aborigine; вид вселенець (чужорідний вид) = alien species; немісцевий (алохтонний) = non-aborigine; інтродуцент = introduced; втечі з культури = escaped animals. Однозначного відповідника слову «чужорідний» серед всього класу понять чужорідності в англійській мові немає, проте можна вбачати певний збіг обсягу й змісту з тріадою foreign species (іноземні види), non-indigenous species (немісцеві види) та non-native species (види, які перебувають у неродинних угрупованнях).

Висновки. Вивчення тематики чужорідних видів у складі біоти різних регіонів набуло останніми роками значної актуальності. Логічно, що у

процесі розвитку і зростання уваги до такої теми виникають суперечності у визначенні понять та їх використанні. В українській та англійській термінології в межах поняття «чужорідності» і на позначення різних її проявів застосовують багато термінів. Очевидним є те, що кожний з них має своє унікальне значення і межі та сфери застосування, зокрема в ієрархії рівнів і варіантів чужорідності.

З метою уникнення непорозумінь та помилок у застосуванні понять «інвазивний», «чужорідний», «адвентивний» щодо певної групи живих організмів такий аналіз має супроводжуватися відповідними поясненнями причин використання цих термінів до тієї частини біоти, що вивчається, та (або) покликання на певні джерела з відповідними тлумаченнями.

References

- Carlton J. T. Transoceanic and interoceanic dispersal of coastal marine organisms: the biology of ballast water. *Oceanography and Marine Biology Annual Review*. 1985. № 23. P. 313–371.
- Colautti R. MacIsaac H. A neutral terminology to define ‘invasive’ species. *Diversity and Distributions*. 2004. № 10. P. 135–141.
- Invasive Alien Species of Union concern. Luxembourg: Publications Office of the European Union. 2017. P. 1–36.
- Kochan I. Terminologhiia: natsionalna chy mizhnarodna. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika»*. Seriya «Problemy ukrainskoi terminolohii». Lviv : Vyd-vo Nats. un-tu «Lvivska politekhnika». 2009. № 648. S. 3–8.
- Kotov M. I. Do pitannya pro te, yak poshiryuyutsya teper roslini na Ukrayini zanosami. *Ukrayinskij botanichnij zhurnal*. 1941. № 1. S. 23–25.
- Lazariev D. Chuzhoridni ssavtsi v ekosystemakh skhodu Ukrainy: istoriia doslidzhennia ta poivay vydiv. *Theriologia Ukrainica*. 2022. № 24. S. 216–228. URL: <http://teriashkola.org.ua/library/pts24/TU2418-lazariev-aliens.pdf> (last accessed: 20.03.2023).
- Lonovenko O. H., Ostapishyna O. O. *Slovnyk-dovidnyk z ekolohii. Navchalno-metodychnyi dovidnyk*. Kherson : PP Vyshemyrskyi V.S. 2013. S. 1–226.
- Occhipinti-Ambrogi A., Galil B. A uniform terminology on bioinvasions: a chimera or an operative tool? *Marine Pollution Bulletin*. 2004. № 49. P. 688–694.
- Richardson D., Pysek P., Rejmánek M., Barbour M., Panetta D., West C. Naturalization and invasion of alien plants: concepts and definitions. *Diversity and Distributions*. 2000. № 6. P. 93–107.
- Sakhno I. Zminy u skladi fauny zviriv Luhanskoi oblasti (stanom na 1969 rik). *Novitates Theriologicae*. 2015. № 9. S. 49–57. URL: <http://teriashkola.org.ua/library/nt9-steppefauna/nt9-14-sakhno1969mamfauna.pdf> (last accessed: 20.03.2023).
- Schrader G. Starfinger U. Definitions of the terms alien species/plants and invasive alien species/plants (Rev. 1: 05.06.2013). P. 1–3. URL: <https://bit.ly/3o1zB9X> (last accessed: 31.03.2023).

- Shamprai M. V. Biotopichna homohenizatsiia dendroflory v umovakh mehapolisu (m. Dnipro, Ukraina). *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriia «Ekolohiia»*. 2022. № 27. S. 80–93.
- Tulina E. Ye. Invaziini vydy roslyn yak zahroza bioriznomanittia (mizhnarodno-pravovyi aspekt). *Suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku ekolohichnoho, zemelnoho y ahrarnoho prava v umovakh yevrointehratsii : materialy «kruhloho stolu»*. (Kharkiv, 8 hrud. 2017 r.). Kh., 2017. S. 229–231. URL: <https://bit.ly/41jAkS9> (last accessed: 31.03.2023).
- Zagorodniuk I., Slisarenko V., Naglov V. Piata teriologichna shkola-seminar «Istorychni zminy fauny ta problemy vedennia litopysu pryrody». *Vestnik zoologii*. 1999. № 33 (4-5). S. 123–124.
- Zagorodniuk I. Adventyvna teriofauna Ukrainy i znachennia invazii v istorychnykh zminakh fauny ta uhrupovan. *Pratsi Teriologichnoi Shkoly*. 2006. № 8. S. 18–47. URL: <http://terioskola.org.ua/library/zag/zag-2006-alien-mammals-urkaine.pdf> (last accessed: 31.03.2023).
- Handbook of Alien Species in Europe / ed. J. A. Drake. Springer. 2009. P. 1–399. (Series in invasionecology: Invading nature)

Sources

- CambrDict – Cambridge Dictionary. University Press & Assessment. URL: dictionary.cambridge.org (last accessed: 31.03.2023).
- WebstDict – Merriam-Webster Dictionary. URL: <https://www.merriam-webster.com/> (last accessed: 31.03.2023).
- SUM – Slovnyk ukrainskoi movy : v 11 t. K. : Nauk. dumka, 1980. T. 11. 699 s.

Сергій Терепишчий

e-mail: terepyshchyi@gmail.com

СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ОСВІТЯН ЗА ЯКІСТЬ ОСВІТИ ТА ПРАКТИЧНЕ ЗАСТОСУВАННЯ ЗНАНЬ В УМОВАХ ВІЙНИ

Досягнення соціальної відповідальності освітян за якість освіти та практичне застосування знань в умовах війни є складним завданням. У цьому документі досліджуються різні способи досягнення соціальної відповідальності в освіті під час війни, особливу увагу звернено на технології, критичне мислення, етичні та моральні цінності, залучення громади та навчання впродовж життя.

Ключові слова: освіта, соціальна відповідальність, війна, технології, критичне мислення, етичні цінності.

Achieving the social responsibility of educators for the quality of education and the practical application of knowledge in war conditions is a difficult task. This paper explores various ways to achieve social responsibility in education during war, focusing on technology, critical thinking, ethical and moral values, community involvement, and lifelong learning.

Keywords: education, social responsibility, war, technology, critical thinking, ethical values.

Постановка проблеми. Освіта є потужним інструментом, який використовують для трансформації суспільства та формування світу, в якому ми живемо. Під час війни роль освіти стає ще важливішою, оскільки вона допомагає людям зрозуміти хаос і руйнування навколо них. Соціальна відповідальність є особливо необхідною під час війни, оскільки вона допомагає гарантувати критичність окремих осіб та установ та їхній вплив на суспільство. У контексті освіти соціальна відповідальність означає обов'язок педагогів сприяти добробуту своїх учнів, їхніх громад і суспільства в цілому. Під час війни освіта може відігравати вирішальну роль у підготовці людей долати виклики суспільства, охопленого конфліктами. Педагоги несуть відповідальність за те, щоб надати своїм учням навички та знання, необхідні для прийняття обґрунтованих рішень, критичної оцінки інформації та для сприяння відбудові їхніх громад.

Соціальна відповідальність в освіті сприяє соціальній згуртованості та толерантності, які необхідні для підтримки миру та стабільності під час війни та після неї. Навчаючи студентів поважати різноманітність, цінувати права людини та працювати разом над вирішенням спільних проблем, педагоги мають робити все для розвитку культури взаємної поваги та розуміння, що може сприяти соціальній гармонії та відбудові після перемоги. Проте складним є питання, як актуалізувати соціальну відповідальність освітян за якість освіти та практичне застосування знань в умовах війни.

Мета. У цій роботі досліджуватимуться різні способи досягнення соціальної відповідальності освітян за якість освіти та практичне застосування знань в умовах війни та наслідки, які випливають із таких спроб.

Виклад основного матеріалу дослідження. Війна в Україні має руйнівний вплив на багато аспектів соціального життя, включно з освітою.

За даними звіту ЮНІСЕФ, «від початку ескалації війни 24 лютого 2022 року в Україні було вбито або поранено 1148 дітей, близько 5,9 мільйона людей стали внутрішньо переміщеними особами... Навчання близько 5,7 мільйона дітей було перервано, а 1,5 мільйона дітей стикнулися з проблемами психічного здоров'я» [YUNISEF : 1]. Проте, незважаючи на виклики війни, освіта залишається надзвичайно важливою, адже є не лише ключовим рушієм економічного розвитку, але й основою соціальної згуртованості та людського прогресу, і це особливо важливо в часи випробувань. Освіта може створити відчуття стабільності, безпеки та нормального життя для дітей і сімей, які постраждали від війни, а також допомогти розвинути знання, навички та стійкість, необхідні для відновлення громад після перемоги.

Першим кроком в актуалізації соціальної відповідальності освітян за якість освіти та практичне застосування знань в умовах війни є визнання унікальних викликів, які виникають у такому контексті. Традиційних моделей навчання буває недостатньо для підготовки учнів до реалій війни, і педагоги повинні бути готові адаптувати свої методи відповідно до потреб своїх учнів. Це вимагає готовності бути гнучким, інноваційним і креативним перед обличчям труднощів [Burov : 2].

Одним із засобів досягнення цієї мети є використання технологій. В останні роки спостерігається значне зростання використання технологій в освіті, і ця тенденція зберігається під час війни. Такі технології, як онлайн-платформи для навчання, відеоконференції та мобільні додатки, можуть допомогти викладачам надавати високоякісну освіту своїм учням, незалежно від їх фізичного місцезнаходження. Це не тільки гарантує, що студенти отримають освіту, але й допомагає підтримувати відчуття нормальності та стабільності в їхньому житті [Horikhovskiy M., Ohanesian : 78].

Ще одним засобом актуалізації соціальної відповідальності освітян за якість освіти та практичне застосування знань в умовах війни є

зосередження на розвитку навичок критичного мислення. Під час війни інформація може бути дефіцитною, а дезінформація широко поширеною. Педагоги повинні навчити своїх учнів, як аналізувати та оцінювати інформацію, яку вони отримують, дозволяючи їм приймати обґрунтовані рішення та вживати відповідних заходів. Це не тільки допомагає студентам стати краще поінформованими громадянами, але й дає їм змогу відігравати активну роль у відбудові своїх громад [Lokshyna & Shparyk : 6].

Навички критичного мислення дуже важливі, оскільки вони допомагають у прийнятті обґрунтованих рішень і вживанні дій у складних ситуаціях. Педагоги мають навчити своїх студентів ставити під сумнів припущення, оскаржувати упередження та об'єктивно оцінювати докази. Роблячи це, студенти розвивають більш детальне розуміння складних питань і приймати обґрунтовані рішення на основі доказів і логіки. Крім того, навички критичного мислення допомагають студентам орієнтуватися в пропаганді та дезінформації, яка є особливо поширеною під час війни. Педагоги повинні допомагати своїм студентам визначати надійні джерела інформації, відрізняти факт від вигадки та критично оцінювати достовірність джерел.

Окрім допомоги учням стати краще поінформованими громадянами, розвиток навичок критичного мислення також дає їм змогу відігравати активну роль у відновленні своїх громад. Заохочуючи студентів мислити творчо та спільно вирішувати проблеми, педагоги можуть озброїти їх навичками, необхідними для вирішення проблем, з якими стикаються їхні громади.

Проте роль освіти під час війни не обмежується передачею знань і розвитком навичок критичного мислення. Педагоги також повинні допомогти своїм учням розвинути почуття соціальної відповідальності та відданості загальному благу. Це вимагає зосередження уваги на розвитку

етичних і моральних цінностей, а також розуміння важливості спільноти та співпраці. Прищеплюючи ці цінності своїм учням, педагоги можуть допомогти створити покоління лідерів, які віддані принципам миру, справедливості та рівності, які є елементами універсальної картини світу [Terepyshchyi : 23].

Важливо зазначити, що засоби актуалізації соціальної відповідальності освітян за якість освіти та практичне застосування знань в умовах війни не є однозначним рішенням. Виклики, які виникають у різних контекстах війни, можуть відрізнятися, і викладачі повинні адаптувати свої методи відповідно до конкретних потреб своїх учнів. Педагогам важливо усвідомлювати свої власні упередження та упередження та переконатися, що їх викладання є інклюзивним і сприяє різноманітності.

Більш того, практичне застосування знань в умовах війни виходить за межі аудиторії. Педагоги мають бути готові співпрацювати з суспільством і надавати підтримку учням, які постраждали від війни. Це може включати співпрацю з місцевими громадськими організаціями для забезпечення доступу до основних послуг (їжа, житло та медичне обслуговування тощо), а також захист прав дітей та сприяння ініціативам з відновлення в місцевій громаді.

На нашу думку, педагоги повинні бути готові прислухатися до голосів своїх учнів і надавати їм можливість брати активну роль у власному навчанні, висловлювати свої погляди, ділитися досвідом і вести діалог зі своїми однолітками. Це також означає надання учням можливостей для розвитку лідерських навичок, щоб взяти на себе лідерські ролі у своїх громадах.

Є підстави стверджувати, що актуалізація соціальної відповідальності освітян за якість освіти та практичне застосування знань в умовах війни вимагає застосування принципу навчання впродовж життя. Педагоги

повинні бути готові постійно оновлювати власні знання та навички, щоб йти в ногу з мінливими вимогами суспільства. Це вимагає готовності брати участь в освіті дорослих для професійного розвитку та співпрацювати з іншими педагогами, щоб обмінюватися найкращими практиками, вчитися на досвіді один одного.

Висновки. Актуалізація соціальної відповідальності освітян за якість освіти та практичне застосування знань в умовах війни потребує багатофакторного підходу, який фокусується на технологіях, критичному мисленні, етичних і моральних цінностях, залученні громади та навчанні впродовж життя. Педагоги відіграють вирішальну роль у формуванні майбутнього своїх студентів і їхніх громад, і дуже важливо, щоб вони були готові долати унікальні виклики, які виникають під час війни. Працюючи разом і підтримуючи один одного, освітяни можуть допомогти створити більш справедливе суспільство навіть у найскладніших обставинах.

References

- Burov O. Yu. *Ukrainska osvita u fokusi kohnityvnoi viiny: suchasnyi stan. Visnyk Natsionalnoi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy*. 2021. T. 3. №. 1. S. 1–3.
- Horikhovskiy M., Ohanesian V. *Vykorystannia riznykh vydiv navchannia studentiv fakhovoi peredvyshchoi osvity v umovakh viiny, teoriia ta praktyka. Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal*. 2022. № 3, S. 77–89.
- Lokshyna O., Hlushko O., Dzhurylo A., Kravchenko S., Maksymenko O., Nikolska N., Shparyk O. *Orhanizatsiia osvity v umovakh viiny: rekomendatsii mizhnarodnykh orhanizatsii. Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal*. 2022. № 2. S. 5–18.
- Terepyshchyi S. O. *Problema universalnoi kartyny svitu v strukturi rozuminnia suchasnoi liudyny*. 2015. *Vyshcha osvita Ukrainy*. № 3. S. 19–25.
- YuNISEF. *Ukraina. Humanitarna sytuatsiia. Zvit № 24*. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/media/29831/file/Ukraine-Humanitarian-SitRep-December-2022+.pdf> (last accessed: 10.02.2023).

МОВОЗНАВСТВО, ТЕРМІНОЗНАВСТВО, ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Ганна Межжеріна
e-mail: anvame1@gmail.com

СОЦІАЛЬНО-ЕТИЧНИЙ ПОРТРЕТ ВСЕВОЛОДА ВЕЛИКЕ ГНІЗДО В ЛІТОПИСАХ СХІДНОЇ СЛАВІЇ XII–XIII СТ.

Стаття присвячена реконструкції статичного соціально-етичного портрета князя Всеволода Велике Гніздо в літописах Східної Славії XII–XIII ст. Визначено функцію епітетів-означень (*благовѣрными, христолюбивыми, милостивыми* та ін.) у концептуалізації образу кн. Всеволода; доведено, що використання поряд з його іменем хвалебних епітетів зумовлене політичними, релігійними, етичними чинниками. За допомогою поєднання лінгвістичного аналізу з історико-культурологічним з'ясовано рівень об'єктивності літописної оцінки і ступінь етикетності у вживанні хвалебних епітетів-означень.

Ключові слова: Київська Русь, літопис, соціально-етичний портрет, семантика, Всеволод Велике Гніздо.

The article is devoted to the reconstruction of the static socio-ethical portrait of Prince Vsevolod the Great Nest in chronicles of Eastern Slavia of the 12th-13th centuries. The function of epithets- attributes (*благовѣрными, христолюбивыми, милостивыми* та ін.) in the conceptualization of the image of the prince is clarified. It is proved that the use of epithets next to the name of Prince Vsevolod the Great Nest is determined by political, religious, and ethical factors. The degree of objectivity of the annalistic assessment and degree of etiquette in the use of epithets-означень have been clarified on the basis of the combination of linguistic analysis with historical and cultural analysis.

Keywords: Kyiv Rus', chronicle, socio-ethical portrait, semantics, Vsevolod the Great Nest.

Постановка проблеми. Літописи Східної Славії раннього Середньовіччя є об'єктом лінгвістичного, історичного, текстологічного, історіографічного, літературознавчого, міфопоетичного, структурного, культурологічного аналізу. У якому б векторі не проводилася реконструкція, верифікація дат, назв, імен, історичних подій тощо виявляється більш надійною при врахуванні даних суміжних дисциплін та їх перехресній перевірці. Компілятивні, неоднорідні за структурою, жанровими

характеристиками вставок, походженням цитат, територіальною належністю, мовними і стильовими особливостями, літописи втаємничують багато затемнених, непростояснених місць, розшифрування яких є справою вчених різних галузей гуманітарного знання.

Літописи Київської Русі, які дійшли до нашого часу, у своїй сукупності утворюють єдине ціле, незважаючи на те, що вони були написані в різних, іноді територіально далеких князівствах. В XI–XIII ст. Київ виконував у державі координувальну культурну функцію. На основі вивчення пам'яток X–XII ст. С. О. Висоцький зробив висновок про наявність писемної школи із центром у столиці та з'ясував шляхи розповсюдження державної писемності й мови по всій країні: «У Києві в XI–XII ст. існувало три осередки київської писемної школи: Софійський собор – Руська митрополія, Печерський та Видубицький монастирі. В них переписувалися та перекладалися книги з іноземних мов, з'явилися перші оригінальні твори, киеворуське літописання, склалася його форма та ідейне спрямування. Вихованцями монастирів були високоосвічені літописці, письменники, церковні та державні діячі <...> З Києва богослужбові книги, житія святих, твори для повчального читання, церковно-публіцистична та історична література поширювалися по різних містах та землях Київської Русі» [Vysotskyi].

Три осередки київської писемної школи – Софійський собор, Печерський та Видубицький монастирі були, як переконливо показав С. О. Висоцький, міцними й авторитетними. В. І. Стависький довів «існування після 1200 р. в Києві безперервної літописної традиції, її істотний вплив на місцеве літописання XIII ст.» [Stavyskyi : 103]. Аналізуючи мовну ситуацію в Київській Русі, Г. П. Півторак зазначив, що «київська вимова писемних текстів з типовою для неї українською фонетикою впливала на вимову книжників і в інших регіонах. Особливо поширилася ця вимова у другому за значенням культурному центрі держави – у Новгороді й усій

Новгородській землі <...>, вплинула на формування новгородських діалектів» [Pivtorak : 88].

Усталена думка про володимиро-суздальське походження (О. О. Шахматов, В. М. Ганцов, М. Д. Присьолков, А. В. Чернецов, Я. С. Лур'є та ін.) Радзивіллівського літопису була спростована П. П. Толочком, який вважає, що літопис має південне походження: «Постійний інтерес володимирських літописців до південноруських подій, їх надзвичайна інформативність <...> вказують, очевидно, на те, що вони мали київське походження. Нічого невірогідного у цьому припущенні немає, особливо якщо взяти до уваги, що літопис вівся при єпископській кафедрі, а практично усі ростовські і володимирські єпископи походили з ченців Києво-Печерського монастиря, або інших київських монастирів» [Tolochko 1994 : 68].

Дослідники Лаврентіївського літопису (О. О. Шахматов, М. Д. Присьолков, Я. С. Лур'є, О. В. Творогов, І. А. Тихомиров, А. М. Насонов, М. М. Тихомиров та ін.) хоча й не заперечують наявності у ньому південних джерел, але замовчують той факт, що в його основі лежить створена ченцем Києво-Печерського монастиря Нестором «Повість временних літ». Водночас поєднання в літописі хроніки Нестора, матеріалів Переяславля Південного із володимирськими і ростовськими записами є незаперечною підставою для того, щоб розглядати Лаврентіївський літопис як пам'ятку і південного, і північно-східного літописання.

Іпатіївський літопис – яскрава пам'ятка південного літописання. Джерелом київського зводу 1198 р. слугували попередні київські зводи, чернігівський літописець, вставки з галицько-волинського літописання, а також смоленська хроніка і володимирський звід. На жаль, текстологи рідко згадують про те, що нарівні з київським і галицько-волинським зводами до складу літопису входить повний текст «Повісті временних літ», який так

само, як і київський звід 1198 р., репрезентує київське літописання. Більше того – частка київського літописання в Галицько-Волинському літописі «перекриває» галицько-волинську традицію.

Доведено, що структурними компонентами Никонівського літопису є тексти, створені як у південних (Київський, Волинський літописи), так і в північних (Суздальський, Новгородський літописи) князівствах Київської Русі. Але визначаючи територіальні координати Никонівського літопису, учені традиційно відносять цю пам'ятку до північно-східного літописання, хоча правильніше говорити про поєднання південного та північно-східного літописання.

Новгородський перший літопис вважають пам'яткою суто північноруського літописання. Сильне применшення деякими дослідниками частки південних рис у новгородському літописанні призводить до однобічної оцінки загального процесу літописання в Київській Русі й залишає Новгородський літопис на периферії корпусу писемних пам'яток, вкрай важливих для реконструкції давніх етапів розвитку української мови. Водночас літописні статті XII–XIII ст. містять численні звістки про південноруські події, зокрема в Києві, Чернігові, Галичі; встановлено, що в основі Новгородського першого літопису лежать складений у Новгороді Новгородський літопис 1036 р. і «Найдавніший Київський звід» 1039 р., а «новгородський укладач початку XII ст. використовував київський літопис для свого літопису» [Tolochko 2005 : 240, а також 245–253].

Кожне слово, написане літописцем, сповнене різнопланової лінгвальної та екстралінгвальної інформації, проте взяте відокремлено, поза мовним і культурологічним контекстом, воно слабо розкриває свою суть, так і залишаючись «річчю в собі». У хроніках XII–XIII ст. поряд з іменами князів, посадників, представників духовенства час від часу трапляються ад'єктиви і субстантиви зі значенням моральної оцінки («благовѣрнии князь

Рюриць» і под.), які відіграють важливу роль у концептуалізації їх образів і вживання яких зумовлене чинниками лінгвістичного, політичного, соціального, релігійного, етичного, естетичного характеру. Реконструкція причин використання в літописах оцінних ад'єктивів і субстантивів для характеристики реальних історичних осіб, з'ясування їх функції в концептуалізації образу людини передбачають урахування історичних фактів, поєднання історико-лінгвістичного аналізу з історико-культурологічним.

Ставимо за мету виявити в літописних статтях XII–XIII ст. оцінні ад'єктиви і субстантиви із загальним значенням моральної оцінки особи, які у своїй сукупності формують соціально-етичний портрет князя Всеволода Юрійовича (Всеволода Велике Гніздо), з'ясувати функцію епітетів-означень у концептуалізації образу кн. Всеволода в літописах Київської Русі. Основним джерелом матеріалу слугували «Повість временних літ» за Лаврентіївським списком 1377 р., Суздальський літопис за Лаврентіївським і Академічним списками, Іпатіївський літопис за списком близько 1425 р., Новгородський перший літопис старшого зводу за Синодальним списком, Новгородський перший літопис молодшого зводу за Комісійним списком, а також більш пізній Никонівський літопис. Для аналізу використовуємо власну методику, апробовану в попередніх публікаціях («Людина в мовній картині світу часів Київської Русі» (2006), статті 2007–2022 рр.).

Виклад основного матеріалу дослідження. Син Юрія Долгорукого, остерський, великий володимиро-суздальський, великий київський князь Всеволод Юрійович (*1154–1212, «наречении въ крещении Дмитрии» – LNovg., 468) княжив майже сорок років (за іншими даними, тридцять сім років) і посів почесне місце серед політичних діячів Київської Русі. Дослідників здавна цікавила не тільки особистість князя, а й прозвання Всеволод Велике Гніздо, під яким він увійшов в історію. В одній зі статей,

які входять до складу Комісійного списку Новгородського першого літопису, кн. Всеволода названо Всеволодом Велике Гніздо: «Юрьї роди Всеволода Великого Гнѣзда» (LNovg., 465). На думку М. Ф. Котляра, «прізвисько "Велике гніздо" одержав тому, що мав велику родину (8 синів і 4 доньки)» [Kotliar]. Виходячи з того, що кн. Всеволод – не єдиний князь, який мав багатодітну родину, гадаємо, що така обставина навряд чи послужила визначальною причиною появи неофіційного іменування. Як небезпідставно вважає О. В. Сиренов, «цим іменуванням підкреслювався факт зведення до нього цілого ряду княжих удільних династій початку XV ст.» [Sirenov : 187], а самé іменування було вигадане «автором статті "А се князи русьстии"» з певною ідеологічною та історіософською метою [Sirenov : 187].

В умовах поліцентризму і феодальної роздробленості кн. Всеволод продовжував спрямовану на зміцнення єдності держави політику свого діда – Володимира Мономаха. Як зазначили О. П. Толочко і П. П. Толочко, «політичні тенденції до відновлення колишньої єдності Русі, які так виразно проступили на південному заході в діяльності Романа, характеризували ситуацію й на північному сході країни в роки княжіння там Всеволода Велике Гніздо» [Tolochko O., Tolochko P. : 258]. Крім того, кн. Всеволод «намагався продовжити реалізацію програми Андрія Боголюбського, наслідуючи йому в усьому (від розбудови міст <...> до ідеологічного контролю за літописанням)» [Voitovych : 550]. Діяльності кн. Всеволода в літописах приділено особливу увагу, на що, зокрема, вказує наявність розгорнутих посмертних панегіриків у Суздальському (*1212, LS-1, арк. 148 зв.–149) і Никонівському літописах (*1212, LNik-1, X, 64–65). Панегірики є різними за змістом, але ані в першому, ані в другому поряд з іменем князя немає хвалебних епітетів. Можна припустити, що відсутність навіть тих епітетів-означень, які в панегіриках є традиційними і

характеризують того чи іншого князя як праведного християнина, є наслідком складних взаємовідносин Всеволода з представниками духовенства. А. О. Кузнецов звернув увагу на те, що «Всеволод Юрійович Велике Гніздо по відношенню до свого єпископа виявляв максимум коректності <...> З єпископами інших князівств володимирський князь не був делікатним: ієрархів він використовував як засіб у політичній боротьбі. Особливо гостро це проявилось в стосунках з чернігівським єпископом» [Kuznetsov : 59].

Звернення до більш ранніх літописних статей виявило декілька хвалебних епітетів, ужитих щодо кн. Всеволода. Уперше хвалебні епітети поряд з його іменем трапляються в описі подій 1177 року. Бояри, які плели інтриги проти клану Юрія Долгорукого, у тому числі проти Всеволода, на місце померлого сина Юрія Долгорукого – кн. Михаїла (Михалка) хотіли поставити його племінника Мстислава. І хоча Всеволод був першим претендентом на князівство, саме він запропонував Мстиславу мирно розв'язати конфлікт: «кназь же Всеволодь *бл(а)госердъ* сы . не хотя крове прользти . посла къ Мстиславу *гл(агол)а* <...> тебе Ростовци привели и боларе . а мене былъ с братомъ *Б(ог)ъ* привель и Володимерци . а Суздаль буди нам *вбче*» (*1177, LS-1, арк. 128 зв.). Мстислав виступив проти дядька, і *1177 року у верхів'ях р. Липиця відбулася битва, в якій кн. Всеволод здобув перемогу. Але на цьому політична криза не закінчилася.

Того ж *1177 року після невдалої спроби відстояти незалежність своїх земель рязанські князі Гліб Ростиславич, його син Роман, Ярополк Ростиславич, Мстислав Ростиславич, уся дружина і вельможі були взяті в полон володимирським князем Всеволодом. У м. Володимирі бояри і купці зчинили заколот, вимагаючи від Всеволода стратити полонених: «въсташа бо *з*ре и коупци . рекоуще кнаже <...> ворози твои и наши Соуждальци и Ростовци . а казни ихъ любо слѣпи аль даи намъ» (*1177, LK, LI-3, арк.

213 зв.; те саме *1177, LS-1, арк. 130 зв.). Про масштаби заколоту яскраво свідчить запис у Никонівському літописі: «бысть молва и мятежь во градѣ Владимирѣ отъ болшихъ и до меншихъ людей Володимерцовъ; приидоша бо вси на княжь дворъ со оружїи» (*1177, LNik-1, X, 5). Ю. О. Лимонов зауважив, що це був небувалий випадок, адже «стратити або покалічити кілька князів одночасно <...> Такої розправи не було в історії Русі XII–XIII ст.» [Лимонов : 139]. Суздальський, Київський, Никонівський літописи повідомляють про те, що незважаючи на тиск, Всеволод не наважився покарати князів смертю: «кназю же Всеволоду . бл(а)говѣрну и бо(го)бо ззниву [вар. РА: боязьниву] . не хоташе того створити . повелѣ всадити ихъ в порубѣ людїи дѣла . абы оутишилсѣ матежь» (*1177, LS-1, арк. 130 зв.); «кназю же Всеволодоу . бл(а)говѣрноу . и бо(го)бо ззнивоу. не хоташю того створити . повелѣ оусадити ихъ в пороубѣ людїи дѣла . абы оутишилсѣ матежь» (*1177, LK, LI-3, арк. 213 зв.); «Князь велики же Всеволодъ Юрьевичъ, милостивъ сый, не хоташе того сотворити, но убо людскаго ради волненїа и мятежа повелѣ всадити ихъ въ темницу» (*1177, LNik-1, X, 5).

Проте заколотники не заспокоїлися і знову вимагали стратити ростовців. Суздальський і Київський літописи описують смуток Всеволода, який був не в змозі стримати натовп володимирців: «Всеволоду печалну бывшю не могшю оудержати людїи» (*1177, LS-1, арк. 130 зв.). У такий спосіб, наводячи реалістичні деталі в описі ситуації, літописець імпліцитно вказує на те, що Всеволод не вчинив розправи. Никонівський літопис містить детальнішу інформацію, однозначно свідчить про те, що розправу над князями вчинили проти волі Всеволода: «Князь велики же Всеволодъ Юрьевичъ зѣло печалень бысть о семъ, понеже много милостивъ есть, но не може удержати ихъ. Они же шедше розметаша порубѣ, и емше князя

Мстислава Ростиславича и брата его князя Ярополка Ростиславича ослѣпиша, и отпустиша ихъ» (*1177, L^{Nik}-1, X, 5).

Подальша доля полонених описана в Київському і Никонівському літописах. Гліба намагалися врятувати Святослав, чернігівський єпископ Порфирій, ігумен Єфрем, за нього просила його дружина, але Гліб не відмовився від своїх поглядів на спадкоємність влади, за що і був убитий. «Тогда же Глѣбъ м(е)ртвъ» (*1177, L^K, LI-3, арк. 214), – пише літописець. Його син Роман ледь вижив, цілував хрест Всеволоду, завдяки чому був відпущений у Рязань. Мстислава і Ярополка Ростиславичів тримали в темниці, потім «изведше Z и слепивше поустиша» (*1177, L^K, LI-3, арк. 214; те саме *1177, L^{Nik}-1, X, 5). За даними «Временника Софійського», Романа Глібовича, Мстислава і Ярополка Ростиславичів стратили: «и ту побѣдиша Рязанци, и яша Глѣба съ сыномъ и Мъстислава съ братомъ Ярополкомъ, и порубиша я» (*1176, SofVrem, 203). Цілком очевидно, що в основі статті «Временника Софійського» лежать менш точні джерела.

Описуючи дії Всеволода під час заколоту 1177 року, літописці використовують хвалебні епітети, які характеризують його як добросердого й богобоязливого правителя. У Суздальському літописі поряд з іменем Всеволода використані епітети-означення *благосърдъ*, *благовѣръныйи*, *богобо Zзнивыи*, *бо Zзнивыи*, у Київському – *благовѣръныйи* і *богобо Zзнивыи*, у Никонівському – *милостивыйи* (двічі). Літописці не обмежилися використанням традиційного в портретах князів агіографічного терміна др. *благовѣръныйи*, а застосували прийом використання рідковживаних епітетів-означень. Др. *благосърдыи* – низькочастотне слово; у текстах XI–XIII ст. засвідчено шість уживань зі значенням «добросердий», п'ять з яких – у літописах. Др. *богобоззнивыи* і др. *бо Zзнивыи* також не були в широкому вжитку і для характеристики світських феодалів звичайно не використовувалися. Розкриваючи зміст поняття *богобоязливості*, протоієрей

Іоанн Наумович писав: «Богобоязливым <...> називаємо такого, який у всіх своїх справах, думках і словах завжди пам'ятає, що за ним наглядає всевидюче Око Боже, а тому своєю поведінкою не тільки не слугує для інших спокусою, а, навпаки, життям своїм, найвищою гідністю своєї душі, серця й розуму викликає повагу своїх близьких, як взірець, гідний наслідування» [Protoierey Naumovich : 48].

Удруге хвалебні епітети поряд з іменем Всеволода засвідчені в описі подій 1181 року, пов'язаних з ускладненням відносин між Києвом і Володимиро-Суздальською землею. За спостереженням Ю. О. Лимонова, «ці відносини почалися із зіткнення між великим князем київським Святославом Всеволодовичем і володимирським князем Всеволодом Юрійовичем. <...> Деякі угруповання рязанських князів знайшли собі покровителя в особі Святослава Всеволодовича. Останній <...> доклав зусиль, щоб знову розпалити міжусобицю і тим самим послабити Володимиро-Суздальське князівство. 1181 року Святослав Всеволодович навіть вторгся на територію "Суздальской земли" і спалив місто Дмитров» [Limonov : 104]. Два тижні Святослав, новгородці, чернігівці і половці стояли на березі р. Веле («на Вленѣ»), не наважуючись переправитися. На протилежному березі стояв Всеволод зі своїм військом. Хоча воїни рвалися в бій, князь уникав кровопролиття і не віддавав наказу до наступу: «дружина же Всеволожа хотахуть крѣпко ѣхати на С(вя)тослава . Всеволодъ бл(а)госердъ сы . не хота . крове прользти не ѣха на нь (*1181, LS-1, арк. 131 зв.). Синтагма «Всеволодъ бл(а)госердъ сы . не хота . крове прользти» є ключовою в портреті Всеволода. У незмінному вигляді в цьому ж Суздальському літописі фрагмент фігурує у статті *1177 року, у Київському літописі – у статті *1180 року, у Радзивіллівському літописі – у статті *1181 року: «кназь же Всеволодъ бл(а)госердъ сы . не хота крове прользти . посла къ Мстиславу» – *1177, LS-1, арк. 128 зв.); «Всеволодъ же бл(а)госердъ сыи не

хота . кровопролитьъ и не ѣха на нь» (*1180, LK, LI-3, арк. 217 зв.); «Всеволодъ, бл(а)госердъ сын, не хотя крови пролияти» (*1181, LR, арк. 227 зв.–228).

Уживання поряд з іменем кн. Всеволода др. *благовѣрными* в усіх випадках прив'язане до певної ситуації, до обставин, в яких він чинив як личить християнину. У статті «А се князи русьстии» князя названо благовірним у зв'язку з його діяльністю на користь церкви: «Сии же *благовѣрными* князь Всеволод Юрьевичъ пристави святѣи Богородици 4 верхы и позлати <...> постави церковь камену <...> постави манастирь» (LNovg., 468).

Повідомляючи про те, що кн. Всеволод ініціював у *1190 році поставлення на єпископство в Ростові свого духовного отця Іоанна I та в *1198 році – поставлення на єпископство в Переяславлі отця Павла, літописці використовують епітети-означення, які характеризують князя як людину благовірну і христолюбиву: «посла бл(а)говѣрными хр(и)(с)(т)олюбивыми великий князь Всеволодъ <...> ѡ(т)ца свого д(у)х(о)внаго Іѡ(а)(н)а . на єп(и)(с)(ко)пство» (*1190, LS-1, арк. 138); «посла *благочестивый* князь Всеволодъ <...> отца своего духовнаго Иоана на епископство» (*1190, LR, арк. 240 зв.); «посла бл(а)говѣрными . и хр(и)(с)(т)олюбивыми князь Всеволодъ <...> Павла на єп(и)(с)(ко)пство» (*1198, LS-1, арк. 140 зв.); «посла бл(а)говѣрными кн(я)зь Всеволодъ <...> Павла на єп(и)с(ко)па в Переяславль Руский» (*1198, LR, арк. 242 зв.). В обох випадках у Суздальському літописі за Лаврентіївським списком використане формульне словосполучення «*благочестивый и христолюбивый*», у Радзивіллівському – одиничне означення др. *благочестивый*.

В іншому контексті в Суздальському і Радзивіллівському літописах парне словосполучення «*благочестивый и христолюбивый*» виконує функцію

протиставлення князя-християнина ворогам, які або є безбожними, або сповідують неприйнятну віру. Синтагма маркує опозицію «християнин ↔ нехристиянин»: «Ходи бл(а)говѣрныи и хр(и)(с)(т)олюбивыи князь Всеволодъ <...> на Половци <...> ѿнѣмъ . безбожны(м) побѣгши(м) прочь» (*1199, LS-1, арк. 140 зв.); «ходи *благовѣрный* [у ркп. так] и хр(и)столюбивы кн(я)зь Всеволодъ <...> поиде на половци <...> Онѣм же безбожным побѣгше проч(ь)» (*1199, LR, арк. 242 зв.).

Востаннє хвалебний епітет поряд з іменем Всеволода з'являється в описі подій 1208 року. Радзивіллівський, Новгородський і Никонівський літописи містять відомості про похід Всеволода в Рязанське князівство. Повірівши наклепникам, Всеволод *1208 року пішов на Рязанські землі, де пропонував жителям м. Пронська здатися: «и приде къ Проньску, и || рече: "передаите ми ся". Они же сташа съ князьмъ Изяславом <...> И отъя у нихъ воду» (*1208, LNs, арк. 73 зв.–74). За свідченням літописця, через шість тижнів Ізяслав відправив до Всеволода послів: «Изяславъ же начя высылати из города послы къ великому князю Всеволоду, прося в него мира. Всеволодъ же *благосердъ* сыи, и вда ему миръ» (*1208, LR, арк. 537 зв.). І хоча Новгородський і Никонівський літописи містять детальний опис подій, хвалебний епітет Всеволод отримав тільки в Радзивіллівському літописі: «Всеволодъ же *благосердъ* сыи, и вда ему миръ» (*1208, LR, арк. 537 зв.).

Рідковживаний ад'єктив *благосѣрдъи* трапляється в пам'ятках, починаючи з XII ст. За наявними даними, др. *благосѣрдъи* вжите лише щодо однієї реальної історичної особи – князя Всеволода Юрійовича (Всеволода Велике Гніздо). Два вживання виявлені в Суздальському літописі, два – у Радзивіллівському, одне – у Київському.

Висновки. Поряд з іменем князя Всеволода Юрійовича (Всеволода Велике Гніздо) хвалебні епітети-означення засвідчені в інтервалі між *1177 р. і *1208 р. у Київському і Радзивіллівському літописах,

Суздальському літописі за Лаврентіївським списком, у Никонівському літописі, а також у статті «А се князи русьстии», яка входить до складу Комісійного списку Новгородського першого літопису. Відсутність хвалебних епітетів-означень у розгорнутих посмертних панегіриках кн. Всеволоду в Суздальському і Никонівському літописах, очевидно, є наслідком взаємовідносин князя з представниками духовенства. Використання поряд з іменем кн. Всеволода хвалебних епітетів-означень зумовлене політичними, релігійними, етичними чинниками, відбиває високий рівень майстерності хроніста і свідчить про об'єктивність літописної оцінки. В основі статичного портрета кн. Всеволода лежать позитивно конотовані ад'єктиви *благовѣръными* (сім уживань), *благосѣрдыи* (п'ять уживань), *христілюбивыи* (чотири вживання), *богобожзныи* (два вживання), *милостивыи* (два вживання), *божзныи* (одне вживання). Уживання агіографічного терміна *благовѣръными* в усіх випадках було пов'язане з певною ситуацією, з обставинами, в яких кн. Всеволод чинив як зразковий християнин (діяльність на користь церкви, поставлення на єпископство отця Іоанна I та отця Павла, протистояння безбожним або іновірним ворогам). За наявними даними, Всеволод Юрійович Велике Гніздо – єдина реальна історична особа, щодо якої літописець використав рідковживане слово *благосѣрдыи*. Ключова роль у концептуалізації образу Всеволода Юрійовича Велике Гніздо відведена синтагмі «Всеволодъ бл(а)госердъ сы . не хота . крове прользти».

References

- Kotliar M. F. Vsevolod Yuriiovych. *Entsyklopediia istorii Ukrainy*: u 10 t. / redkol.: V. A. Smolii (holova) ta in. NAN Ukrainy, In-t istorii Ukrainy. K.: Nauk. dumka, 2003. Vol. 1: A–V. S. 644.
- Kuznetsov A. A. Vladimirskiy knyaz Vsevolod Bolshoye Gnezdo i iyerarkhi Pravoslavnoy tserkvi na Rusi. *Paleorosiya. Drevnyaya Rus': vo vremeni, v lichnostyakh, v ideyakh*. 2018. № 2 (10). S. 55–60.
- Limonov Yu. A. Vladimiro-Suzdal'skaya Rus': ocherki sotsialno-politicheskoy istorii / otv. red. B. A. Rybakov. L.: Nauka, 1987. 215 s.

- Pivtorak H. P. Pokhodzhennia ukrainsiv, rosiiian, bilorusiv ta yikhnikh mov: Mify ta pravda pro trokh brativ slovianskykh zi «spil'noi kolysky». K. : Aristei, 2004. 180 s.
- Protoierey Naumovich Ioann. Khristianskiya dobrodeteli. SPb. : Izdaniye I. L. Tuzova, 1900. 78 s.
- Sirenov A. V. O prozvishchakh drevnerusskikh knyazey. *Peterburgskiy istoricheskiy zhurnal*. 2017. № 2. S. 184–193.
- Stavyskyi V. I. Kyiv i kyivske litopysannia v XIII stolitti. K. : Vyd. dim «Kyievo-Mohylianska akademiia», 2005. 107 s.
- Tolochko O. P., Tolochko P. P. Kyivska Rus'. K. : Vyd. Dim «Alternatyvy», 1998. 352 s.
- Tolochko P. P. Davnoruski litopysy i litopystsi X–XIII st. K. : Nauk. dumka, 2005. 363 s.
- Tolochko P. P. Litopysy Kyivskoi Rusi. K. : Kyiv. akad. yevrobiznesu, 1994. 85 s.
- Voitovych L. V. Kniazha doba na Rusi: portrety elity. Bila Tserkva : Vyd. O. Pshonkivskiy, 2006. 784 s.
- Vysotskyi S. O. Pysemnist'. Osvita. *Istoriia ukrainskoi kultury*: u 5 t. / holov. red. B. Ye. Paton ; NAN Ukrainy. K. : Nauk. dumka, 2001. Vol. 1. URL: <http://litopys.org.ua/istkult/ikult04.htm> (last accessed: 05.03.2023).

Sources

- LK, LI-3 – Letopis' Kiyevskaya. *Ipatyevskaya letopis'*. (PSRL, Vol. 2). M. : Yazyki rus. kultury, 1998. S. 284–711.
- LNik-1 – Letopisnyy sbornik, imenuyemyy Patriarshey ili Nikonovskoyu letopisyu. (PSRL, Vol. 9–10). M. : Yazyki rus. kultury, 2000. Vol. 10. 248 s.
- LNovg. – Novgorodskaya pervaya letopis' starshego i mladshego izvodov. M. ; L. : Izd-vo AN SSSR. 1950. 640 s.
- LNs – Novgorodskaya pervaya letopis' starshego izvoda. Po Sinodalnomu spisku XIII–XIV vv. *LNovg*. S. 13–100.
- LR – Radzivilovskaya letopis'. (PSRL, Vol. 38). L. : Nauka. 1989. 178 s.
- LS-1 – Suzdalskaya letopis' po Lavrentyevskomu spisku 1377 g. *Lavrentyevskaya letopis'*. (PSRL, Vol. 1). M. : Yazyki rus. kultury. 1997. S. 289–488.
- SofVrem – Sofiyskiy vremennik, ili Russkaya letopis' s 862 po 1534 god / izdal Pavel Stroyev. M. : V tip. Semena Selivanovskogo, 1820. P. 1. 458 s.

Ірина Нечитайло

e-mail: vnech57@gmail.com

КОРЕКТИВИ ДО СЕМАНТИЧНОЇ РЕКОНСТРУКЦІЇ ПРАСЛОВ. *LĚK-

У статті здійснено спробу верифікувати основні гіпотези походження праслов'янського кореня *lěk- з урахуванням семантичних, фонетичних, словотвірних та географічних критеріїв, опрацьованих Ю. В. Откупщиковим; висловлено припущення про пряме успадкування кореня *lěk- з індоєвропейської прамови.

Ключові слова: індоєвропейська етимологія, праслов'янський корінь, семантична реконструкція, германські запозичення.

The article attempts to verify the main hypotheses of the origin of the Proto-Slavic root *lěk-, taking into account the semantic, phonetic, word-forming and geographical criteria developed by Yu. V. Otkupshchikov, and suggests that it is directly inherited from the Indo-European proto-language.

Keywords: Indo-European etymology, Proto-Slavic root, semantic reconstruction, Germanic borrowings.

Постановка проблеми. При з'ясуванні походження слів одним з найскладніших вважають аспект етимологічного аналізу, коли йдеться про визнання (або невизнання) давніх запозичень. Тривалий час увагу провідних етимологів привертало праслов. *lěkar'ь – суфіксальне похідне від праслов. *lěka / *lěкъ < *lěk-, що з часом набуло загальнослов'янського поширення (Е. Бернекер, А. Мейє, П. Скок, М. Фасмер, Ф. Славський, В. Георгієв). Глибші реконструкції праслов. *lěk- дозволили визначати його а) як запозичення з однієї з германських мов (Ф. Міклошич, Е. Бернекер, А. Брюкнер, М. Фасмер, В. Махек, Ф. Славський, Ф. Безлай та ін.) або б) як континуант індоєвроп. *leǵ- (С. Младенов, П. Скок, Г. Шустер-Шевць, В. Мартинов та ін.) (Miklosich, 162; Mladenov, 282; BER, 352; Bezljaj, 132; Berneker, 710; Brückner, 293; Skok, 296; Machek, 325; Schuster-Šewc, 822–823; Fasmer, 477–478).

Мета. Нами поставлено за мету верифікувати версії походження праслов. *lěka / *lěкъ, спираючись на методику поєднання фонетичного, словотвірного, географічного й семантичного критеріїв дослідження, і з'ясувати питомий або трансмісійний характер цієї праформи.

Виклад основного матеріалу дослідження. На наш погляд, у цій полеміці найбільше шансів на максимальну точність етимологічного дослідження відкриє підхід до праформи *lěk- як до явища системного порядку, адже відтворені в ній фонетичні, морфемні, словотвірні, семантичні риси являють собою не суму ізольованих мовних фактів, а елементи складної, історично змінюваної системи. Тому визнання цієї праформи запозиченою (або питомою) основою має ґрунтуватися на опрацьованих

Ю. В. Откупщиковим етимологічних критеріях: фонетичному, словотвірному, семантико-етимологічному та географічному [Otkupshchikov : 9–26].

При визначенні напрямку запозичення *фонетичний критерій* допомагає з'ясувати відповідність звуків мови-реципієнта звуковій субституції. У нашому випадку праслов. *lěka / *lěkъ демонструють часткову відповідність готськ. lekeis «лікар», давньоверхньонім. lāhhi «те саме», готськ. lēkinōn «лікувати», давньоверхньонім. lāchinōn «те саме». У свою чергу, германський блок містить випадки звукових корелятивів із кельтським, напр., давньоірландськ. lāig, род. в. lēga «лікар» (що дає підставу К. Лотнерові, К. Уленбекові та ін. виводити германські слова з кельтських мов) і більш ранніми грецьк. λέγω «збираю; рахую; говорю» та латинськ. lego «збираю; читаю; виголошую» (ESUM, 260). Встановлені тут деякі схожі фонетичні ознаки не дозволяють із певністю вважати германські мови як джерело запозичення *lěk- у праслов'янську мову.

При *словотвірному підході* виникла можливість зарахувати праслов. *lěk- > *lěkar'ъ до словотвірного ряду *zna- «знати» > *znahar'ъ, *ba- «говорити» > *bahar'ъ. Бачимо, що праслов. *lěk-, як і значна частина правовних одиниць мовленнєво-мисленнєвої семантики, здатний утворювати nomina agentis з суфіксом -ar'ъ, а отже, не стоїть особняком у словотвірній системі слов'янських мов, і це служить одним з найбільш серйозних аргументів проти його запозичення. Щоправда, в окремих германських мовах також зустрічається формант, що може нагадувати праслов. *-ar'ъ (напр., давньошведськ. læk(i)are, шведськ. läkare), однак А. Брюкнер і Ф. Славський заперечували близькість таких слів зі слов'янськими і визначали їх як паралельні утворення (ESSYa, 195).

Поглиблення реконструкції праслов. *lěk- до індоєвропейського рівня дає змогу встановити праоснову *leǵ- «збирати, читати», продовжену,

наприклад, у грецьк. λέγω «збираю; рахую; говорю, розповідаю» та латинськ. lego «збираю, читаю, виголошую» (Pokorny, 422; ESUM, 216). Семантико-етимологічний критерій базується на твердженні про можливість втрати частини значень запозиченого слова в мові-реципієнті. У нашому випадку континуанти праіндоєвроп. *leǵ- (> праслов. *lěka / *lěkь) у слов'янських мовах демонструють семантичну різноманітність, притаманну і германським лексемам: болг. діал. лекá «ліки», хорв. líjeka «те саме», польськ. стар. leka «засіб для лікування; складова частина ліків», діал. leka «ліки», чеськ. lék, словацьк. like, верхньолуж. lěk «те саме», укр. стар. ліка «ліки», рос. діал. лека «ліки, лікування» (курськ., сарат., терськ., тамбовськ.), «лікар, знахар» (воронезьк.), лика «ліки» (калузьк.), (пор.: готськ. lekeis «лікар», давньовірхньонімецьк. lahihi «те саме», готськ. lēkinōn «лікувати», давньовірхньонімецьк. lāchinōn «те саме» і под.) (ESSYa, 192).

У слов'янських мовах рефлекси праслов. *lěka / *lěkь утворили не лише розгалужені етимологічні гнізда. Метод ізосемантичних рядів засвідчив у їхній структурі типовий характер семантико-словотвірних змін (засіб > діяч, засіб > процес, засіб > місце та ін.). Ця особливість проглядається, наприклад, у мотивованих коренем *lěk- українських словах лікар, лікування, лікарня, лікарняний і багатьох інших. Подібно до питомих слів зі схожою семантикою (знахар, знахор, знахур, знатник, відун, відьма, відьмак, шептун та ін.), вони впевнено увійшли до системи типових семантичних діахронічних перетворень.

Географічний критерій, завдяки якому окреслюють ареали запозичень, не виявив таких діалектів на карті Славії, які б унаслідок контактування з германськими мовами стали реципієнтами германізмів із коренем, мотивованим праслов. *lěk-. Поширення досліджуваної лікарської термінології праслов'янської доби серед сучасних мов і діалектів є рівномірним і має загальнослов'янський характер.

Висновки. Для верифікації гіпотез походження праслов. *lěk- вжито, на наш погляд, найбільш дієвий підхід, який передбачає врахування рекомендованих Ю. В. Откупщиковим фонетичного, словотвірного, семантико-етимологічного, географічного критеріїв та методу ізосемантичних рядів. Сукупно опрацьовані нами, ці засоби дозволили здійснити комплексний етимологічний аналіз, результати якого рішучим чином суперечать гіпотезі про запозичення *lěka / *lěkъ з германських мов у слов'янські і доводять питомий характер цієї праслов'янської лексики, успадкованої з праіндоєвропейської доби.

References

Otkupshchikov Yu. V. Ocherki po etimologii. SPb. : Izd-vo Sankt-Peterb. un-ta. 2001. 480 s.

Sources

- BER – Blgarski etimologichen rechnik. Sofiya : Izd-vo na BAN. 1986. Vol. 3. 805 s.
- Berneker – Berneker E. Slavisches etymologisches Wörterbuch: Bd. 1–2. Heidelberg : Carl Winter's Universitätsbuch, 1914–1925. Bd. 1. 760 s.
- Bezljaj – Bezljaj F. Etimoloski slovar slovenskega jezika. Ljubljana : Slov. Akad. Znanosti in Umetnosti. Inštitut za slovenski jezik. Kn. 2. K–O, 1982. 266 s.
- Brückner – Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego. Warszawa : Wiedza Powszechna, 1974. 805 s.
- ESSYa – Etimologicheskij slovar slavyanskikh yazykov: Praslavyanskiy leksicheskiy fond. M. : Nauka. 1987. Vyp. 14. 268 s.
- ESUM – Etymolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy : v 7 t. K. : Nauk. dumka, 1989. Vol. 3. 552 s.
- Fasmer – Fasmer M. Etimologicheskij slovar russkogo yazyka : v 4 t. M. : Progress. 1986. Vol. 2. 673 s.
- Machek – Machek V. Etymologický slovník jazyka českého. Praha : ČSAV, 1968. 866 s.
- Miklosich – Miklosich F. Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen. Wien : Wilhelm Braumuller, 1886. 547 s.
- Mladenov – Mladenov S. Etimologicheski rechnik na blgarskiya ezik. Sofiya : Knigoizdatelstvo Khristo G.Danov-O.O., 1941. 704 s.
- Pokorny – Pokorny J. Indogermanisches etymologisches Wörterbuch : B. 2. Bern – München : A. Francke Verlag, 1958. 770 s.
- Schuster-Šewc – Schuster-Šewc H. Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache : B. 1–5 (H. 1–24). Bautzen : VEB Domovina, 1978–1996. 1888 s.
- Skok – Skok P. Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika: Knj. 1–4. Zagreb : JAZU, 1971–1974. 1113 s.

Ольга Ковалюк

e-mail: kovaliuk_o@ukr.net

ЛЕКСЕМИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЕМОЦІЙ ТА ЕМОЦІЙНИХ СТАНІВ ЛЮДИНИ ЯК ОБ'ЄКТ ДІАХРОНІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті з'ясовано стан дослідженості української абстрактної лексики XI–XVII ст. і запропоновано загальну характеристику лексико-семантичного поля «емоції та емоційні стани людини» на матеріалі староукраїнських рукописних і друкованих пам'яток XIV–XVI ст. Установлено, що у своїй сукупності лексеми на позначення емоцій та емоційних станів людини утворюють цілісне лексико-семантичне поле в лексичному фонді української мови XIV–XVI ст.

Ключові слова: позначення емоцій, лексико-семантичне поле, семантична структура слова, лексичне значення, староукраїнські писемні пам'ятки XIV–XVI ст.

The article is devoted to the relevant issue of historical lexicology – study of the lexical composition of ancient Ukrainian written manuscripts. Material was collected by sampling from various written sources of ancient Ukrainian language of XIV–XVI centuries. The history was traced of the corresponding lexical items for the denomination of human emotions and emotional states, their role defined in the modern Ukrainian language.

Keywords: semantic structure, lexical meaning, written manuscripts, ancient Ukrainian language of XIV–XVI centuries.

Постановка проблеми. Період відокремленого існування української мови після XIV ст., активного становлення та розвитку її лексичної системи, розширення тематичного діапазону тогочасного вокабуляра завжди привертало увагу дослідників. Об'єктом розгляду слугували різноманітні тематичні групи й лексико-семантичні поля (юридичні, адміністративні терміни, назви посадових осіб, ремісників, одягу, продуктів харчування тощо). Лексично багатою, розмаїтою в семантичному плані була абстрактна лексика; писемні пам'ятки містять великий пласт лексичних одиниць, які вказують на стан, почуття, процес, якість, риси характеру, різні вияви інтелектуального рівня людини, взаємини між особами, народами, поняття етикету. Зосереджуючись на джерелах одного з періодів, дослідники не завжди враховують передісторію лексеми та етапи становлення її семантичної структури, при виборі лексичного матеріалу нерідко обмежуються даними історичних словників, що не дає змоги повною мірою

простежити функціонування лексеми в тексті. Водночас розгляд семантики лексеми в широкому контексті її минулого (передісторії) і майбутнього (подальшого розвитку аж до сьогодення) відкриває цілісну картину з усіма взаємозв'язками і взаємопереходами. У статті ставимо **за мету** з'ясувати стан дослідженості української абстрактної лексики XI–XVII ст. і дати загальну характеристику лексико-семантичного поля «емоції та емоційні стани людини» XIV–XVI ст.

Виклад основного матеріалу. Як показало дослідження, абстрактна лексика XI–XIII ст. описана фрагментарно, не як цілісне лексичне угруповання. Окремі відомості про історію формування назв емоцій зафіксовані в академічному виданні «Історія української мови. Лексика і фразеологія», у якому лексичний матеріал різножанрових писемних пам'яток розглянуто впродовж тривалого часового зрізу [Istoriia ukrainskoi movu...: 40–44]. Зазначено, що в XI–XIII ст. «розгалужену лексичну мікросистему складають успадковані з праслов'янської мови давньоруські слова на позначення внутрішніх почуттів та пов'язаних з ними ознак і станів людини» [Istoriia ukrainskoi movu...: 40], з-поміж яких лексеми *весельи*, *радыи*, *жалость*, *соромота*, *страшати* та ін.

Досліджуючи походження і розвиток значного масиву давньоруської лексики, В. В. Німчук звернувся до етимологічних витоків слів *гроза*, *лютый*, а також словосполучення *лута звірина*. Зокрема, мовознавець встановив, що «праслов'янський іменник *groza* мав значення «жах», «загроза», «погроза», «небезпека», з яким він увійшов і в давньоруську мову <...> Українська мова також успадкувала цю семантику <...> Варто сказати, що семантична інновація лексеми *гроза* не досягла крайньої західної території України» [Nimchuk : 160, а також див. 81, 83–87, 90, 172].

Г. В. Межжеріна проаналізувала функціонально-семантичне навантаження лексем *безстоудь*, *безстоудьникъ*, *богобоиный*,

богобо *Zznivyи*, бо *Zznivyи*, *гнѣвъливыи*, *гнѣвъныи*, *жестокыи*, *зѣлыи*, *лихыи*, *лютыи*, *Zryи*, *Zrylivъ* тощо в межах концептуального поля соціально-етичної оцінки східнослов'янської мовної картини світу XI–XIII ст. [Mezhzherina 2006]. На матеріалі східнослов'янських писемних пам'яток XI–XIII ст. реконструйовано семантичну структуру старослов'янзму *жестокыи*, ад'єктивів *зѣлыи*, *лихыи*, лексем з коренями *-лют-*, *-Zp-*, *-лих-*, *-зъл-*, *-добр-* зі значенням соціально-етичної оцінки особи та ін. (Г. В. Межжеріна, публікації 1992–2023 рр.). Зокрема, було переконливо показано, що «функціонування лексем *лютыи*, *лютодѣи*, *лютоводить*» у давніх східнослов'янських писемних пам'ятках, значення моральної оцінки особи <...> пов'язані з вихідною семантикою індоєвропейських і праслов'янських коренів, до яких ці лексеми зводяться. <...> У зазначеному фрагменті картини світу семантика лексеми *лютыи* маркує кореляцію значень «грішний» ↔ «нещасний, якого спіткало горе», віддзеркалюючи каузальні зв'язки «поганого вчинку» з «негативними наслідками» [Mezhzherina 2013: 81].

Т. В. Сіроштан з'ясувала особливості формування словотвірної структури об'єднаних семою «почуття» номінативів з позитивним і негативним забарвленням у давній русько-українській мові XI–XIII ст., класифікувала лексеми на позначення психологічних станів, виділила лексико-словотвірні типи назв почуттів [Siroshtan]. Зокрема зазначила, що «джерела давньої русько-української мови XI–XIII ст. фіксують найменування фізичних відчуттів людини (*сладость*, *гладъ*), лексеми на позначення позитивних емоцій і станів (*любовь*, *доброта*, *благость*, *безбоязньство*), а також ті, що виражають негативні почуття (*гнѣвъ*, *лютость*)» [Siroshtan : 72].

У праці «Лексичний фонд літературної мови Київського періоду X–XIV ст.» П. К. Коваліва в загальному вигляді проаналізовано семантичний

розвиток запозичених лінгвоодиниць, зокрема назв емоцій та емоційних станів людини [Kovaliv].

У монографії Л. М. Полюги «Українська абстрактна лексика XIV–XVII ст.» лексеми на позначення емоцій та емоційних станів розглянуто на фоні загального осмислення абстрактного та конкретного, у складі загального корпусу абстрактних іменників, виявлених у пам'ятках XIV – першої пол. XVII ст. Розглядаючи історію формування абстрактних іменників, Л. М. Полюга зазначив, що «найбільший вияв абстрактного засвідчується в тих АІ з українських писемних пам'яток XIV–XVII ст., які вказують на внутрішні почуття та душевний стан людини: *радість, щастя, любов, страсть, жаль, жалость, жалоба, туга, скорбь, гнѣвъ, горе, ярость*» [Poliuha : 31].

Проаналізувавши лексичний склад українських ділових документів кінця XVI – початку XVII ст. (на матеріалах Львівського Ставропігійського братства), М. Л. Худаш виявив, що в писемних пам'ятках наявно декілька лексем на позначення психічних станів людини та пов'язаних із ними процесів і дій: «Досліджувані пам'ятки засвідчують також деякі назви відчуттів та почуттів людини, напр.: *гладь* (IX, 20), *любовь* (IX, 56), *жаль* (VI, 1618, 27, 1), *гнѣвъ* (VI, 1601, 3, 1), *злость* (IX, 31). У документах усі вони вжиті тільки в прямому значенні» [Khudash : 32].

Н. М. Тома представила семантико-стилістичний потенціал абстрактів (*злоба, злость, луть, ярость, печаль, жаль, скорбь, страхъ, боязнь, ужась* та ін.) у творчій спадщині Петра Могили, але без урахування особливостей їх вживання в інших пам'ятках зазначеного хронологічного періоду [Тома : 62–68].

У праці С. П. Гриценко найменування форм психічної діяльності не відокремлені від назв емоційних станів людини, реконструйовано загальну картину вживання в різножанрових українських пам'ятках XVI–XVII ст.

іменників, прикметників, дієслів, прислівників (*весельє, радість, забавленіє, лютий, суровий, ненависть, хула, соромъ, зазоръ, зелженє* тощо). Зроблено висновок про те, що «запозичена лексика органічно співіснувала з питомою, доповнюючи новими словами та відтінками значень відповідні понятійні поля. Більшість запозичень цієї групи лексики – це полонізми» [Hrytsenko 2011: 406].

Незважаючи на те, що назви емоцій та емоційних станів привертали увагу істориків мови, системного опису потребує семантична реконструкція лексико-семантичних угруповань найменувань емоцій та емоційних станів у межах конкретних, чітко окреслених хронологічних зрізів.

Якщо говорити про період XIV–XVI ст., то дослідження показало, що у відповідних староукраїнських рукописних і друківаних писемних пам'ятках наявні 207 лексем (іменники, прикметники, дієслова), уживані на позначення емоцій та емоційних станів людини. Лексико-семантичне поле «емоції та емоційні стани людини» складається з дев'яти лексико-семантичних груп: «радість», «хвилювання», «роздратування», «смуток», «сором'язливість», «зневага», «здивування», «каяття», «відраза». П'ять відсотків лексем, що входять до лексико-семантичного поля, є ядерними компонентами, дев'яносто п'ять відсотків – периферійними. Реверберованих лексем близько п'ятнадцяти відсотків. Найуживанішими є дієслова, дещо рідше використовуються іменники, найменшою функціональністю відзначаються прикметники.

Диференційною ознакою ядерних лексем є переважно праслов'янська етимологія з індоєвропейською генезою (*радість, страхъ, боязнь, горе* та ін.). Натомість периферійний ярус характеризується гетерогенним складом, зокрема одночасним співіснуванням автохтонних (*гроза, гнѣваньє, ярость, печаль, жаль, соромъ* тощо) і чужомовних (*васнь, храпъ, попудливість,*

окрутенство тощо) одиниць. Серед запозичень є не тільки лексеми на позначення нових реалій об'єктивної дійсності, а й семантичні аналоги.

Історичне формування лексичних значень досліджуваних лінгвоодиниць на позначення емоцій та емоційних станів людини відбувалося згідно із загальними законами мовного розвитку за схемою «конкретне, матеріальне» → «абстрактне, психічне». Семантична структура лексем доволі часто демонструє симбіоз кількох лексико-семантичних відтінків. Нерідко репрезентанти аналізованої групи слів виявляють значеннєву тотожність, вступаючи у відношення часткової або повної синонімії.

Ядерні одиниці виявляють стилістичну нейтральність, завдяки чому були використані в словнику «Леґисъ» («Лексис») Лаврентія Зизанія для тлумачення значень інших слів на позначення емоцій та емоційних станів людини. Характерною рисою більшості периферійних компонентів лексики на позначення емоцій та емоційних станів людини є виразна стилістична маркованість, що дає підстави говорити про обмежені функціонально-стилістичні можливості цього розряду лексем у староукраїнських писемних джерелах XIV–XVI ст.

Ядерні лінгвоодиниці не лише не припинили свого функціонування, а й збереглися у вжитку сучасних мовців без помітних семантичних зрушень. Водночас спостереження за семантичним наповненням більшості зафіксованих пам'ятками лексем в сучасному мовленнєвому просторі демонструє еволюцію їхньої семантичної структури, передусім процеси звуження (*боязнь, гнів, презирство*), розширення (*страх, сором*), переінтеграції (*гроза*) значеннєвого вмісту, що зумовлено дією інтралінгвальних та екстралінгвальних чинників. Із часом було втрачено тридцять вісім відсотків аналізованих лексем. Периферійні лексеми, що дублювали значення ядерних конститuentів, мали ідентичні відповідники серед периферійних лексем або відзначалися складною словотвірною будовою, не стали надбанням сучасного узусу й вийшли зі

слововжитку. Тільки незначна частина таких периферійних лексем збереглася і продовжує функціонувати в діалектах.

Висновки. Вивчення стану дослідженості української абстрактної лексики XI–XVII ст. показало, що предметом лінгвістичного аналізу переважно слугували загальні тенденції формування етимологічної, семантичної, словотвірної, стилістичної парадигм абстрактної лексики на різних хронологічних зрізах. Зокрема, реконструкції абстрактної лексики XIV–XVI ст. як цілісного угруповання не проводилося. За даними писемних пам'яток і лексикографічних джерел, лексико-семантичне поле «емоції та емоційні стани людини» налічує 207 лексем. Виражені іменниками (*боязнь, васнь, жестосердіє, попудливість, радість* тощо), прикметниками (*гнѣвояростный, окрутный, свирѣлый* тощо) та дієсловами (*веселитися, възбѣситися, страждати, трепетати, фрасовати* тощо), лексеми на позначення емоцій та емоційних станів людини вирізняються високою функціональною активністю, розгалуженою семантичною структурою, словотвірною продуктивністю і виразною валентністю. Наявність великих лексико-семантичних і тематичних угруповань абстрактних слів, назв емоцій та емоційних станів людини тощо свідчить про високий рівень розвитку наукового знання в XIV–XVI ст. У своїй сукупності такі мовні одиниці утворюють цілісне лексико-семантичне поле в лексичному фонді української мови XIV–XVI ст., а тому заслуговують на висвітлення власної семантичної історії з особливою увагою до семантичної структури.

References

- Hrytsenko S. P. Nominuvannia riznykh form psykhičnoï diïalnosti liudyny v staroukrainskykh pamiatkakh kin. XVI–XVII st. *Studia Linguistica*. 2011. Vyp. 5. S. 392–408.
- Istoriia ukrainskoi movy: leksyka i frazeolohiia / vidp. red. V. M. Rusanivskyi. K. : Nauk. dumka, 1983. 744 s.
- Kovaliv P. K. Leksychnyi fond literaturnoi movy Kyivskoho periodu X–XIV st. Niu-York, 1964. Vol. 2. : Zapozychennia. 329 s.
- Mezhzherina H. V. Leksemy z korenem *-liut-* zi znachenniam sotsialno-etychnoi otsinky osoby v konteksti movnoi kartyny svitu chasiv Kyivskoi Rusi. *Visnyk KNLU*. Seriia : Filolohiia. T. 16. 2013. № 2. S. 76–83.

- Mezhzherina H. V. Liudyna v movnii kartyni svitu chasiv Kyivskoi Rusi. K. : Vyd. tsentr KNLU, 2006. 448 s.
- Nimchuk V. V. Davnoruska spadshchyna v leksytsi ukrainskoi movy. K. : Nauk. dumka, 1992. 412 s.
- Poliuha L. M. Ukrainska abstraktna leksyka XIV–XVII st. K. : Nauk. dumka, 1991. 240 s.
- Siroshtan T. V. Leksyko-slovotvirni typy nazv pochuttiv v ukrainskii movi XI–XIII st. *Humanitarna osvita v tekhnichnykh vyshchykh navchalnykh zakladakh* : zb. nauk. pr. K., 2017. S. 68–74.
- Toma N. M. Abstraktna leksyka v movosviti Petra Mohyly. Ternopil : Aston, 2014. 215 s.
- Khudash M. L. Leksyka ukrainskykh dilovykh dokumentiv kintsia XVI – pochatku XVII st. (na materialakh Lvivskoho Stavropihiiskoho bratstva). K., 1961. 164 s.

Оксана Могила

e-mail: oksana.mogyla@uacu.edu.ua

ДО ПИТАННЯ ПРО СЕМАНТИЧНИЙ РОЗВИТОК ДАВНІХ ТЕМПОРАЛЬНИХ НАЗВ У ГОВОРАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті досліджується семантичний розвиток давніх темпоральних назв у говорах української мови, дається їх лексико-семантична, ареальна та генетична характеристика, з'ясовуються найбільш типові лексико-семантичні трансформації та особливості функціонування в країномовному просторі.

Ключові слова: говори, ареал, номінація, темпоральна лексика.

The article examines the semantic development of ancient temporal names in the dialects of the Ukrainian language, gives their lexical-semantic, areal and genetic characteristics, identifies the most typical lexical-semantic transformations and peculiarities of functioning in the Ukrainian-speaking space.

Key words: dialects, area, nomination, temporal vocabulary.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду.

Вивчення лексичного складу українських говорів є одним з актуальних напрямів досліджень в українській діалектології, першочерговим завданням якого дослідники визначають системне вивчення словникового складу мови, саме тому «аналіз діалектного лексичного матеріалу має ґрунтуватись на розумінні семантичної структури лексеми як цілісного об'єднання в парадигмі взаємопов'язаних компонентів» [Hrytsenko : 15]. Темпоральна лексика є однією з найдавніших груп лексики української мови; багато назв на позначення часових понять, порівняльно-зіставний аналіз яких дозволяє

простежити подібність і розходження в семантичній реалізації вихідних основ у слов'янських і близькоспоріднених їм мовах, походять з праслов'янської доби.

У слов'янському мовознавстві темпоральна лексика була об'єктом наукового дослідження: вивченню її лексико-семантичних груп присвятили свої праці Й. О. Дзендзелівський, А. В. Кабайда, В. Косеска, М. П. Кочерган, В. Купішевський, В. В. Німчук, М. М. Онишкевич, М. Г. Толстой, С. М. Толстая.

Мета дослідження полягає в комплексному вивченні темпоральної діалектної лексики, аналізі її семантичної структури, виявленні найбільш типових лексико-семантичних трансформацій та особливостей функціонування в українських говорах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Лексика українських говорів за своїм походженням є неоднорідною. Основу її, як і кожної сучасної слов'янської мови, становлять слова, які були успадковані із спільнослов'янської мови і функціонують у різних групах споріднених мов з однаковим семантичним навантаженням та певними відмінностями в фонетичному оформленні. Час – одна з основних категорій традиційної картини світу, яка поєднує в собі міфологічне та історичне сприйняття, що базується на циклічності природного часу: пір року, фаз місяця, дня та ночі тощо. Дослідження української діалектної лексики, яка позначає загальні часові поняття, показує, що в ній і на сучасному етапі можна визначити сліди первісного сприймання часу, а розвиток семантики компонентів цієї тематичної групи відбувався за спільними законами в усіх слов'янських мовах. Так, наприклад, усі назви загальних часових понять (*час, година, день, хвиля* тощо) можуть позначати як час взагалі, так і окремі його моменти, різні щодо тривалості.

Одним з найважливіших складових частин моделі світу є уявлення про час, або хронотип, який у давнину докорінно відрізнявся від сучасного, поєднуючи в собі міфологічне та історичне сприйняття. На думку дослідників, раніше існувало просторове розуміння часу, яке знайшло відображення в древніх пластах багатьох мов, більшість же часових понять спочатку були просторовими. Як приклад таких просторово-часових відношень в українській мові можуть бути лексеми *схід* та *захід*, що позначають одночасно як часові (*схід сонця*, *захід сонця*), так і просторові відношення, *місяць*, *зорі*, що також виступають як астрономічні та темпоральні назви.

Для більшості темпоральних назв, що належать до загального індоєвропейського фонду праслов'янської лексики, характерна словотворча нерегулярність, для них також на діалектному рівні не притаманна синонімія. Пояснити це можна тим, що усталена картина світу, яка ввібрала в себе життєві й культурні стереотипи, пронизана емоціями. Людина, пізнаючи об'єкти навколишньої дійсності, намагалася одночасно визначити їхню користь для себе; ті ж предмети, які не відігравали значної ролі в її житті, залишалися поза сферою діяльності й не оцінювалися. Саме тому явища природи, назви небесних світил і залежні від них темпоральні назви, які розглядалися як позитивні щодо людини, позначалися одним, двома й дуже рідко трьома та більше словами.

До найдавнішого пласта лексики української мови належать темпоральні назви частини доби, які вона успадкувала з праслов'янської мови: *день* < псл. *dънь*, *ўтро* < псл. *jutro*, *вечір* < псл. *večer*; *ніч* < псл. **noktъ* [Nimchuk : 53]. Найдрібнішими одиницями народного календаря колись були *день* та *ніч*, що виступали як конкретизація більш широкої опозиції «світло-темрява». В українській мові, як і в праслов'янській, поняття 'доба, 24 години' передається іменником *день*. Лексема належить до слів

спільнослов'янського фонду й відома з цією семантикою всім слов'янським мовам [ESUM, 33–34]. Відштовхуючись від первісного значення 'світла частина доби', слово *день* в українській мові розширило свій семантичний об'єм і стало виражати різні щодо обсягу часові поняття: 'доба, 24 години' та 'частина доби від сходу до заходу сонця', у говорах лексема існує переважно з другим темпоральним значенням: поліське *ден'* 'частина доби від сходу до заходу сонця': *ден'áшний* 'денний' – *ден'áшне молоко*, *ден'áшне св'іетло* (Lysenko, 65).

В українській мові, як і в усіх слов'янських мовах, спостерігається семантичний перехід 'час' > 'погода', тобто відбувається семантична трансформація слів темпоральної лексико-семантичної групи в метеорологічну. Подібне явище притаманне і неслов'янським мовам. Лексема *ден'* в українських говірках розширює свою семантику, крім темпорального значення, вона вживається ще й з метеорологічним значенням. У цьому випадку сема 'гарна погода' передається за допомогою двокомпонентної номінації, що складається з поєднання загальної назви реалії *ден'* та назви її маркуючої ознаки: ¹*гарний* – волинські, подільські, середньополіські говірки, *гад'ін:и* – Карпилівка Кв, ¹*год'аний* – Свалява Зк, *йас¹ний* – волинські, подільські, *к¹расний* – бойківські, закарпатські, гуцульські, *лоўкий* – спорадично середньонаддніпрянські, *файний* – спорадично бойківські, волинські, наддністрянські, покутські, буковинські, *хо(а)роший* – східнополіські, *хвил'овий* – закарпатські (Свалява Зк); сема 'погана погода' передається відповідно: *по¹ганий* – середньо наддніпрянські говірки, *не¹файний* – волинські, покутські, буковинські, 'холодна погода': *зим'н'ій* – закарпатські (Свалява Зк), *студений* – бойківські (Тухля Лв), гуцульські (Чорна Тиса Зк), закарпатські (Нересниця, Свалява Зк).

Вийшовши зі сфери темпорального вжитку та розширивши свою семантику, лексема *ден'* в українських говорах фіксується ще й як

семантичний архаїзм з метрологічним значенням. Найчастіше в значенні ‘міра поля’ вона зустрічається в південно-західних та поліських говірках: ‘міра земельної площі в три упруги’ – поліські говірки (Lysenko, 65), ‘міра землі, яка прирівнюється до одного гектара’ – поліські (Стольне Чнг), ‘міра площі, що дорівнює $\frac{1}{4}$ га’ – наддністрянські (Shylo, 105). У бойківських говірках *ден’ пол’а* ‘міра землі, яку можна парою волів або коней зорати за один день’, *на п’ів дн’ом* ‘міра землі, яку можна зорати парою волів або коней за півдня’ (Onyshkevych, 216). У пам’ятках української мови лексема *день* відзначається також із семантикою ‘міра лісових масивів’ [Vynnyk : 58]. На думку В. О. Винника, використання у функції метронімів слів темпорального вжитку – явище, властиве багатьом слов’янським мовам [Vynnyk : 57–59].

Лексема *ден’* є основою для номінації цілої низки назв календарно-обрядового циклу: *Ганни день, Луків день, Петрів день* тощо: *крижов’і дн’і* ‘явлення знамені чесного хреста’ (Onyshkevych, 216); *До дня Прохора баба охала. А прийшов Влас – уже весна у нас. Як піде з Петрового дня – паляниця буде щодня. По Петрових днях плід стигне на очах* (Chori, 799, 804, 807); *Днєна свв. Юрія, днєна свв. Івана, днєна свв. Ілія* (Kaindl’, 89); *Васілів ден’* ‘Новий рік, день св. Василя Великого’ (Purtei, 73); *Єк си робит на Марків день, то куда си Марко подивит, тудя голод стає на світі; Єму пішло из Петрового дня* [Shekeryk-Donykiv : 49, 53]; *Кукушка кує до Петрова дня. На Петро удавица сыром и не кує!* [Tolstaya : 173]. Проте в говорах у назвах традиційних календарних свят слово *день* зазвичай опускають: *Андрія, Петра, Ганни, Юрія*: гуцульське – *днини є лиш до Петра, а по Петріх, то днини лиш жменя* [Shekeryk-Donykiv : 53]; закарпатське – *Кедь Михайло землю морозом скує, то Микола розкує* (Chori, 890). Винятком є лише номінація дня Воскресіння Ісуса Хреста – *Великдень* (< *Великий день*), що вживається в усіх українських говірках паралельно з

назвою *Паска*. Лише в закарпатських та гуцульських говірках уживається повна назва свята Івана Хрестителя: *Івандень* – закарпатські: *До Русаля (Йвандня) вмивайся, по Русалю – купайся, як на Йвандень дощ і злива – чекай, бабо, мокрі жнива* (Chorі, 799, 807); *Івандель* – гуцульські говірки Закарпатської обл. (Косівська Поляна, Луг, Луги Зк): *ой Івандель-Іваночку мамка т'а родила* (Луги Зк). Подібний спосіб номінації календарно-обрядових свят маємо і в болгарській мові: *димитровден* ‘день святого Дмитра’, *димитровски* ‘листопад’, *петрувден, петруске* ‘липень’, *петровски месец* ‘червень’, *петковденски* ‘листопад’, *петковден* ‘день святого Петки’, *петровден* ‘день святого Петра’, *симеонския* ‘серпень’, *устинския* ‘листопад’ [Koseska : 67, 78, 82, 84].

До найдавніших пластів традиційної духовної культури українців належать міфологічні уявлення про місяць, що сформувалися в народний аграрний календар, який регламентує й відбиває етапи господарської діяльності українців. У народній уяві місячний час сприймався як маркер часу й поділявся на чотири частини: *у кожному місяці є штири кватири* (НН, 81), у говорах же інколи спостерігається поділ на дві частини, який, на думку вчених, є більш архаїчним: *с¹тарийє дн'і – моло¹дийє дн'і* (про місяць) (Залаззя Вл), *сх'ід¹н'і дн'і* ‘коли старий місяць’ – *но¹в'і дн'і* ‘коли новий місяць’ (Чорна Тиса Зк); *порожн'ій ден'* – буковинська говірка с. Старі Бросківці Чнв.

Лексема *ден'* є твірною основою для цілої низки дериватів, які фіксуються на всій українській діалектомовній території. Так, з темпоральним значенням у південно-західних говірках зафіксовано дериват *д¹нина*, що виступає синонімом до слова *ден'*: *¹гарна д¹нина: у¹ранц'і ту¹ман* – до *¹гарнойі д¹нини* (Бережанка Вл); *¹файна д¹нина* – бойківські говірки сс. Болехів, Княжолуки, Станківці І-Ф, закарпатська с. Колочава Зк, *павуки снують павутину* – *на файну днину, павуки швидко плетуть (снують)*

павутину – на погану днину (Chori, 796); *порожна днина* ‘день, коли місяця не видно’ – гуцульські говірки с. Косівська Поляна, Луг, Луги, Чорна Тиса Зк, Міліїве, Шепіт Чнв: *тота днина, шо на ній настаєт місець, то порожна днина. Тої днини ни можна нічоо из городнини класти у земню* [Shekeryk-Donykiv : 5]. Гуцули вважають, що саме у цей день *н’аўки ход’ат’ на герц* (Косівська Поляна Зк), цей день також був пов’язаний з певним заборонами – не можна було нічого сіяти та садити (Луги Зк). «*День – то Боже світло*», «*Божжа днина*», *бо над днинов маєт владу и путерю свете праведне Сонечько*» [Shekeryk-Donykiv : 15]. На Гуцульщині, *місяць, себто час від новю до новю ділить ся на чотири неділі = тижні, а тиждень на дни, з яких неділю називають божжою дниною*» [Shukhevyc : 8]. Як і *ден’*, у гуцульських говірках лексема *днина* використовується для номінації назв календарно-обрядового циклу: *днєна сьв. Юрія, днєна сьв. Івана, днєна сьв. Ілія* (Kaindl’, 89), а також розширює свою семантику й фіксується як семантичний архаїзм з метрологічним значенням ‘міра землі’ (НН, 60) . Досить часто лексема входить до складу атрибутивних словосполучень на позначення календарно-обрядових свят: *божковá днина, божжа ‘пісний день, піст’* (НН, 28), *неділя або божжа днєна* (Kaindl’, 110); *blagowistna dnyna* ‘кожний день тижня цілого року, у який було Благовіщення в квітні’ (Janów, 13). У гуцульських говірках фіксується назва *денька*, яка втратила свою демінутивність, із семантикою ‘робочий день’ та ‘норма виробітку за один день (в оплаті за виконання сільськогосподарських робіт)’ (Nehrych, 61). Подібну номінацію зустрічаємо і в бойківських говірках, де *днинка* ‘день’, а *днівка* використовується у функції метроніма із семантикою ‘ділянка землі, яку можна зорати парою волів або коней за один день’ (Onyshkevych, 222).

Інша низка дериватів лексеми *ден’* деталізує час у межах доби: так, на позначення семи ‘час найвищого стояння сонця над горизонтом; середина дня’ в усіх українських говірках уживається лексема *полуден’*; варіант

полудне – у гуцульських, бойківських (Тухля Лв) та лемківських говірках (Pyrtei, 243): *с полудне* ‘після полудня’, *піт полудне* ‘близько полудня’ (НН, 154); відомі тут і деривати цієї лексеми: *унідо́лудне* ‘перед полуднем’ (НН, 192), *полудньовий* ‘полудневий’, *пополудньовий* ‘післяобідній, пообідній’, *пополудне* ‘післяобідня пора’, *пополуднювати* ‘пообідати’ (Pyrtei, 243–244); *полуденок* ‘обід’, *полуднувати* ‘обідати’, *полудньичний* ‘обідній’ (Nehrych, 139). Незважаючи на те, що найпоширенішим є поділ доби на чотири частини: ранок, день, вечір, ніч, на Гуцульщині добу ділили на *день і ніч*: половина ночі – то *опівніч*, половина дня – *полудне*. Частинами доби є: *під полудне* – 11 година, *у полудне* – 12 година, *з полудня* – 13 година, *по полудню* – 14 година [Shekeryk-Donykiv : 9].

В українських говорах як астрономічну назву відзначено лексему *де^н:иц’а* для позначення планети Венера. Оскільки ж в українській мові, на думку В. В. Німчука, співіснували два значення лексеми *зоря*: прадавнє ‘яскраве освітлення горизонту після заходу сонця або перед його сходом’ та нове ‘невелике, дрібне нічне небесне світило’, що викликали небажану омонімію, для другого значення почали використовувати здрібніле утворення *зірка*, яке з часом втратило демінутивність. *Зорею* стали називати й Венеру, додаючи означення *ранкова (ранішня)*, *світова або вечірня*. Давня ж назва ранкової зорі (Венери) – *дньни́ца* була успадкована староукраїнською літературною мовою, але в ХІХ ст. вийшла з ужитку, оскільки була витіснена лексемами *зірни́ця*, *зоря* [Nimchuk : 22–23]. На Гуцульщині *денниця* – це «звїзда, яку видно рано досвіта, звїзда Матери Божої, а тота, що у вечері перша се показує ся, се зірни́ця – звїзда Архангела» [Shukhevyc : 8]; *вечірня зірка* має назву *вечірна зірни́ця*, *рання зірка* називається *дени́ця*, також *утренна або сьвітова зірни́ця* (Kaindl’, 110) Лексема *де^н:иц’а* збереглася в середньополіських (Хорупань Рв), закарпатських (Березове Зк), бойківських (Болехів І-Ф), волинських (Почаїв

Трн) говірках; занотовано також її дериват *денничка* ‘зірниця, ранішня зірка’ в наддністрянських говірках (Shylo, 105); *днева* ¹з’їрка – бойківська с. Станківці І-Ф. Ізоглосу продовжує болгарське *деница*, хорватське *danica*, чеське *denica*, македонське *пролетна* і *јесена даница*, *деница* ‘Venus’ [Koseska : 86–87].

Висновки. Розглянутий матеріал свідчить, що на українському ґрунті праслов’янська лексика зазнала певних семантичних трансформацій, які відзначаються також у низці слов’янських мов. Багатьом назвам, що входять до темпоральної групи лексики, властиве, крім основного часового значення, також метеорологічне. Одним з таких характерних семантичних переходів є перехід ‘час’ > ‘погода’. Такий семантичний розвиток спостерігається не у всьому слов’янському континуумі, а в межах певних мов або навіть у кожній мові зокрема.

References

- Vynnyk V. O. Nazvy odynyts vymiru i vahy v ukrainskii movi. K. : Nauk. dumka, 1966. 151 s.
Hrytsenko P. Iu. Modeliuvannia systemy dialektnoi leksyky. K. : Nauk. dumka, 1984. 227 s.
Nimchuk V. V. Davnoruska spadshchyna v leksytsi ukrainskoi movy. K. : Nauk. dumka, 1992. 416 s.
Tolstaya S. M. Polesskiy narodnyy kalendar. M. : Indrik, 2005. 600 s.
Shekeryk-Donykiv P. Rik u viruvanniakh hutsuliv. Verkhovyna : Hutsulshchyna, 2009. 352 s.
Shukhevych V. Hutsulshchyna. Chetverta chastyna. Verkhovyna : Hutsulshchyna, 1999. 304 s.
Koseska V. Bułgarskie słownictwo meteorologiczne na tle ogólnosłowiańskim. Wrocław ; Warszawa ; Kraków ; Gdańsk : Wydawnictwo PAN, 1972. 135 s.

Sources

- НН – Hutsulski hovirky. Korotkyi slovnyk. Lviv : In-t ukrainoznavstva NANU, 1997. 232 s.
ESUM – Etymolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy. K. : Nauk. dumka, 1985. Vol. 2. 572 s.
Kaindl’ – Kaindl’ R. F. Hutsuly: yikh zhyttia, zvychai ta narodni perekazy. Chernivtsi : Molodyi bukovynets, 2000. 208 s.
Lysenko – Lysenko P. S. Slovnyk poliskyykh hovirok. K. : Nauk. dumka, 1974. 260 s.
Nehrych – Nehrych M. Skarby hutsulskoho hovoru. Lviv: In-t ukrainoznavstva im. Krypiakevycha NANU, 2008. 224 s.
Onyshkevych – Onyshkevych M. I. Slovnyk boikivskykh hovirok. K. : Nauk. dumka, 1984. Vol. 1. 496 s.
Pyrtel’ – Pyrtel’ P. Korotkyi slovnyk lemkiivskykh hovirok. Ivano-Frankivsk : Siversiia MV, 2004. 364 s.

- Chori – Chori Yu. S. Slovo – ne polova (Zakarpatski narodni pryslivia, prypovidky, prykazky, kalambury). Uzhhorod, 1995. 1161 s.
- Shylo – H. F. Naddnistrianskyi rehionalnyi slovnyk. Lviv ; Niu-York : In-t ukrainoznavstva im. Krypiakevycha NANU, 2008. 288 s.
- Janów – Janów J. Gwara małoruska wsi Moszkowiec i Siwki Naddniestrzańskiej z uwzględnieniem wsi okolicznych. Lwów, 1926. 232 s.

Скорочення областей

Вл	–	Волинська	Зк	–	Закарпатська
І-Ф	–	Івано-Франківська	Кв	–	Київська
Лв	–	Львівська	Рв	–	Рівненська
Трн	–	Тернопільська	Чнг	–	Чернігівська

Христина Стецик

e-mail: khrystyna.stetsyk@npp.nau.edu.ua

Анастасія Сібрук

e-mail: anastasiia.sibruk@npp.nau.edu.ua

ДІАЛЕКТИЗМИ В ХУДОЖНІЙ МОВІ ОРЕСТИ ОСІЙЧУК

Статтю присвячено аналізу діалектизмів у художній мові Орести Осійчук. Досліджено роль діалектних одиниць у створенні мовного колориту історичної епохи в романі «Абрикосова книгарня». З'ясовано функції діалектних елементів у забезпеченні художньої переконливості й етнографічної достовірності зображуваного, типізації мови персонажів.

Ключові слова: діалектизм, художня функція, художня мова, мова персонажів.

The article is devoted to the analysis of dialectics in the artistic language of Oresta Osiichuk. The role of dialect units in creating the linguistic flavor of the historical era in the novel «The Apricot Bookstore» is studied. The functions of dialect elements in ensuring artistic persuasiveness and ethnographic authenticity of the depicted, characterizing language typification are clarified.

Keywords: dialecticism, artistic language, stylistic function, the language of the characters.

Постановка проблеми. Однією з тенденцій розвитку мови сучасного українського письменства є звернення до діалектних ресурсів української національної мови, що пояснюється як активним пошуком виразально-зображальних засобів, намаганням знайти такий тип словотворення, який би

відрізнявся від нейтрального, так і неперервністю зв'язків зі «старою» літературною традицією, що позначена іменами Івана Франка, Василя Стефаника, Ольги Кобилянської, Марка Черемшини, Гната Хоткевича, Юрія Федьковича та інших діячів культури, для яких місцеве мовлення було джерелом творчості. Діалектно марковані тексти зараз популярні, вони читаються, привертають увагу дослідників, цінуються в контексті елітарної культури. Тому важливе завдання української лінгвістики зараз – аналіз таких текстів в аспекті використання в них діалектних елементів, з'ясування їхньої ролі в досягненні стилістичних завдань.

Сьогодні в українському мовознавстві з погляду відображення діалектних елементів проаналізовано художню мову Ю. Андруховича [Greshchuk Vasyl], Т. Прохаська [Tsyperdiuk], М. Дочинця [Greshchuk Valentyna], В. Лиса [Yavorskyi], М. Матіос [Koloiz; Pena], М. Римар [Greshchuk Vasyl], В. Шкургана [Greshchuk Vasyl], І. Малковича [Pena]. На часі – докладне вивчення специфіки використання діалектизмів у творах інших українських авторів, у яких яскраво діалектні елементи презентовані і які мають виразне «територіальне обличчя». **Метою** нашої розвідки є проаналізувати функції діалектизмів у художньому дискурсі Орести Осійчук (на матеріалі роману «Абрикосова книгарня»).

Виклад основного матеріалу дослідження. Ореста Осійчук – це сучасна українська письменниця, володарка першої премії літературного конкурсу «Коронація слова 2013» в номінації «Прозові твори для дітей» за роман-фентезі «Айхо». 2021 року вийшов роман письменниці «Абрикосова книгарня». У творі показано історію життя двох однофамільців – Міська Фариняка, який живе на початку XX століття, та Михайла Фариняка – персонажа нашого часу (початку XXI ст.). Місцем подій є маленьке провінційне містечко, безпосередньо в тексті не назване, але з ужитих діалектних одиниць зрозуміло, що воно на Заході України.

Використання діалектизмів є прикметною особливістю мови роману «Абрикосова книгарня». Фіксуємо їх уже в анотації до твору, що вказує на важливе їхнє значення як елемента мовної організації всього тексту: «Марія Фариняк через злидні змушена віддати дев'ятирічного на виховання родичам покійного чоловіка: **вуйкові** Стефану, власникові книгарні, та **цьоці** Касі, суворій жінці, яка не рада появі чужої дитини в домі. Так починається історія **Міська** Фариняка, хлопчика початку ХХ століття, яка дивним чином переплітається з історією Михайла Фариняка, чоловіка початку ХХІ століття» [Osiihuk : 2]. Вживання в анотації твору замість літературних слів діалектних відповідників *вуйко*, *цьоця*, *Місько* привертає увагу читача, свідчить про значний образо- і текстотвірний потенціал діалектних одиниць, їхню здатність бути засобом збагачення виражальних можливостей художньої мови.

Діалектизми в романі «Абрикосова книгарня» сконцентровані здебільшого в мовленні героїв і в описі подій, предметів, явищ у тій частині твору, сюжетна лінія в якій розгортається на початку ХХ ст. Отже, діалектні одиниці функціонують насамперед як часовий маркер, засіб розрізнення двох історичних епох (початку ХХ ст. і початку ХХІ ст.). Функції їхні такі:

1) досягнення художньої переконливості та етнографічної достовірності. Діалектні слова, що їх фіксуємо у творі, забезпечують художньо переконливе й етнографічно достовірне зображення подій, героїв, побуту, ситуацій, пейзажу. З такою метою вжито, наприклад, діалектизми *зупа* 'юшка', *сподні* 'штани', *обрус* 'скатерть', *п'єц* 'піч', *пательня* 'сковорода', *пуделко* 'коробка або футляр', *пузички* 'порічки', *афини* 'чорниці', *пляцок* 'торт', *ябко* 'яблуко', *мармуляда* 'варення': «І від тих слів *зупа* справді починала віддавати печінкою і ще хтозна-чим» (Abr. kn., 2); У нашій новій оселі ми не завжди мали чим затопити *п'єц* (Abr. kn., 3); «Кутики його рота поцяткувалися крихтами, а губи стали фіолетовими від

афинові мармуляди» (Абг. кп., 4). Наведені діалектні лексеми – виразники матеріальної культури носіїв південно-західних діалектів – створюють враження реалістичності зображуваного, уможливлюють досягнення художньої правдоподібності, вказують, що події відбуваються в західноукраїнському регіоні.

2) типізація мови персонажів. Діалектизми в мовленні персонажів роману «Абрикосова книгарня» використовуються як засіб типізації мови представників певної соціальної групи, жителів містечка на Заході України. Авторка вдається до типізації мовлення героїв твору шляхом його діалектизації, наприклад: «Міську! Міську! А **най** **тя** **шляк** **трафить**! Ти що оглух?! Іди їсти!» (Абг. кп., 1); «А наші **хлопи**, які шиї собі звертають, коли ти **шпацеруєш** містом, ніколи не візьмуть тебе заміж після **пльоток** «отого стервиська» (Абг. кп., 2); «Ну ти й **вар'ят**, – буркнув я» (с.4); «**Тутво**, – тицьнув Фець у якусь халабуду з дощок і гілляк» (Абг. кп., 3); «**Йой!** – захоплено вигукнув я. – Які **файні** цуценята» (Абг. кп., 3). Введення в мовлення персонажів діалектних слів *хлоп* ‘чоловік, мужчина, хлопець’, *шпацерувати* ‘ходити’, *пльотки* ‘плітки’, *вар'ят* ‘людина, що діє нерозсудливо, нерозважливо’, *тутво* ‘тут’, *файний* ‘гарний’, *йой* (вигук, виражає захоплення), *най* *тя* *шляк* *трафить* (лайка, проклін) є засобом досягнення мовної автентики, реалізму мовних портретів;

3) номінативно-пізнавальна – діалектні лексеми у творі називають поняття, явища, предмети позамовної дійсності, які в літературній мові не мають однослівних відповідників, напр.: *коц* ‘грубе вовняне одностонне вкривало з начісками’, *бритванка* ‘форма хлібопекарська’, *капарниця* ‘неохайна жінка’, *мешти* ‘взуття шнуроване або всуване, тільки таке що сягає до кісток’, *лайдак* ‘вбога бездомна людина’: «Тож коли холод крижаними лапами ліз під благенський **коцик**, мама міцно обіймала мене та загортала у свій шалик останню кармінову герань, яку ми принесли з нашого

дому» (Абг. кн., 4); «Ніхто не дюгав мене, не поправляв через слово, не читав довгі настанови про те, що не можна жити на світі таким батяром, як я, і такою **капарницею**, як моя мама... » (Абг. кн., 6). Реалізуючи номінативну недостатність літературної мови, такі діалектні слова виконують також і пізнавальну функцію, оскільки репрезентують особливості світосприймання, багатство духовного й матеріального світу діалектоносіїв – жителів західноукраїнського містечка.

Важливе місце в мовній організації роману «Абрикосова книгарня» займають властиві майже всім південно-західним діалектам лексеми *вуйко* ‘рідний брат тата’, *цьоця* ‘дружина татогового брата’, які авторка вживає на позначення головних персонажів твору. «Певне, у років п’ять мама вперше познайомила мене з **вуйком** Стефаном і **цьоцею** Касею». Як показує аналіз, саме ці назви, діалектні, використано завжди в усіх позиціях, і вони беруть участь у розвитку головної сюжетної лінії: «**Вуйко**, який до цього мені здавався велетом, якось враз змалів» (Абг. кн., 15); «Від світанку неділі й ще аж до причастя **цьоця** давала обітницю мовчання та смирення» (Абг. кн., 30).

Діалектні лексеми *вуйко*, *цьоця* вжито в романі послідовно і в тій сюжетній лінії твору, яка пов’язана з нашим часом – історією Михайла Фариняка, персонажа початку ХХІ століття. На відміну від інших діалектних одиниць, які фіксуємо тільки в зображенні подій, персонажів початку ХХ ст., слова *вуйко* і *цьоця* використовують герої, які діють у наш час, наприклад, Іренка і Давид Волох: «Розумієте, адміністратор – мій двоюрідний брат, а власниця – моя **цьоця**. Невже ви думаєте, що вони мене покарають?» (Абг. кн., 213); «Зараз **вуйко** Місько дасть тобі води. Зажди, ось тільки клятві ноги послухають **вуйка**» (Абг. кн., 221).

Висновки. Отже, у мові роману «Абрикосова книгарня» Орести Осійчук діалектні одиниці займають важливе місце. Вони виступають насамперед засобом створення колориту історичної епохи початку ХХ ст.,

забезпечують локалізацію зображуваних подій, регіональну ідентифікацію персонажів твору – жителів невеликого містечка на Заході України.

References

- Greshchuk Valentyna. Dialektna leksyka v romani M. Dochyntsia «Horianyn». *Ukrainoznavchi studii*. 2019. Vyp. 20. S. 129–140.
- Greshchuk Vasyl. Hutsulskyi dialekt u movi suchasnoi ukrainskoi literatury. *Visnyk Prykarpatskoho un-tu. Filolohiia*. 2012. Vyp. 32–33. S. 214–219.
- Koloiz Zh. V. Dialektyzmy v romani Marii Matios «Solodka Darusia». *Filolohichni studii : Naukovyi visnyk Kryvorizkoho derzh. ped. un-tu : zb. nauk. prats*. 2010. Vyp. 4. S. 98–117.
- Pena L. Hutsulski dialektni rysy v poezii Marii Matios. *Visnyk Prykarpatskoho nats. un-tu imeni Vasylia Stefanyka. Filolohiia*. 2010. Vyp. 25–26. S. 77–81.
- Tsyperdiuk O. Hutsulski dialektizmy v movi romanu «Neprosti» Tarasa Prokhaska. *Visnyk Prykarpatskoho un-tu. Filolohiia*. 2012. Vyp. 32–33. S. 242–250.
- Yavorskyi A. Leksyka volynsko-poliskoi hovirky v romani Volodymyra Lysa «Stolittia Yakova». *Linhvistychni doslidzhennia : zb. nauk. prats KhNPU im. H. S. Skovorody*. 2013. Vyp. 36. S. 137–142.

Sources

Abr. kn. – Osiichuk O. Abrykosova knyhnaria. K. : Nash format, 2021. 241 s.

Yury Kovalyov

e-mail: yurnk61@ukr.net

HERMENEUTIC ANALYSIS IN THE FRAMEWORK OF COMPLEX SYSTEMS SELF-ORGANIZATION THEORY

Розглянуто метод герменевтичного аналізу текстів і артефактів різних епох у рамках теорії самоорганізації складних систем. На основі системного підходу створено методологію, що дозволяє правильно інтерпретувати символи, тексти тощо, за допомогою яких здійснюється ранжування джерел, та реконструйовано уявлення різних епох про структуру людської особистості.

Ключові слова: герменевтика, самоорганізація, тернарна зв'язка, інваріант, калібрування.

The method of hermeneutic analysis of texts and artifacts from different epochs in the framework of complex systems self-organization theory is considered. A methodology based on a systematic approach has been created that allows you to correctly interpret symbols, texts, etc., which is used to rank sources and reconstruct the ideas of different epochs about the structure of the human personality.

Keywords: hermeneutics, self-organization, ternary connective, invariant, calibration.

Formulation of the problem. Determining the meaning of ancient texts and artifacts is a necessary step in their researching. The problem is complicated by the following circumstances: the human consciousness, ways of interacting, means of communication have changed from epoch to epoch [Kovalyov, Mkhitaryan, Nitsyn]; the authors left the possibility to the literal meaning, allegorical, moral, mystical and other understanding; the text was deliberately made «dark», and the left «keys» became inaccessible; the structure of the source was quite complex. Classical hermeneutics is not always able to cope with such circumstances, which is why it is relevant to develop alternative methods for meanings recognizing.

The research and publications. The sources belong to the following areas:

- epistemological premises: the positivism of A. Bergson and N. Lossky, as well as their modern followers [Lossky; Shchedrovitsky]. The intuitionistic scheme of cognition was improved using the apparatus of ternary connectives [Riera];
- concepts, describing the structure of a text or artifact [Bakhtini; Losev; The latest philosophical...; Philosophical encyclopedic...], as well as other hermeneutical concepts and methods [Gadamer; Riera];
- corpus of artifacts and texts from different epochs used to test the proposed method of hermeneutic analysis [Bader; Dedović; Doble; Egyptian Book; Eliade; The Epic of Gilgamesh; Holy Bible; Popol Vuh; Propp; Thurman].

The purpose of the article is to substantiate, present and test the method of hermeneutic analysis of artifacts and texts based on ternary connectives and a model of human interaction with the environment.

Main part. *Epistemological premises.* The ternary scheme of cognition proposed by A. Bergson and elaborated by N. Lossky [Lossky]. Using the ternary connection (TC) [Bader], it can be expressed by the following formula:

$$U \rightarrow (O \rightarrow S = \langle I \rangle)$$

$$\uparrow \downarrow \quad (1)$$

(RN),

Where U – Universe; O – object; S – subject; (RN) is the general designation of reason and nous; S = «I» (ego) - the identification of «I» and S, characteristic of this theory.

Such an attitude of S to the world – epistemological coordination – is not yet cognition; for cognition the subject must direct to the object a whole series of intentional (target) mental acts – awareness, attention, differentiation, etc. [Lossky], which is carried out with the help of the sense organs and the recognition system (only RN; memory is understood as a direct contemplation of one's past). The recognition system, potentially tuned to the knowledge of O due to its effects on the senses, but the actual perception occurs only as a result of the efforts of S (branch S - (RN) - O). Recognition system settings is not true knowledge from the point of view of intuitionism.

Cognition occurs when a cognized object, even if it is part of the external world, is included directly by the consciousness of the subject, which cognizes, so to speak, into a person and therefore is understood as existing independently of the act of cognition [Lossky] (branch O - S). Such knowledge of O as a result of its connection with S is called «intuitive knowledge».

The intuitionist theory, however, is not without flaws:

- highlighted position of «I», like S out of space and time, complicates cognition – if «I» is heterogeneous (RN), then how can S direct target acts? – apparently, «I» can only be relatively homogeneous (RN). The identification of «I» from S contradicts impersonal cognition.
- interpretation of memory only as a contemplation of the past S contradicts the facts of the impermanence of memory data (forgetting, modification during the transition to long-term memory, etc.).

- possibilities of objective model (OM) [Mkhitarian, Badeyan, Kovalyov] to adjust S for perception of O are not disclosed (and are not considered).

Respectively, a correction is necessary, and (1) take the following form:

$$U \rightarrow (O, (OM \leftrightarrow (SMNRW \leftarrow \langle I \rangle)), S), (2)$$

where $(SMNRW \leftarrow \langle I \rangle)$ mean the sense organs, memory, nous, reason, will, ego of the person; $(OM \leftrightarrow (SMNRW \leftarrow \langle I \rangle))$ are interpreted as sensorics space (Sp), separating S from O during the decay of U.

Let's explain it in more detail:

1. The human-environment model (HEM) describes the channels of human interaction with the environment, related to the levels of intuition (1), ego (2), will and reason (3), practical reason (nous) (4), sense organs (5) and forming a sensory space (Sp) of a person [Kovalyov, Mkhitarian, Nitsyn].

2. The process of cognition is understood as the establishment of the TC of the S and O in the holistic U, where the G-operator [Mkhitarian, Badeyan, Kovalyov] acts in $(SMNRW - \langle I \rangle)$ Sp, the result of which will be: impersonal intuitive knowledge – inclusion of O in S in a holistic U; personal attunement to a given O in the form of an «imprint» of intuitive knowledge in memory and other personality structures.

3. This attunement will be called «knowledge of the 2nd kind» (K2), distinguishing it from intuitive non-personal knowledge and distinguishing it, on the one hand, from intuitive non-personal knowledge and, on the other hand, from non-personal *knowledge of the 1st kind* (K1), obtained by rational inference from texts, or formal derivation from axioms.

4. Preliminary adjustment is carried out with the help of the target acts of the «I» (which is possible due to the relative homogeneity of the «I» and the SMNRW), or with the help of object models OM of a special type.

Concepts describing the structure of a text or artifact. Let us adhere to the following understanding of structures related to the analysis of meaning.

Symbols. [The newest philosophical dictionary : 899–900] gives the following definition: «A symbol is a concept that fixes the ability of material things, events, sensual images to express ideal contents that are different from their immediate sensual-corporeal being. The symbol has a sign nature, and all the properties of a sign are inherent in it». Such definitions are general enough to fix modern ideas about symbols, but for practical application they need to be specified. According to A. Losev, the symbol achieves «substantial identity of an infinite number of things covered by one model, this is the meeting of the signifier and the signified, in which something is identified that, in its immediate content, has nothing in common with each other – symbolizing and symbolized» [Losev : 272]. The symbol has no direct connection and meaningful identity with the symbolized, so similarity does not enter into the essence of the symbol.

Signs. According to «The latest philosophical dictionary», «A sign is a material, sensually perceived object (event, action or phenomenon), acting in cognition as an indication, designation or representative of another object, event, action, subjective formation. Thus, a sign is a conventional designation that has no similarity with the designated object» [The newest philosophical dictionary :391]. It follows that a sign cannot be an element of a TC.

Image. However, signs may well be used to construct an image. The image can be understood in different ways.

«So, an image is the result of the reflection of an object in the mind of a person. At the sensory level of cognition, images are sensations, perceptions and representations, at the level of thinking – concepts, judgments and conclusions. The image is objective in its source – the reflected object, and subjective, but in the way of its existence. The material form of the embodiment of the image is practical actions, language, various sign models. In epistemological discourse, the image is directly related to semiotic-linguistic means of expression – from visual signs to conventional signs and symbols in modern science – and is characterized through the system of interaction between the subject and the object, through the

active, transforming attitude of the subject to reality. The artistic image acts as a way of understanding the world and the language of art, a general characteristic of artistic creativity. The artistic image has many forms, which transformed with the help of imagination, put into new relationships» [Philosophical encyclopedic dictionary : 446].

It follows from this that the image has the properties necessary for building a TC; its role will be similar to that of a symbol. But, unlike a symbol, an image causes a more emotional reaction (level 5), it is more closely connected with the author's imagination, and, therefore, is less «accurate» and can only be used to attract attention and initial adjustment.

Intention. When working, the author determines the goal – to convey or hide some knowledge, evoke certain emotions, manipulate the behavior of the reader or viewer, and so on. Depending on this, he selects expressive means that create communication with the reader, and all this forms the author's intention. The idea has the necessary characteristics and can be used to construct a TC. In this sense, it is similar to the projected image, however, on a conditional scale between a sign and a symbol, it will be closer to the sign.

Meaning. The created work begins to live its own life, and can be perceived in a completely different way than the author intended, especially after a long time after its creation, when the cultural context is forgotten and the «spirit of the era» disappears. Thus, each reader puts his own meaning into the text. The variability of interpretation brings the meaning closer to the symbol, and this is a positive characteristic for building a TC. The accuracy of such tuning also varies widely, and this feature necessitates a very careful use of meanings. Both the idea and the meaning, unlike the image, are still more rational, and belong to level 4 rather than 5.

The plot is a sequence of interrelated events that reveal the author's intention or the meaning of the work. From the point of building a ternary connection, the plot gives the idea and meaning more «depth» and more

«accuracy», bringing their role closer to that of a symbol. The plot corresponds to level 4 and, to a lesser extent, 5. For a painting, the plot corresponds to the subject of the image, image, symbol.

Now let's proceed to the *description of the TC constructing*.

Invariants and calibrations. Artifacts, symbols, rituals, religious texts, myths, fairy tales, etc. very significantly different from each other. Therefore, it is necessary to determine what, in fact, will be compared?

From the standpoint of the theory of self-organization [Mkhitarian, Badeyan, Kovalyov], this can be expressed in terms of invariants and calibrations.

An *invariant* is something that is common to all or most of the main sources. *Calibration* is detail that distinguishes the data of one of the main sources from others, or individual details from myths and fairy tales that fit into the framework of one or another invariant.

Comparison of materials from different eras. In terms of the theory of self-organization, this is the problem «about the possibility of constructing a TC (2)» – if the symbols (or other structures listed above) allow to form a connective «directed» to the same invariant, then the texts containing them can be correctly compared. This requires that the symbols:

- 1) acted on all or most channels of the human sensory space;
- 2) these actions were coordinated.

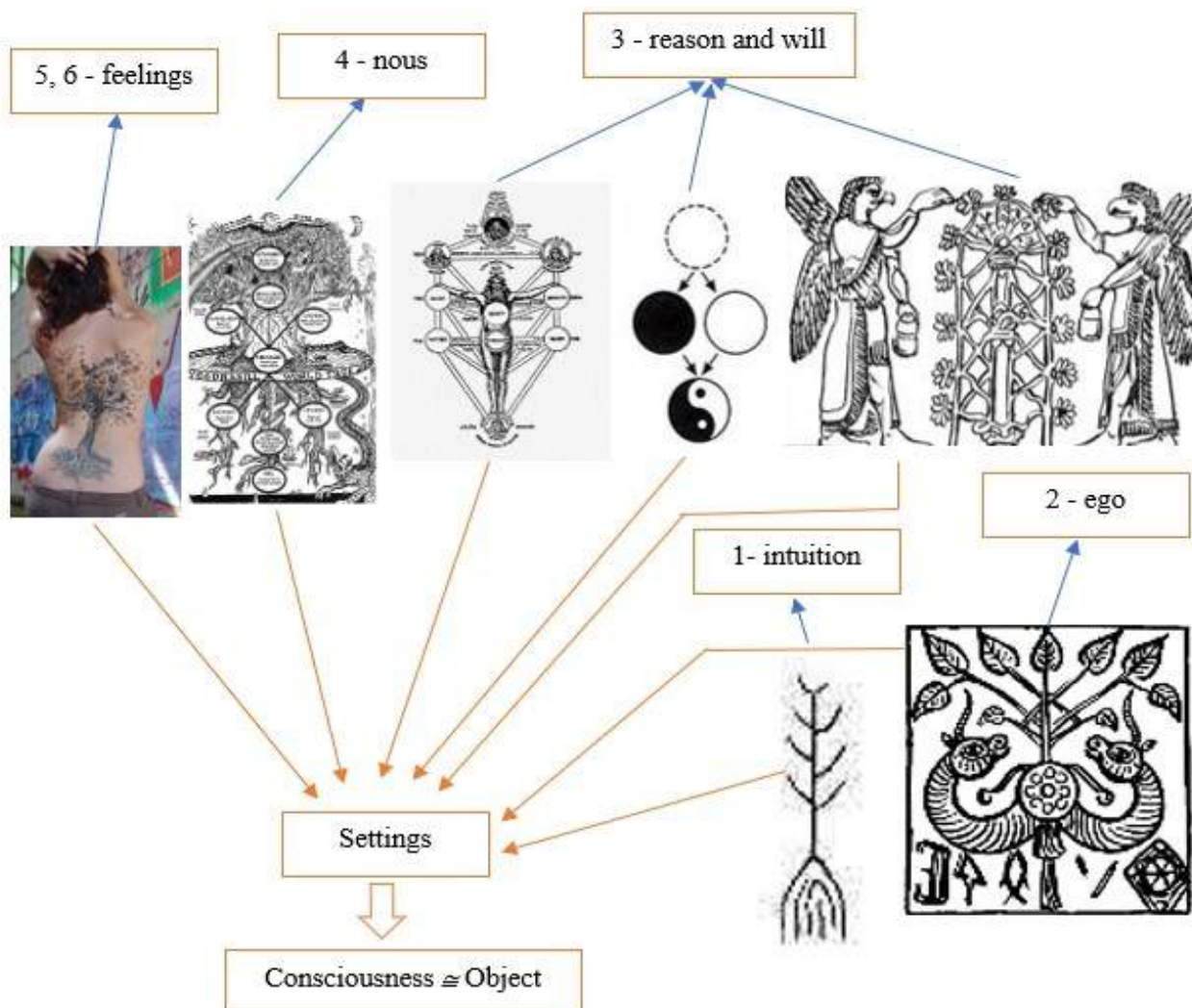
In this case, the addition of symbols characteristic of different epochs to the TC eliminates the variability of interpretations and increases the accuracy of the «tuning» of consciousness to the intuitive perception of the image that was originally embedded in the symbol.

Example of a TC construction. From epoch to epoch, the state of human consciousness changed [Kovalyov, Mkhitarian, Nitsyn]. Accordingly, the symbolic systems used to transfer knowledge also changed. One of the symbols that accompanied man from the Paleolithic to the present is the World Tree (Tree

of Life). Its images, characteristic for different epochs and the corresponding levels of channel activity, are known, and it is advisable to use them to build a TC.

So, in Figure 1, a tree tattoo (modern era) evokes a positive emotional reaction and attracts attention; literary images and plots (New time) connect the mind and generate verbal reasoning about the intent and meaning; cabalistic, natural-philosophical, magical (Middle Ages, Antiquity, Ancient World) symbols activate the will and mind, initiating actions and evaluating reactions, mythical graphemes (prae-civilizations, Neolithic, Mesolithic) put the human ego in front of the World Tree in all its aspects; the Paleolithic drawing relieves tuned consciousness of unnecessary details, gradually merging it with the Tree of Life.

Figure 1. An example of the correct construction of a ternary connective – people – symbols – Tree of Life. The numbers indicate the activated levels



Many of the symbols themselves affect all or most of the channels; it is also quite possible that these influences are not coordinated, which reduces the accuracy of the «tuning» or even makes intuitive perception impossible. For example, Figure 2 indicates at least 4 plots – both mythical and fabulous, and it is very problematic here to tune in to the intuitive perception of the Tree of Life.

Figure 2. The plots «Tree of Life», «Grey Wolf», «Deer – Golden Horns», «World Serpent» are not coordinated, intuitive perception is impossible. Source: [Sitnikova]



This means that there is a *problem in assessing the reliability of sources*.

Let us give an example of such a selection. In [Kovalyov, Mkhitarian, Morozov, Zhukova] it was necessary to select sources about the post-mortem existence of human consciousness. The problem was solved in the following way: the sources were ranked; high-ranking sources were used to determine the invariants; low-ranking sources were used only to identify calibrations. The following sources were evaluated [Bader; Dedović; Doble; Egyptian Book; Eliade; The Epic of Gilgamesh; Holy Bible; Popol; Propp; Thurman]. The *selection criteria* are: 1. Antiquity; 2. Tradition; 3. Content; 4. The definability of invariants and calibrations; 5. Type (text, image-symbol, ritual and cult objects, myth, fairy

tale, as well as interpretations of modern authors); 6. The role in the ternary connection; 7. Consistency with other sources.

The rating of a source: for each of the criteria, we are evaluate on a five-point scale (5 – fully meets the criterion; 4 – mostly meets; 3 – meets, but is unclear; 2 – meets, but is doubts about the reliability, authenticity or quality of the translation; 1 – unreliable, non-authoritative, non-interpretable). The results are in Table 1.

Table 1. Ranking of sources by post-mortem existence

Rank	Rating	Source
1	33	Tibetan Book of the Dead
2	31	Egyptian book of the Dead
3	30	Monotheistic religions
4	25	Artifacts of the Eneolithic and Pra-Civilizations
5	24	Artifacts of the Mesolithic and Neolithic
6	23	Sumerian-Akkadian myths
7	21	Artifacts of the Upper Paleolithic
8	16	Popol Vuh
9	13	Myths and fairy tales

Approbation. The soul, atma, Ka and other mental structures mentioned in the ranked texts were compared with each other and correlated with the sensory space of HEM. The results are summarized in Table 2, showing an unexpectedly good match between sources of different types and epochs.

Table 2. Comparison of ideas about the structure of a person in the considered sources

Levels	Amulets of Inanna	Shells of Egypt	Spirit, soul, body		Atma, Shariras and Koshas	
1	Crown of Eden	Ren	Spirit	Intuition	Atma	
2	Signs of dominion and judgment	Ib		Ego	Karana sharira	Anandamaya kosha
3	Necklace			Reason and will	Sukshma sharira	Vijnanamaya kosha
4	Pendant on the chest		Soul	Nous		Manomaya kosha
5-6	Grid «To me, man, to me»	Ka		Feelings, emotions		Pranamaya kosha
Body	Body	Khet	Body		Sthula sharira	Annamaya kosha

Conclusion. The tasks have been solved: a methodology based on a systematic approach has been created that allows you to correctly interpret symbols, texts, etc., which is used to rank sources (Table 1) and reconstruct the ideas of different epochs about the structure of the human personality.

The created method has a paradigmatic significance: hermeneutical interpretations are faced with a discrepancy between modern thinking, conceptual and linguistic apparatus, methods of verification with ancient correlates. This discrepancy is so strong that one has to resort to occult terminology, which, according to the authors, is unacceptable. The method presented above, eliminates this discrepancy.

References

- Bader O. N. Burials in the Upper Paleolithic and a grave at the Sungir site. *Soviet Archeology*. 1967. № 3. Pp. 142–159
- Dedović B. «Inanna's Descent to the Netherworld»: A centennial survey of scholarship, artifacts, and translations. 2020-02-15 DRUM DOI: <https://doi.org/10.13016/ur74-yqly> University of Maryland Libraries. URL: <https://drum.lib.umd.edu/handle/1903/25594> (last accessed: 01.02.2023).
- Doble R. Computing the Winter Solstice at Newgrange: Was Neolithic Science Equal To or Better Than Ancient Greek or Roman Science? 2015. URL: <https://www.newgrange.com/winter-solstice-newgrange.htm> (last accessed: 01.02.2023).
- Egyptian Book of the Dead: The Book of Going Forth by Day: The Complete Papyrus of Ani Featuring Integrated Text and Full-Color Image / O. Goelet, R. Faulkner, C. Andrews et al. Chronicle Books, 2015. 192 p.
- Eliade M. History of faith and religious ideas : in 3 vols. M. : Criterion, 2002. Vol. 1. 464 p.; Vol. 2 512 p.; Vol. 3. 352 p.
- Gadamer G.-G. Truth and Method: Fundamentals of Philosophical Hermeneutics. M. : Progress, 1988. 704 p.
- Holy Bible. The American Standard Version – ASV. URL: <https://holy-bible.online/asv.php?> (last accessed: 02.02.2023).
- Kovalyov Y., Mkhitarian N., Nitsyn A. Self-organization of the human mind and the transition from paleolithic to behavioral modernity. USA, Pennsylvania : IGI Global International Publisher of Progressive Information Science and Technology Research, 2020. 492 p.
- Kovalyov Y. M., Mkhitarian N. M., Morozov A. Y., Zhukova Y. F. Human life cycle. K. : Nauk. dumka, 2023. 416 p.
- Losev A.F. Philosophy. Mythology. Culture. M. : Politizdat, 1991. 525 p.
- Lossky N. O. Intuitionism. M. : Progress, 1993. 208 p.
- Mkhitarian N. M., Badeyan G. V., Kovalyov Y. N. Ergonomic aspects of complex systems. K. : Nauk. dumka, 2004. 599 p.
- Philosophical encyclopedic dictionary. M. : Soviet Encyclopedia, 1983. 840 p.
- Popol Vuh: The Sacred Book of the Maya / Christenson, Allen J. (trans.). Norman : University of Oklahoma Press. 2007. 328 p.
- Propp V. Y. The historical roots of fairy tales. L. : Publishing House of Leningrad State University, 1986. 364 p.
- Riera J. J. Semiotic Theory. URL: <https://opentext.wsu.edu/theoreticalmodelsforteachingandresearch/chapter/semiotic-theory/> (last accessed: 03.02.2023).
- Shchedrovitsky P. G. A concise presentation of the ontology of the SMD methodology as a system of principles. *Network magazine «Centaur»*. URL: <http://v2.circleplus.ru/archive/s1994/tezis/0/sgatoe/text> (last accessed: 03.02.2023).
- Sitnikova S. A. Ancient sacred meanings of the image of a coniferous tree (spruce, pine) in the Tver traditional culture. *Art education and science*. 2020. № 2 (23). Pp. 163–175.
- The Epic of Gilgamesh / introd., transl. A. George. Penguin Classics, 2016. 263 p.
- The newest philosophical dictionary. Minsk : Book House. 2003. 1280 p.
- Thurman R. The Tibetan Book of the Dead: Liberation Through Understanding in the Between. New York : **Bantam** Books, 2011. 311 p.

Тетяна Довгодько

e-mail: tetiana.dovhodko@npp.nau.edu.ua

Василь Драпогуз

e-mail: drapohuz@gmail.com

Олена Корчук

e-mail: olena.korchuk@npp.nau.edu.ua

КЛЮЧОВІ ТЕРМІНИ СУЧАСНОЇ ГУМАНІТАРИСТИКИ

Розглядаються основні засади сучасної гуманітаристики, її термінологія, наративи, статус гуманітарних наук, значення «людського чинника» в гуманітарному знанні, яке отримується і фіксується за допомогою суто людських засобів: мислення, слова, спілкування, переживання, уяви, художнього образу. Висвітлюються постколоніальні дослідження в сучасній українській гуманітаристиці.

Ключові слова: гуманітаристика, термінологія, людина, «світ людини», гуманізм, гуманітарність, постколоніалізм.

The basic principles of modern humanitarianism, its terminology, narratives, the status of humanitarian sciences, the importance of the «human factor» in humanitarian knowledge, which is obtained and fixed with the help of purely human means: thinking, words, communication, experience, imagination, artistic image, are considered. Post-colonial studies in modern Ukrainian humanitarianism are highlighted.

Keywords: humanities, terminology, human, «the world of human», humanism, humanitarianism, postcolonialism.

Постановка проблеми. Процеси, що відбуваються в сучасному динамічно мінливому світі, нові політичні підходи до розв'язання виникаючих питань на компромісних засадах, розширення культурного й економічного співробітництва між державами на міжнародному рівні – усе це впливає на розвиток і трансформацію освітянської сфери. Тенденції інтернаціоналізації, зростання ролі міжнародного співробітництва в сучасній вищій освіті, поглиблення академічної мобільності у світі сприяють розвиненню міжнародної діяльності українських вищих закладів освіти, одним із напрямків якої є підготовка іноземних студентів, яка має тривалу історію. Можна говорити про певну традицію, оскільки ще за часів Радянського Союзу більше 50 % іноземних студентів, які здобули вищу освіту в СРСР, навчалися в Україні. Наша держава має великий досвід та

реальний потенціал, які дають їй змогу посісти гідне місце в світовому освітянському просторі.

Вище зазначене зумовлює зміни в терміносистемах. По-перше, створюються нові або семантично оновлюються старі слова чи словосполучення. По-друге, переосмислюється або відмирає усталена політична термінологія, перегруповуються масиви суспільної лексики, у тому числі у сфері освіти й виховання студентської молоді.

Мета. Ці та інші процеси зумовлюють необхідність усебічно вивчати, аналізувати та виокремлювати нову термінологію, що вживається в предметному полі сучасної гуманітаристики.

Виклад основного матеріалу. З поглибленням пізнання явищ природи і соціальних процесів з'являються такі нові терміни, як «наукова картина світу» і її різновиди – гуманітарна, фізична, хімічна, математична, лінгвістична, художня, педагогічна картини світу тощо. Оновлюються і наповнюються новим змістом усталені терміни «гуманізм», «гуманність», «цінності», «екологічна «загроза», «ідеологія», «гендер», «демократія», «істина», «національна пам'ять», «фемінізм», «толерантність» тощо.

У виховних практиках усе частіше вживається термін «гуманітаристика» з огляду на підвищення ролі і значення сучасного гуманітарного знання, сутність якого полягає в тому, що його основою виступає людина і як суб'єкт, і як об'єкт, і як самоціль. Це системне, цілісне й водночас розмаїте знання про людину та її творчу активність. Виконуючи гносеологічну функцію, воно «охоплює» соціальну реальність в її багатоманітних проявах. Гуманітарне знання виступає своєрідним посередником між культурними досягненнями минулого, теперішнього і спробами соціального проектування майбутнього, взаємно узгоджуючи їх на рівні рефлексивного відношення до можливості конструктивного діалогу в часі. По суті, саме гуманітарій має виступати «перекладачем» смислів для

носіїв протилежних поглядів на світ: віруючих різних конфесій, віруючих і атеїстів, представників різних етнічних груп тощо. Всі вони співіснують в його світосприйнятті як інша щодо нього, але не конкуруюча реальність. Окрему точку зору і лінію поведінки індивіда гуманітарне знання здатне трансформувати в широке світосприйняття і творче буття в культурі людства [Zelinskyi, Drapohuz : 33–34].

Гуманітарне знання лежить в основі комплексу гуманітарних наук, до яких відносять філологію, літературу, філософію, музикознавство, релігію, виконавські види мистецтва в самому загальному їх значенні. До гуманітарних наук деякі дослідники включають також суміжні дисципліни: археологію, краєзнавство, культурологію й історію, хоч вони частіше розглядаються як соціальні науки.

Насправді, сфера гуманітарного знання значно ширша і включає в себе, з одного боку, соціологію, антропологію, політологію, а з іншого – галузь юридичного та медичного знання.

Гуманітаристика, як свого роду нова дисципліна, стикається з наростаючою кількістю проблем, що хвилюють сучасний соціум. Вона досліджує ідейно-ціннісний аспект культури, що формується в процесі сучасних подій в житті людства, які відповідно впливають на розвиток культури. Іншими словами, це дисципліна, яка досліджує гуманітарні аспекти поступу людства в історичному контексті, з акцентуванням на ідеях та цінностях існуючих інститутів соціуму. Гуманітаристика, як сукупність гуманітарних дисциплін, має на меті вивчення різних аспектів існування людини. Вони мають різні сфери її дослідження. Утім, їх об'єднує центральна тема – людина.

Гуманітаристика уможливорює пошук відповіді на питання: хто ми?, звідки ми взялися?, який сенс нашого існування? Це свого роду підхід до освоєння оточуючого світу. Гуманітаристика формується на підставах

діалогічності, системності та можливості інтерпретації будь-яких явищ та процесів «вглиб». Діалогічність виступає при цьому як неодмінна умова для розгортання суб'єкт-об'єктної взаємодії в просторово-часовому континуумі. Системний підхід відкриває можливості для розгляду будь-чого в рамках даного континууму як невід'ємної частини певної системи. У результаті гуманітаристика, будучи суб'єктно-орієнтованою, не тільки об'єднує знання кожної своєї складової, але й безперервно поглиблює його в процесі свого функціонування. Зокрема, матеріалом і продуктом гуманітаристики стають різного роду тексти: текст культури, текст вербальний, текст як реальність, що розвивається. Іншими словами, ідеться про створення й інтерпретацію текстів та інших виявів людського життя. Гуманітарні тексти мають виражену знаково-символічну природу, їх тлумачення варіюється залежно від змістовної специфіки.

Гуманітаристика поступово стає цифровою. Цифрова гуманітаристика (Digital humanities) за останнє десятиліття завоювала своє місце в гуманітарних міждисциплінарних комп'ютерних дослідженнях [Volodin : 7]. Цифрова епоха в гуманітарні науки прийшла після мікрокомп'ютерної революції, з розвитком обчислювальних потужностей і персоналізацією комп'ютерних систем, що дозволило не тільки створювати складні віртуальні реконструкції, а й презентувати їх в електронному середовищі за допомогою засобів Інтернету. «Цифровий перехід» у гуманітарних науках вже відбувся. Фактично будь-яке гуманітарне дослідження сьогодні ґрунтується на спонтанній чи систематичній, вибірковій чи суцільній оцифровці документів і об'єктів історико-культурної спадщини. Оцифровка стала однією з важливих практик в діяльності вченого-гуманітарія. Головне питання подальшого розвитку цифрової гуманітаристики – це можливість аналітичного використання цифрового потенціалу гуманітарних даних [Zelinskyi, Drapohuz : 35]. Гуманітаристика в буквальному сенсі просякнута

наративами. Вони пояснюють, що нас об'єднує і роз'єднує, які ми сповідуємо цінності і до чого ми прагнемо. Наратив (словотвір) несе в собі ідеологію, оскільки він є поглядом на світ з цілком конкретної позиції.

Гуманітаристика постає практично новим методом осягнення сутності досліджуваних тих чи інших явищ реального світу, а в процесі свого дослідження може потужно впливати на свій об'єкт. Досліджуючи суспільні процеси, вона ставить низку питань, наприклад щодо розвитку суспільства, впливаючи таким чином на його трансформацію. Серед них чільне місце посідають гуманітарні проблеми сучасності, такі як діалог культур, мультикультуралізм, надмірне зростання населення планети, проблема толерантності, потерпання від голоду.

Якщо взяти сучасну західну гуманітаристику, то, на думку відомої польської дослідниці Еви Доманської, її авангард від кінця 90-х років більше цікавиться тваринами, рослинами та тим, що не-людське, ніж людиною як такою [Domanska : 16]. Далі вона констатує: це пов'язано з тим, що в сучасному світі почастишали стихійні лиха, чергові масові вбивства людей, тероризм та міграційні рухи, а тому розуміння людяності радикальним чином змінюється. Усе частіше критиці піддається феномен нарцисизму і його привілейована позиція в світі, і все частіше говориться не стільки про соціокультурну спільноту, скільки про колективи людей та не-людей, про відносини між ними та проблеми видової ідентичності. Розширюються масштаби глобального світу, а натомість дедалі більше зацікавлень викликає планетарна ідентифікація. Особливо значну увагу привертають розважання суб'єктів, які або були позбавлені людськості (в'язні концтаборів, особи без громадянства, люди, які перебувають у крайній нужді або завдяки технологічному прогресу вийшли за межі цієї людськості (інваліди, які завдяки протезам і трансплантатам мають особливі потреби), або також не-цілком-люди (тіла померлих, а в популярній культурі – зомбі та

вампіри). Не-людина стала парадигматичною проблемою сучасності і символом майбутнього, а радикальні напрямки сигналізують про виокремлення неантропоцентричної гуманітаристики [Domanska : 17].

Означені проблеми та пов'язані з ними дилеми призвели до того, що протягом останнього десятиріччя гуманітаристика зазнала істотних змін, які пов'язані з критикою гуманізму та виокремленням так званої постгуманітаристики, зміцненням зв'язків гуманітаристики з точними науками, передовсім з біологією. Гуманітаристика має проблеми з поясненням позиції інших авторів, які висловлюють конструктивну критику та вказують на можливі запобігання небажаних подій та явищ, що відбуваються в світі, які все частіше ставлять інтелектуалів у ситуацію дослідницької безпорадності саме у випадку відсутності теорії, яка б уможливила ці явища сконцептуалізувати. Наука, продовжує далі Е. Доманська, «починає шукати нові цілі та норми, а також певного обґрунтованого знання, яке давало би почуття безпеки у світі, а в її тлі стоять "світоісторичні" проблеми: одвічні дилеми добра і зла, істини, цінності та чеснот» [Domanska : 17].

У західній гуманітаристиці відбуваються гострі дискусії щодо її предмету і методів. Так, французький соціолог Бруно Латур, який став іконою сучасних гуманітарних і соціальних досліджень, аналізуючи антропоцентричну гуманітаристику, закликає до включення не-людських суб'єктів до сфери розважань, раніше зосереджених на людині. Для нього все наше оточення (мікросередовище, речі, інституції тощо) формується в процесі взаємодії між людьми та не-людьми. Варто підкреслити, що завдяки його працям в істотний спосіб було змінено розуміння дієздатності не-людських чинників. Він ставить питання: чому не подумати про минуле як про історію творення відносин між людьми та не-людьми? Чому історія не могла би бути історією асоціацій, а може асоціатів? Бо історія – це не лише

люди, це також тварини, рослини та речі [Domanska : 18]. Типові для нової західної гуманітаристики проблеми подібних наративів і надалі залишаються темами міркувань у ході дискусій. Достатньо прочитати статті, що з'являються протягом кількох останніх років у провідному американському часописі «American Review», щоб побачити, що домінуючі в «History and Theory» теми підтримуються і доповнюються. На сторінках вищезначеного часопису в рубриках «Розмови» чи «Форум» точаться дискусії на теми переосмислення поняття *гендер*, проблем репрезентації Голокосту у візуальних ЗМІ, нових підходів до дослідження матеріальної історії та способів писання історичних біографій, ролі історії середовища в контексті екологічної кризи, розуміння модерності в історичній рефлексії.

Зазначена польська дослідниця Ева Доманська, працюючи професором на кафедрі антропології Стенфордського університету (Каліфорнія, США), зосереджує увагу на проблемах антропологізації історії, наративізму і американської нової гуманітаристики, в якій вона розглядає такі нові напрямки в теорії гуманітаристики, як новий емпіризм та новий матеріалізм. Поєднавши ці дві теми в книзі «Неконвенційні історії. Рефлексія про минуле в новій гуманітаристиці», Е. Доманська аналізує авангардний напрямок у межах американської нової гуманітаристики, в якій зосереджена ціла низка дисциплін, зокрема міждисциплінарні культурні дослідження, різні етнічні дослідження, дослідження над сексуальними меншинами, а також дослідження речей. Як наголошує науковий редактор книги Е. Доманської «Історія та сучасна гуманітаристика» В. Склокін, нова гуманітаристика є критичним дискурсом, спрямованим як проти традиційної гуманітаристики з її тео-, Телео-, антропо-, європо-, фало- і логоцентризмом, так і проти наявної політичної і соціальної реальності з її різноманітними формами несправедливості [Sklokin : 244].

Відповідно до нової гуманітаристики надзвичайно важливими є дискусії про суб'єктність та ідентичність представників цих меншин, а також проблема пошуку певної історичної легітимації для цих рухів, а отже, і проблема переписування історії. Ключову роль тут відіграють ті напрямки нової гуманітаристики, які Е. Доманська називає неконвенційними історіями. Неконвенційні історії цікавлять польську дослідницю насамперед як приклад сучасної проти-історії (counter-history), тобто дискурсу, що критикує домінуючу історію, адже остання легітимує нерівність та поневолення Іншого. Цей дискурс надає голос тим, хто раніше був виключений з наративу офіційної історії (ідеологія фемінізму, постколоніалізм, рухи меншин) [Sklokin : 244]. Далі В. Склокін говорить, що для здійснення інтелектуальної деколонізації Е. Доманська закликає не відмовлятися від використання західних теорій або перестати стежити за інтелектуальними дискусіями, що точаться в західному інтелектуальному світі, більше того – акцентує на важливості долучатися до них.

Якщо говорити про стан української гуманітаристики, що переживає інтенсивну трансформацію, зазначає В. Склокін, то книга Е. Доманської може дати відповіді на цілий ряд питань. А ще не поставлені питання варто було б у цьому контексті поставити, аби українські науковці запозичували категорії, теорії та підходи, розроблені на Заході та застосовували їх без урахування історичного контексту, в якому ці теорії були створені, а також їхньої пізнішої критики [Sklokin : 238, 250].

Попри різноспрямованість тих процесів, з яких українська гуманітаристика складалася, її загальний характер визначало прагнення відійти від радянської моделі. Для багатьох учасників тих процесів (передовсім для молодших дослідників) певним ідеалом, з огляду на який визначався напрямок її реформування, була західна гуманітаристика. Це

означає, що ця трансформація є спробою інтеграції української гуманітаристики до західної.

У сьогоденній гуманітаристиці України представлені такі методологічні тренди і раціоналістичні складники:

1) аналітична філософія. Одним із її аспектів є аналітична методологія, що охоплює парадигми філософування в сучасній вітчизняній філософії (дослідження філософії історії і раціоналістичних традицій, філософія гуманітарного пізнання, філософія мови і проблем формування термінології, співвідношення гуманітарних і природничих наук);

2) феноменологія і герменевтика, історія їх творчого осмислення в українській філософській думці. Використання методів цих вчень у філософських та гуманітарних дослідженнях та в системі університетської освіти;

3) структуралізм і постструктуралізм в літературознавстві та їх рецепція в Україні;

4) історико-філософське пізнання із застосуванням культурологічного та інших підходів;

5) філософія в періодичних виданнях України;

6) постколоніальні дослідження в сучасній українській гуманітаристиці: окреслення загального інтелектуального і історико-культурного фону анти- і постколоніалізму в Україні. Зазначимо, що постколоніалізм рефлексує над ситуацією, що пов'язана з колишнім колоніальним статусом. Ідеться про те, яким чином, на думку західних дослідників, колоніальне минуле України впливає на поточну ситуацію.

Постколоніалізм як напрям сучасної гуманітаристики починався з літературознавства. Теми, пов'язані з переоцінкою національного канону, введення раніше заборонених тем, питання ментальної і мовної ідентичності, вивчення білих плям історії літератури – усе це характерні маркери

постколоніального дискурсу. Питання мови, ролі письменника в суспільстві особливо актуалізуються в період національного громадянського підйому, що, в свою чергу, стимулює літераторів працювати з суспільно значимими темами.

Статті українських гуманітаріїв на означені теми регулярно друкувалися в часописах «Слово і час» («СіЧ»), в ініційованому в 1997 році Гарвардським дослідницьким інститутом україністики журналі «Критика», у журналі зарубіжної літератури «Всесвіт» та журналі «Сучасність», який у 1992 році перебазувався із США до Києва. Цікавими в усіх відношеннях є журнали і альманахи «Визвольний шлях», «Молода нація», «ЛітАкцент» (засновник «Києво-Могилянська академія»).

У часи незалежності були започатковані такі методичні видання, як «Українська мова і література в школі», «Зарубіжна література в школі» та інші. Окремо слід сказати про феномен університетських наукових збірників. У них час від часу з'являлися, крім фахових публікацій, і статті на антиколоніальну і постколоніальну тематику. Насамперед це «Наукові записки НаУКМА», Вісник Львівського університету імені Івана Франка, Збірник наукових праць Дрогобицького педагогічного університету. Останній відрізняється особливим тенденційним антиколоніальним підходом, інколи забарвленим ідеями радикального націоналізму.

Крім журнальних публікацій у наукових збірниках на розвиток постколоніального дискурсу в Україні вплинув вихід деяких монографій. Насамперед це публікації досліджень діаспорних учених. Зокрема, книги Григорія Грабовича (англійською мовою) та Марка Павлишина. Широкого резонансу набули монографії Соломії Павличко, Микули Рябчука, Тамари Гундорової, Оксани Забужко та інших.

З двадцятих років українське літературознавство поступово перейшло від антиколоніалізму до постколоніалізму і формування громадянського суспільства [Kebuladze : 172–187].

Висновки. Достовірність результатів досліджень у соціогуманітарній науці тісно пов'язана з точністю терміновживання. Гуманітаристика використовує терміни, що позначені багатовимірністю, багатозначністю і різноаспектністю, які властиві для об'єктів наукових досліджень цього типу. Її особливість полягає в тому, що в ній важлива не тільки точність, наприклад, історичної події, а й ясність того, що висвітлюється.

У поле зору гуманітаристики потрапляє широкий спектр соціальних феноменів екзистенції людини, які окреслюються поняттям *світ людини*, куди входить все суще, все актуальне і те, що потенційно може бути пережите, і особистісно значуще. Це індивідуальні цінності, прагнення, мотиви, усвідомлена воля до якоїсь дії, мета діяння. Це – емоції, пам'ять (колективна й особистісна), душевні переживання, емпатії та схильності, що конструюють світ «суб'єктивної спонтанності», який відображає внутрішнє багатство індивіда.

Гуманітаристика сьогодні реалізується через призму поліфонії знань XXI століття, якій притаманна тенденція переходу в сферу гуманітарних технологій і нових тлумачень людського потенціалу, а, значить, самих основ гуманізму й гуманітарності. З цього впливають і нові процеси в системі гуманітарних наук, які змінюють свою основну тематику, дослідницькі підходи та критерії оцінювання всього, що досліджується і висвітлюється.

References

- Domanska E. Istorija ta suchasna humanitaristika: doslidzhennya z teorii znannya pro minule / per. z polsk. ta angl. K. : Nika-Tsentr. 2012. 264 s.
- Kebuladze i dr. Politiki znaniya i nauchnyye soobshchestva / pod red. V. Kebuladze. Vilnyus : EGU. 2015. S. 172–188.
- Sklokin V. Dekolonizatsiia skhidnoievropeiskoi humanitarystyky: mirkuvannia pro doslidzhennia Evy Domanskoi. Domanska E. Istoriia ta suchasna humanitarystyka:

doslidzhennia z teorii znannia pro mynule / per. z polsk. ta anhl. K. : Nika-Tsentr, 2012. S. 238–252.

Volodin A. Yu. Digital humanitas (tsifrovyye gumanitarnyye nauki): v poiskakh samoopredeleniya. *Vestnik Permskogo un-ta. Istoriya*. 2014. Vyp. 3. S. 5–9.

Zelinskyi M., Drapohuz V. Humanitarna kartyna svitu v dukhovnomu butti liudyny. *Visnyk Kyiivskoho nats. torhovelno-ekonomichnoho un-tu*. 2017. № 2. S. 31–41.

Наталія Нагорна

e-mail: anvame1@gmail.com

АВТЕНТИЧНА АВТОБІОГРАФІЯ ПИСЬМЕННИКА XIX – ПОЧ. XX СТ. ЯК ДОКУМЕНТ І ЛІТЕРАТУРНИЙ ЖАНР

Стаття присвячена проблемі специфіки та пошуку автентичних автобіографій письменників. Доведено, що автентичні автобіографії (оригінальні (істинні, первинні) рукописні або опубліковані тексти) письменників XI – поч. XX ст. належать до корпусу его-документів автора і водночас становлять історичну, суспільну, культурну цінність, а їх дослідження є справою виняткової значущості. Текстуальний аналіз подібних текстів потребує підходу не тільки сумарного, коли розглядається специфіка автобіографічного письма в цілому як певного типу креативної діяльності людини, а й суто індивідуального, який означає автономізацію кожного з автобіографічних жанрів і виступає як новий вектор літературознавчого аналізу.

Ключові слова: автентична автобіографія письменника, его-документ, особистісна свідомість автобіографа, автобіографічний наратив.

The article is devoted to the problem of specificity and the search for authentic autobiographies of writers. It has been proven that authentic autobiographies (original (true, primary) handwritten or published texts) of writers of the 11 – beginning of 20th cent. belong to the corpus of the author's ego-documents and at the same time constitute a historical, social, cultural value, and their research is a matter of exceptional significance. The textual analysis of such texts requires not only a comprehensive approach, when the specifics of autobiographical writing as a whole are considered as a certain type of creative human activity, but also a purely individual one, which means the autonomy of each complex of autobiographical genres and acts as a new vector of literary analysis.

Keywords: authentic autobiography of the writer, ego-document, personal consciousness of the autobiographer, autobiographical narrative.

Постановка проблеми. Естетична та структурна співвідносність представлених у мові та літературі автобіографічних жанрових моделей: автобіографій, мемуарів, сповідей, щоденників, листів, прозових автобіографічних літературних артефактів – очевидна і тримається на загальній онтологічній основі – вираження самосвідомості автора як

реального і уможливленого центру, що зображується в ретроспекції філософської «картини світу».

Актуальними завданнями є таксономія, верифікація, класифікація та типологізація, передусім виявлення текстів автентичних автобіографій письменників, визначення генезису, канону, структурних особливостей автобіографічних жанрів. Не позбавлена практичного сенсу така, що часто критикується, класифікація масиву автобіографій письменників за критерієм *коротка / розлога* автобіографія. На перший погляд здається, що відмінності *короткої* та *розлогої* моделі мають формальний характер, але так склалося історично, що алгоритм *короткої* автобіографії (стисле авторське свідчення, послужний список, резюме, реляція, посвідчення особи, curriculum vitae тощо) підпорядкований значною мірою *фактуально-документальному* модусу. *Розлога* ж автобіографія є *белетризованим* дискурсом, що допускає свободу письменника-автобіографа у виборі жанрово-стильових засобів самопрезентації та у використанні різних наративних тактик. Зазначена обставина сингулярна і, як кажуть, не має чинності закону. Йдеться про тенденцію, врахування якої також важливе у дослідницькому контексті.

Назріла **необхідність звернути увагу** на коротку, орієнтовану на усталену парадигму і вектор документалізму, автентичну (первинну) автобіографію письменника.

Виклад основного матеріалу дослідження. В автентичній автобіографії письменника (діяча) більш виразно, порівняно із названими «суміжними жанрами», акцентовано проблему *самоідентифікації особистості* та *самопрезентації автобіографа*, який, як демонструють тексти, дійсно, центральний «гравець» у «наративній грі».

Говорячи про просування вперед процесу реконструкції сучасного польського театру та театрології як науки, літературознавець, лінгвіст, театрознавець С. Скварчинська порушила питання про важливість, особливо

на етапі *inventio*, вступної фази дослідження, *пошуку, збирання, опису* різноманітних *документальних* матеріалів, що зберігаються в особистих зібраннях і державних архівах. Тут не може бути прийнятним, вважає вчений, спосіб селекції (відбору, збереження чи відчуження будь-якого документа); усі документи однаково важливі й рівноправні у своїй пізнавальній чи характерологічній функції, навіть якщо це буде «рахунок за реквізит» театральних постановок [Skwarczyńska : 295–302]. Єдино правильна, на наш погляд, позиція польського вченого.

У силу різних історичних обставин дослідник документальних, автентичних автобіографій письменників XIX–XX ст. опиняється перед винятковими труднощами внаслідок мізерної кількості вцілілого матеріалу та через його розсіяння, розпорошеність. Водночас автентичні автобіографії, які вважалися «втраченими», можуть бути виявлені, знайдені в листуванні «третіх осіб», в «іншому» тексті, за кордоном.

Збирання та вивчення письменницьких автобіографій – справа історичної, суспільної та культурної значущості. У комплексі его-документів того чи іншого письменника не завжди є автентичний (істинний, первинний) рукописний або друкований текст «Автобіографії». Однак у близьких контекстах: щоденниках, епістолярії, автобіографічних «записках» та «нотатках», «альбомних» записах, у документальній базі видавництва, архіву, редакції, у приватних зібраннях збереглися свідчення про творчий процес автобіографів, про те, як літератор (діяч) ставився до самого явища *створення автобіографії*, до *пропозиції* видавництва, наприклад, надати «відомості про себе», щоб зберегти їх для історії; *які* труднощі відчував у процесі написання автобіографії; *яку мету* ставив перед собою.

Виходячи лише з тексту (якщо він існує) автобіографії письменника, ми, швидше за все, не отримаємо відповіді на подібні питання, які цікавлять документаліста, історика та теоретика літератури, культуролога,

мистецтвознавця, архівіста, текстолога, філософа, психолога, а в наш час – також і медичного працівника, педагога, психоаналітика, режисера, сценариста, актора, представника інших, різних, професій.

В очах літератора (письменника) XIX століття авторське «свідчення про себе» (одна з назв документального жанру автобіографії), суб'єктивний опис подійної канви особистого життя, складних душевних та духовних переживань, пред'явлення неоднозначних оцінок у тексті, призначеному для загального «широкого читання», могло виглядати як самореклама, або в іншому, ще більш складному психологічно, випадку як зайве одкровення, що вступало б у протиріччя з кодексом професійної етики та константними принципами слов'янських та інших літератур – антропоцентризмом та етицизмом. Звідси характерне для XIX ст., але помічене у XX ст. Філіпом Леженом явище – «страх автобіографії» («страх до автобіографії») [Lezhen].

Видається, що зазначені обставини, підтверджені, до речі, самими письменниками в листуванні, висловлюваннях, послужили причинами стриманого, іноді навіть і негативного ставлення до самого факту написання автобіографій.

Показова ситуація вимальовується у висловлюваннях Бориса Пастернака. «Я не пишу своєї біографії. Я звертаюся до неї, коли того вимагає чужа. Разом з її головною особою я вважаю, що справжнього життєпису заслуговує лише герой, але історія поета в цьому виді зовсім непередставна», – писав Б. Пастернак у мемуарній повісті «Охоронна грамота» (1929), присвяченій пам'яті Райнера Марії Рільке (Pasternak, 158–159).

Відразу ж уточнимо, що йдеться про жанр *автобіографії*, але не *біографії автора*, створених іншими особами. З-поміж «не відзначених обставин», що вплинули на структуру і зміст автобіографій, слід назвати самоцензуру, яка, утім, часто не виконувала свого призначення.

Автентичну автобіографію, яку розуміємо як автономний, самодостатній літературний жанр, що пройшов довгий шлях розвитку, починаючи з античності, а точніше – якщо взяти до уваги генезис – з архаїчного мовленнєвого висловлювання «про себе», не можна визнати *усталеною* жанровою моделлю. Навіть близько розташовані в історичному часі тексти демонструють не жанрову подібність, а жанрове «ігнорування».

Автобіографії державного діяча і поета кінця XVIII ст. – поч. XIX ст. Г. Р. Державіна та поета-модерніста першої половини XX ст. Велеміра Хлебнікова не зводяться до спільного жанрового знаменника, кардинально відрізняються за своєю наративною структурою та способами ідентифікації особистості автобіографа. Парадигма автобіографії постійно, від однієї історичної епохи до іншої, трансформується залежно від суспільного уявлення «про роль особистості в історії» та від варіантів співвідношення жанрової свідомості й онтологічної сутності літературного напрямку, зберігаючи при цьому соціологічний, аксіологічний базис та схему «протонарації», матрицю.

Близькість автобіографії до таких жанрів, як біографія, мемуари, сповідь, щоденник тощо в багатьох випадках спричиняється до нерозрізнення текстів, які належать до різних жанрів. Видатному філософу Срібної доби, знавцю жанру біографії та автобіографії, Володимирі Ерну відома «Автобіографія» Дж. Ст. Мілля, яку він порівнює зі «Сповіддю» Бл. Августина і зазначає їхню «глибоку невідповідність» [Ern : 26]. «Автобіографія» Дж. Ст. Мілля, популярного в XIX – поч. XX ст. філософа, економіста, представника позитивізму, на думку В. Ерна, «дає набір формулярних подій, офіційне curriculum vitae», але «в жодному місці не обвіяне ароматом його особистості» у той час, як Бл. Августин, «що пише лише про божественне і богословське, дає приголомшливі картини тих *фактів*, які йому довелося пережити, з незрівнянною яскравістю живописує

весь *фактично*-психологічний шлях свого звернення до Бога» [Ern : 26]. Це яскравий приклад зіставлення двох різних, хоча й близьких наративних структур.

Концептуалізація реальної дійсності та індивідуального життєвого досвіду дається в автобіографії в *рефлексії особистісної свідомості* автобіографа (основного агенса тексту). Два головних компоненти: 1) індивідуальна свідомість автора (в автобіографії він же наратор, він же одночасно суб'єкт і об'єкт нарації, він же персонаж – учасник «сюжетного» дійства) та 2) його реакція на те, що відбувається, визначають специфіку автобіографічного наративу, забезпечують у ситуації комунікування діалог з адресатом, яким у цьому випадку може виступати Світ, людина, власне Я, Інший.

Рефлексія – «персональний психологічний відгук» на *подію* (розуміється в широкому значенні слова). В автобіографії категорія події та категорія автора (автобіографа) існують у єдності, взаємопов'язаності та взаємозумовленості. «Філософії події», структурі та функціям події в літературному тексті приділено особливу увагу в теоретичних побудовах філософів, літературознавців, наратологів. Подієвість оцінюється як одна з основних ознак наративного тексту і має свою структуру (М. М. Бахтін, Ю. М. Лотман, Вольф Шмід). В. Шмід виділяє п'ять критеріїв ступеня подієвості, з яких консекутивність (наслідки у подіях, «прозріння і зміна поглядів героя») має безпосереднє відношення до проблеми рефлексії в автобіографічному дискурсі, де головний герой – Автор [Shmid : 18].

Подія, «психологічний відгук» (рефлексія) на подію представлені не відчужено від авторської індивідуальності, а, як правило, у певній модальності. Серед типів модальності у даному випадку головними є модуси звіту, відповідальності, щирості, достовірності та модус сповідальності.

Трансмісія сповідального модусу в автобіографічний основний текст фіксується вже на ранніх етапах історичного розвитку літературного жанру автобіографії, що закладене в самій генезі. У межах піднятої нами проблеми цей факт потребує додаткового долідження та коментаря. Для автобіографій письменників Нового часу знаковим явищем у цьому випадку є прототиповий зразок, який належить до літератури Київської Русі XI століття, «Повчання» («Поученьє») Володимира Мономаха. Усі три частини цього *вставного тексту* (включеного хроністом у літописну статтю 1096 року Лаврентіївського літопису за списком 1377 року): 1) молитовне звернення, 2) «подійна» розповідь про особисті «*шляхи*» (військові походи) та «*лови*» (мисливські перипетії), 3) лист до Олега Святославича, – відрізняються поєднанням сповідального та проповідницького дискурсів. «План сповіді» в тексті автобіографії забезпечує достовірність ситуативних оповідань про події, які реально мали місце в житті родини Володимира Мономаха, і «*обрамлення*» наративів численними цитатами, сентенціями з Псалтирі. Такий риторичний прийом обрав сам Мономах після читання Псалтирі: «Вземъ Псалтырю в печали разгнухъ Z . и то ми сѧ вынѧ . вскую печалуюши д(оу)ше . вскую смущаеши мѧ . и прочаZ . и потомъ собра(х) словца си любѧZ . и складохъ по раду и написа(х) . аще вы послѣднѧZ не любѧ . переднѧZ приимайте . вскую печална юси д(оу)ше моZ . вскую смущаеши мѧ . оупова на Б(о)га Zко исповѣмѧ юму» (*1096, PVL-1, арк. 78).

У першій, дидактичній, частині та третій («Лист») сповідальний модус виражений в наріканнях автора з приводу розбіжностей зі світом («попра мѧ ч(е)л(о)в(е)къ <...> попраша мѧ врази мои . Zко мнози бурючисѧ со мною свыше» (*1096, PVL-1, арк. 78 зв.), визнаннях у гордині і зухвалості і в самоосудженні («ѡими ѡ оубогаго ср(д)ца моего . гордость . и буесть» (*1096, PVL-1, арк. 79), в усвідомленні необхідності покаяння і «добрих

справ» («Г(с)ь нашъ показал ны естъ на врагы побѣду . З.ми дѣлы добрыми избыти юго . и побѣдити юго . покаZньемъ слезами . и мл(с)тнею» (*1096, PVL-1, арк. 79 зв.) і є за жанрово-нарративною структурою молитовною сповіддю. Друга частина – *власне автобіографія* Володимира Мономаха виявляє не просто письменницький талант (це загально визнано, Д. С. Лихачов вважає Мономаха видатним письменником), але і «жанрове чуття» автобіографа, демонструє дещо інший варіант трансмісії, іншу парадигму, властиву саме автобіографії як документу і літературному тексту.

Таку особливість художнього бачення одного з перших автобіографів у слов'янських країнах слід підкреслити та особливо наголосити на її пріоритетності в осмисленні сутності літературного жанру автобіографії та формуванні концепції автономізації таких автобіографічних жанрів, як автобіографія, сповідь, лист, спогади. Таким чином, уперше кілька століть тому було представлено «шкалу» автобіографічних жанрів та жанрово-нарративну структуру автентичної автобіографії.

На думку О. В. Творогова, «Мономах включив до складу "Повчання" "автобіографію": як літературний жанр автобіографія з'явиться на Русі лише через багато століть, у творах Аввакума і Єпіфанія» [Tvorogov : 59].

«Повчання Володимира Мономаха» – унікальний документ епохи Київської Русі, самобутній твір. Як *факт історичний* «Повчання» відбиває самосвідомість особистості XI – першої третини XII ст., але випереджає свій час. Здається, «пробачні лапки» при слові автобіографія можна не враховувати, оскільки є достатньо підстав вважати другу частину «Повчання» саме автобіографією, більш точно – «короткою автобіографією» (оскільки такий жанр існує). Перед нами вихідний архетипний текст літературної автобіографії з усіма необхідними характерними атрибутами та параметрами *літературного жанру* і залученням типових для автобіографії жанрово-стильових моделей (вказівка на факт, час та місце народження,

родовід, хронікально-документальна історія життя, рід діяльності тощо). Явно художнє начало відрізняє автобіографічний канон та розгалужену систему модальностей у тексті саможиттєпису. Текст автобіографії, вміщеної в «Повчанні» Володимира Мономаха, побудований як «свідчення автора про власне життя». Образ *реального автора* розкривається тут значно повніше, ніж в інших жанрах описуваного періоду: це не тільки мудрий правитель, а й сміливий воїн, але на полюванні людина, яка вміє поетично сприймати красу навколишнього світу.

Автобіографії протопопа Аввакума та Єпіфанія, а згодом твори того ж жанру у творчості письменників XIX – поч. XX ст. – природне продовження розвитку традиції, біля витоків якої знаходиться «Повчання» Володимира Мономаха.

Іноді виховну, дидактичну *функцію* Автобіографії надмірно розширюють, при тому, що найперша функція Автобіографії – самопрезентація автора, інформування читачів про життя та творчу діяльність письменника, самохарактеристика особистості автобіографа.

В автобіографії, точніше в автокомунікативному акті, яким є автобіографія, момент апеляції до самого себе, будучи основним смислороджувальним фактором, є лише *частиною* комунікативної ситуації та наративного дискурсу.

Процес наративізації тексту, феномен *розповідання* досліджується у більшості робіт, які стосуються наратологічних проблем, жанру автобіографії та концентрується на основній наративної інстанції – нараторі. Кроком уперед було осмислення Ф. Леженом специфічної особливості жанру автобіографії – поєднання в «одній особі» трьох наративних інстанцій: реальний автор (про це говорять наявність, демонстрація документальних даних та факт створення тексту автобіографії певною особою (автобіографом)); умовний, апокрифічний автор, який виступає у

ролі наратора; автобіограф як головний персонаж (герой) автобіографічного сюжету. Іншими словами, реальний автор, наратор, головний персонаж утворюють «автобіографічний трикутник», що відображено в теорії «автобіографічного пакту» Ф. Лежена [Lejeune].

Автобіографія письменника базується на двох магістральних контекстах: контекст життя дійсного, реального автора (реальне життя існуючої людини, що виступає в даному випадку в ролі автобіографа) і контекст наратора, апокрифічного автора, – *творця тексту про себе, про своє життя*. Суб'єктивність \ об'єктивність – одна з базових дихотомій у наратології; наратор є не тільки суб'єктом викладу, його мовленнєво-функціональним центром, крім того, йому властива і креативна стратегія.

Наратор моделює «внутрішній світ» художнього твору. Слово наратора визначає перебіг нарації, її композиційні особливості, внутрішньотекстові рівні, співвідношення сфери наратора і сфери персонажів. Слово персонажа, за сучасними наратологічними уявленнями (особливо після теорій М. М. Бахтіна і його прикладів із романів Достоевського), ніколи не буде «прямим», це завжди таке слово, яке пройшло через свідомість наратора і набуло функції так званого «відбитого», «відображеного», «чужого» слова. Слово персонажа забарвлене світовідчуттям і свідомістю наратора, яка, у свою чергу, є похідною від свідомості реального автора, стає об'єктом наративного дискурсу.

Наратив «більше», ніж «розповідання». Нарація («оповідь») поруч з *описом* і *міркуванням*, є складовими наративу. Звертає на себе увагу різноманітність думок та функціонування кількох критеріїв у сучасних уявленнях про структуру нарації. Важливим є «перший зміст», який онтологія вкладає в поняття, і цей сенс безпосередньо корегує з теорією і практикою комунікацій: *повідомлення* про реальне існування (емпіричне або метафізичне) людини, предмета, явища, категорії, дії, процесу. Корінь слів

«вість», «відати» містить закодовану інформацію про когнітивність як універсалью наративних текстів, насамперед пов'язаних зі свідомістю та самосвідомістю людини та репрезентованих у «первинних» і «вторинних» жанрових утвореннях автобіографічного модусу. Серед них автентична автобіографія письменника займає особливе місце, навіть з погляду на синтез наративних тенденцій в літературі: «Глибока відмінність у способах розпізнавання предмета в *оповіданні (розповіді)* і в *описі* свідчить про пристосованість цих форм висловлювання для різних типів епіки. Фабульна епіка широко використовується в розповіді в різних формах, епіка нефабулярна переважно спирається на опис, навіть може стати *описовою*. Проте рідко ці форми висловлювань виступають у чистому вигляді, частіше вони утворюють єдність, діють разом, хоча й виступають у різних пропорціях» [Miodońska-Brookes, Kulawik, Tatara : 82].

Проблеми документального жанру, документального дискурсу одні з найважливіших у культурології, автобіографістиці, літературознавстві. Феномену (категорії) документального присвячені, зокрема, дослідження П. В. Палієвського, І. С. Янської, Е. В. Кардіна, Ю. Б. Борева, Є. Г. Местергазі, Л. Ф. Луцевич, Н. М. Філатової, О. А. Галича,, Ю. П. Зарецького. Як зазначила Л. Ф. Луцевич, «з часом виявилось, що документ і витончена словесність найскладнішим чином взаємодіють на різних етапах розвитку літературного процесу» [Lutsevich : 45].

Для короткої форми письменницької автобіографії, наближеної до формату его-документа, характерне явище анаративності, яке значною мірою зумовлене документальним модусом і діє за принципом *кумуляції* в художньому та нехудожньому тексті [Teoriya literatury : 41–42]. У ході аналізу образу, сюжету, тексту в цілому (архаїчного, фольклорного) у тих випадках, коли відсутній наративний, оповідальний елемент, використовується термін анаративність [Teoriya literatury : 41].

Текст є анаративним при невиявленості оповідача та *акту оповіді*, що зумовлено крайнім ступенем редукції наративності. У процесі аналізу таких варіантів виявляється та враховується *текстуальність* окремих номінативних одиниць, і все, що пов'язано з цією ознакою тексту за критерієм «внутрішньої форми», виходячи з положень теорії О. О. Потебні. Такими є моделі автобіографічних повідомлень в автобіографіях, жанрово та наративно оформлені як послужний список, анкета, резюме, інформативна довідка, реляція, презентація, в яких «відомості» об'єднані на основі близького лінійного розташування, фактично – перерахування (у «таблицях життя та діяльності», наприклад). Можна згадати, що анаративність, тобто *прихована наративність* (термін наш. – Н. Н.), безсумнівно наявна в біографічних формульних повідомленнях – епіклесах до імен античних чи фольклорних героїв (Зевс Олімпійський, Зевс Філій «*покровитель творчих союзів*» тощо). Читач «прочитує» епіклесу як дискретний сюжетний текст, на підсвідомому рівні відчуючи, сприймаючи його наративний модус. Подібний рецептивний процес відбувається і у разі «прочитування» ультракоротких документальних автентичних автобіографій письменників.

Автобіографічний модус літературного твору ще не є доказом того, що перед нами автобіографія як жанр. Частіше йдеться про автобіографічну тенденцію, властиву багатьом творам епічного / ліро-епічного / ліричного жанру.

Документальність і художність можуть згідно з наратологічною теорією сприйматися як опозиційні категорії літературного тексту та «межові лінії» його наративної та образної структури, де першій ознаці надається значення фактуальності, другій – фікційності [Genette], що, у свою чергу, вимагає уточнення їх ролі в процесі верифікації, формуванні наративної структури автентичної автобіографії та, зокрема, її окремих компонентів.

Висновки. Поставлені проблеми та аналітичний спосіб їх вирішення дають змогу зробити висновки стосовно специфіки та пошуку автентичних автобіографій письменників. Автентичні автобіографії (оригінальні (істинні, первинні) рукописні або опубліковані тексти) письменників XIX – поч. XX ст. належать до корпусу его-документів автора і водночас становлять історичну, колективну, суспільну, культурну цінність, а їх дослідження є справою виняткової значущості. Текстуальний аналіз подібних текстів потребує підходу не тільки сумарного, коли розглядається специфіка автобіографічного письма в цілому як певного типу креативної діяльності людини, а й суто індивідуального, який означає автономізацію кожного з автобіографічних жанрів і виступає як новий вектор літературознавчого аналізу.

References

- Ern V. F. Borba za Logos. *Ern V. F. Sochineniya*. M. : Izd-vo «Pravda». 1991. S. 11–294.
- Lejeune Ph. Signes de vie. Le pacte autobiographique 2. Paris : Editions du Seuil, 2005, 275 p.
- Genette G. Fiction & Diction. Ithaca ; London : Cornell University press, 1993. 155 s.
- Lezhen F. V zashchitu avtobiografii. Esse raznykh let / per. s fr. B.Dubina. *Inostrannaya literatura*. 2000. № 4. URL: <https://magazines.gorky.media/inostran/2000/4/v-zashhitu-avtobiografii.html> (last accessed: 07.02.2023).
- Lutsevich L. F. Dokumentalnost, ego-dokument, russkaya pisatelskaya ispoved'. *Dokument i «dokumentalnoye» v slavyanskikh kulturakh: mezhdru podlinnym i mnimym: sb. nauch. trudov / otv. red. N. M. Kurennaya*. M. : In-t slavyanovedeniya RAN. 2018. S. 41–62.
- Miodońska-Brookes E., Kulawik A., Tatara M. Zarys poetyki. Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1974. 408 s.
- Shmid V. Narratologiya. M. : Yazyki slav. kultury. 2003. 312 s.
- Skwarczyńska S. Pomiedzy historià a teorià literatury. Warszawa : Instytut Wydawniczy Pax, 1975. 328 s.
- Teoriya literatury : v 2 t. / pod red. N. D. Tamarchenko. M. : Izd. tsentr «Akademiya», 2004. Vol. 2 : Broytman S. N. Istoricheskaya poetika. 368 s.
- Tvorogov O. V. Literatura Kiyevskoy Rusi. X – nachalo XII veka. *Istoriya russkoy literatury* : v 4 t. L. : Nauka, 1980. Vol. 1 : Drevnerusskaya literatura. Literatura XVIII veka. S. 19–61.

Sources

- Pasternak – Pasternak B. Okhrannaya gramota. *Pasternak B. Sobraniye sochineniy* : v 5 t. M. : Khud. lit., 1991. Vol. 4. S.149–239.
- PVL-1 – Povest' vremennykh let po Lavrentyevskomu spisku 1377 g. *Lavrentyevskaya letopis'*. (PSRL, Vol. 1). M. : Yazyki rus. kultury. 1997. S. 1–286.

Наталія Артикуца
e-mail: artykutsa@gmail.com

ЮРИДИЧНЕ ТЕРМІНОЗНАВСТВО І ЮРИДИЧНА ЛІНГВІСТИКА У ВИРІШЕННІ МОВНО-ТЕРМІНОЛОГІЧНИХ ПРОБЛЕМ ПРАВОТВОРЧОСТІ

У статті розглянуто роль і значення юридичного термінознавства і юридичної лінгвістики у вирішенні проблем правотворчості, визначено коло актуальних мовно-термінологічних проблем сучасного українського законодавства та окреслено першочергові завдання для їх вирішення. Автор наводить приклади термінологічних дефектів і мовних помилок у нормативно-правових текстах та систематизує їх.

Ключові слова: юридичне термінознавство, юридична лінгвістика, правотворчість, юридична техніка, термін, проблеми термінології, термінологічні дефекти, мовні помилки.

The article examines the role and significance of legal terminology and of legal linguistics in solving the problems of law-making, defined a list of relevant linguistic and terminological problems of modern Ukrainian legislation and the priority tasks for their solution are outlined. The author gives examples of terminological defects and linguistic errors in regulatory texts and systematize them.

Keywords: legal terminology, legal linguistics, law-making, legal technique, term, problems of terminology, terminological defects, language errors.

Постановка проблеми. Юридичне термінознавство і юридична лінгвістика – міждисциплінарні науково-прикладні галузі, дослідження та розробки в яких, будучи спрямованими на вирішення актуальних завдань правотворчості, можуть суттєво допомогти в оптимізації мови сучасного законодавства, упорядкуванні й уніфікації термінологічного апарату, вирішенні «болючих» і досі не вирішених мовно-термінологічних проблем. Створення досконалої, несуперечливої, зрозумілої учасникам правової комунікації системи мовних засобів та інструментів надзвичайно важливе для всіх сфер і видів юридичної діяльності: від розроблення й прийняття законів та інших нормативно-правових актів до практичного їх застосування в різноманітних галузях людської діяльності. Лінгвістичний моніторинг текстів українського законодавства, здійснюваний в Інституті законодавства Верховної Ради України протягом 2020–2021 рр., дозволив виявити низку

типових юридико-лінгвістичних та юридико-технічних помилок, які потребують пильної уваги науковців через їхню доволі високу частотність та негативний вплив на такі якісні параметри законодавчого тексту, як однозначність, ясність, лаконічність, логічність, нормативність тощо.

Ось чому для сфери правотворчості першочергово потрібно розробити науково-теоретичні та методологічні засади законодавчої лінгвістики як невід'ємної складової законодавчої техніки, комплексні методики редакційного аналізу та лінгвістичної експертизи законопроектів, алгоритми дій нормопроєктувальників для вирішення різноманітних мовно-термінологічних проблем, зокрема проблеми вибору терміна для кодифікації з низки варіативних, дублетних, синонімічних лексичних одиниць, що нині доволі широко представлені в нормативно-правових текстах. Забезпечення високої текстуальної якості законодавчих актів, їх відповідність вимогам щодо викладу нормативно-правових приписів, передусім точності, зрозумілості, однозначності, несуперечності, – це необхідна передумова правильного й ефективного застосування правових норм.

Мета статті – окреслити коло актуальних мовно-термінологічних проблем сучасного українського законодавства та визначити пріоритетні прикладні завдання у сфері юридичного термінознавства і юридичної лінгвістики, спрямовані на вирішення цих проблем у сферах правотворчості та правозастосування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Створення закону є одним із найскладніших та найвідповідальніших видів людської діяльності. Робер Бержерон наголошував: «Текст закону має бути довершеним», «Якість його має бути такою, щоб не виникало будь-якої критики щодо редакції тексту» [Berzheron : 3]. Для цього нормопроєктувальники мають оволодіти основами знань у галузях законодавчої лінгвістики, термінознавства, стилістики, логіки, лексикографії (адже в кожному нормативно-правовому акті, як

правило, розміщують словник термінів і понять, що вживаються в ньому), законодавчої техніки.

Професіограма розробника нормативно-правового акта нині передбачає синтез фахової та лінгвістичної ерудиції, володіння знаннями, вміннями і навичками, необхідними як для правильної побудови термінологічного апарату законопроекту та законодавчих дефініцій, так і для якісного мовного оформлення проєктів актів та супровідних документів до нього (пояснювальна записка, порівняльна таблиця, експертний висновок та ін.). Це важливо для юридико-лінгвістичного опрацювання нормативних текстів різних видів і жанрів (законів, постанов, указів, розпоряджень та ін.), їх аналізу й оцінки, а також для кваліфікованого розв'язання мовно-термінологічних проблем, консультаційної та експертної діяльності.

Кожна норма права, кожна стаття нормативно-правового акта, кожна їх структурна частина, як і нормативний акт у цілому, мають бути сконструйовані на основі вимог і правил юридичної техніки, а викладені з урахуванням вимог і правил юридичної лінгвістики. На цьому наголошують відомі українські правознавці – автори праць і посібників з проблем нормотворчості: В. Алексеєв, О. Батанов, О. Богачова, Є. Годованик, Л. Горбунова, Ж. Дзейко, О. Дзюбенко, Ж. Докторова, Н. Железняк, О. Зайчук, І. Козинцев, П. Кондик, О. Копиленко, В. Косович, В. Крижанівський, В. Муравйов, І. Онищук, Н. Оніщенко, О. Пушенко, В. Рибачек, В. Риндюк, В. Ротань, Р. Стефанчук, М. Теплюк, І. Терлецька, А. Ткачук, І. Шутак та інші. У посібниках з юридичної техніки спеціальні розділи присвячують лінгвістичним питанням (мови, термінології, стилю).

Серед актуальних проблем, пов'язаних із недостатньою юридико-лінгвістичною та юридико-технічною якістю нормативно-правових актів, найчастіше спостерігаються на практиці такі: суперечність норм, розбіжності та колізії, заплутаність і незрозумілість змісту певних правових

приписів і положень, прогалини і «білі плями», алогізми, надмірна ускладненість синтаксичних конструкцій, лексична та граматична надлишковість, змішування родових і видових понять, «нанизування» родового відмінка, граматико-стилістичні огріхи, невмотивоване калькування з інших мов тощо. Серед наявних проблемних питань одним із ключових є, на думку правознавців, «недостатня якість форми та змісту проектів законів, що готуються, і вони мають безпосередній вплив на стан вітчизняного законодавства» [Onishchenko : 4].

На важливості ретельного добору мовних засобів у процесі правотворення наголошують також інші відомі українські та зарубіжні вчені, у працях яких висвітлювалися проблеми мови права та юридичної лінгвістики: А. Подлех, Дж. Холл, Й. Бартельсон, Ж. Бержель, Р. Бержерон, Г. Торнтон, М. Кац, П. Сандріні, Г. Ландквіст, А. Марахова, В. Калюжна, Д. Баранник, Ю. Зайцев, Т. Подорожна, Н. Присяжнюк, В. Рогожа, С. Толста, В. Радецька, О. Доценко, Ю. Прадід, Н. Трач, Л. Бесєдна, К. Трихліб та ін.

Сьогодні актуалізовані такі напрями (підгалузі) юридичної лінгвістики: законодавча (законопроектна лінгвістика), законодавча стилістика, законодавчий синтаксис, судова лінгвістика, документна лінгвістика, юридичне термінознавство, юридична лексикографія, юридична стилістика, мова юридичної науки, юридична герменевтика, юридична публіцистика, лінгвоекспертологія та ін.

Дослідники та експерти розглядають мовні «девіації» у нормативно-правових текстах як «міни сповільненої дії» та попереджають про їх руйнівні наслідки для законодавчої та правозастосовної діяльності. Проф. Н. Корчак, наприклад, звертає увагу на те, що «нині приймається безліч нормативно-правових актів». І це породжує різноманітну юридичну термінологію, введення до обігу понять оціночного характеру, виникнення колізій у законодавстві тощо» [Korchak : 219]. Проф. О. Батанов також зауважує:

«неправильне використання як юридичних понять і юридичної мови, так і мовних правил і конструкцій в цілому, деколи призводить до юридичних казусів і колізій, може породити корупціогенні фактори та створити умови для зловживання правом» [Batanov : 275] .

Серед помилок і недоліків власне термінологічного характеру, виявлених у процесі лінгвістичного моніторингу новітнього законодавства, більш пильної уваги з боку термінологів, нормопроєктувальників, експертів потребують такі:

невідповідність терміна (назви) і змісту; дефекти дефініцій через порушення правил їх побудови; дублетність дефініцій; відсутність законодавчих дефініцій термінів, там, де вони потрібні; порушення правил логіки у розташуванні дефініцій в межах акта; безпідставне застосування оцінних термінів; надмірна термінологічна завантаженість законодавчого тексту, ускладнена висловами латентного характеру; зловживання запозиченими термінами за наявності питомих (українських); неправильне граматичне оформлення термінів; наявність термінологічних лакун; помилки, пов'язані з неточним або неправильним перекладом термінів; порушення синтаксичного керування у процесі перекладу; невиправдане застосування синонімів (дублетів); тавтологічні вислови; дефекти аббревіатур; омонімія аббревіатур; стилістичні порушення (стилістично марковані термінопозначення) тощо.

Проблеми термінологічного характеру на тлі інтенсифікації кодифікаційних робіт збільшуються через недостатнє опрацювання на інституціональному рівні сучасної української юридичної термінології, її невпорядкованість і неузгодженість (на рівні галузей та міжгалузевому рівнях), відсутність офіційних національних стандартів щодо юридичних термінів, що призводить до застосування різних термінологічних одиниць на позначення одного поняття, а це порушує принцип єдності термінології в законах, кодексах, інших нормативно-правових та підзаконних актах.

Наприклад: *самочинне будівництво* (Цивільний кодекс України) та *самовільне будівництво* (Кримінальний кодекс України); *навколишнє природне середовище* – *оточуюче середовище* – *довкілля*; *недобросовісна конкуренція* – *несумлінна конкуренція*; *відбіркова комісія* – *відбірні комісія*; *відсилочна норма* – *відсильна норма* – *посилкова норма* та ін.

Поширеними є також синонімія і дублетність термінів (*кладовище* – *цвинтар*; *булінг* – *цькування*; *легалізація* – *відмивання (доходів)*; *бездоглядна* – *безпритульна (тварина)* та ін.). Великого поширення набула варіативність термінів різних видів (орфографічна, фонетична, морфемна: *проект* – *проект*, *вебсайт* – *веб-сайт*, *транзакція* – *трансакція*, *посилання* – *покликання*). Серед останньої, зокрема: префіксальна (*добір кадрів* – *відбір кадрів*; *подавати допомогу* – *надавати допомогу*), суфіксальна (*венеціанський* – *венеційський*; *конфіденціальний* – *конфіденційний*), а також змішана форма варіативності (*коригуючий (корегуючий)* – *коригувальний (корегувальний)*; *забруднююча* – *забруднювальна (речовина)* та ін.).

Актуальною є проблема законодавчих дефініцій, адже від того, наскільки правильно побудована дефініція в законі або в будь-якому іншому нормативно-правовому акті, залежить однозначне розуміння його змісту. Водночас у текстах натрапляємо на неправильно побудовані законодавчі дефініції термінів (порушення правила сумірності, заборони кола, невикористання заперечень та ін.), занадто довгі та нечіткі визначення, інколи спостерігаємо дублювання дефініцій або відсутність дефініцій там, де вони за логікою мають бути. Утім, технологія дефініювання потребує спеціального навчання та практичного закріплення навичок побудови законодавчих дефініцій.

Не сприяє ясності, зрозумілості й доступності правового змісту вживання запозичень (переважно англіцизмів) із неприродною для української мови фонетичною будовою / структурою, на зразок: *аутсорсинг*,

бейдевінд, дигітайзер, ендавмент, ескроу рахунок, камкординг, каптенармус, кардшейрінг, краудфандинг, пробабілятивний, проксіміті-хостинг, сюрвей-рипорт, таргетинг, транскрайбер, франчайзинг, фулфілмент, шомаж тощо. На наше переконання, слід більш зважено ставитися до використання в законодавчих текстах такого роду запозичень та ширше застосовувати питомі мовно-термінологічні ресурси у процесі створення автентичних за змістом відповідників. Загалом, проблема добору україномовного відповідника до іншомовного терміна є доволі складною проблемою, що потребує об'єднання інтелектуальних зусиль правознавців, термінологів та перекладачів. На практиці спостерігаємо в україномовних перекладах міжнародних правових актів, здійснених різними перекладачами, і неточний добір українськомовного еквівалента, і різноваріантність перекладу одного і того ж явища (поняття), і невдалі «авторські» терміноутворення тощо.

Зазначимо, що навіть Технічний комітет стандартизації науково-технічної термінології (Національний університет «Львівська політехніка») подекуди пропонує неприйнятні для юриспруденції взагалі і тим більше для термінологічного апарату сучасного законодавства термінологічні стандарти. Наприклад: *утямок, утямки* замість *поняття*; *працездатність* замість *живучість*; *пішохід, хідник* замість *тротуар*; *висліди, посліди* замість *результати* (випробувань); *виознака* замість *означення*; *гармонування* замість *гармонізація*; *кишки* замість *шланг*; *лютувальні* замість *паяльні* (лампи); *дрототяг* замість *ліфт*; *притичка* замість *штепсель*; *гончик* замість *пульс*; *тинькарські* замість *штукатурні (роботи)* і т. п. Проблеми стандартизації, уніфікації законодавчої та юридичної термінології мають вирішуватись із залученням насамперед тих правознавців і мовознавців, які спеціалізуються на дослідженні юридичної мови і термінології (юрлінгвістів, юртермінологів, юрперекладачів тощо), фахівців суміжних сфер.

Корекції мають підлягати інтерференційні помилки, спричинені впливом тієї чи іншої мови, зокрема російської: *співпадати* – *збігатися*; *відноситися* – *належати*; *об'ява* – *оголошення*; *балансуючий* – *балансувальний*; *вимірюючий* – *вимірювальний*; *діючий* – *чинний (закон)*; *діюче* – *чинне (законодавство)*; *діючий* – *чинний (тариф)*; *підходяща* – *прийнятна (робота)*; *інкасуєчий* – *інкасувальний (банк)*; *дезінфікуючі* – *дезінфекційні (засоби)*; *координуючий* – *координаційний (орган)*, *забруднюючі* – *забруднювальні (речовини)* та ін.

До групи порушень вимог синтаксису законодавчого тексту долучаємо: занадто довгі й незграбні речення, переважно ускладнені повторами, багатьма ярусами підрядності; порушення прямого порядку у поєднанні слів (на рівні терміносполук); неповноту змісту та незавершеність граматичних конструкцій.

Стилістичними недоречностями в нормативно-правових текстах є вживання слів зі стилістичними конотаціями (архаїзмів, діалектизмів, образних та розмовних слів, професіоналізмів та жаргонізмів). Недоцільно також застосовувати в назвах і текстах законів гасла та фразеологізми. Незважаючи на це, розробники законопроектів інколи пропонують такого роду назви. Згадаймо Проект Закону «Купуй українське, плати українцям» (про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо сприяння розвитку промислового виробництва та малого і середнього підприємництва) № 7206 від 17.10.2017.

Упорядкування потребують омонімічні назви в термінологічному апараті сучасного законодавства. Ідеться про омонімію термінів і омонімію скорочень (аббревіатур), що не є бажаними в контексті єдності термінології та однозначності розуміння текстів.

Для практичного розв'язання цих проблем на етапі підготовки законопроектів потрібно залучати фахівців-мовознавців відповідного

профілю: термінологів, юрлінгвістів, дериватологів, юрперекладачів, представників науково-експертних і редакторських відділів парламенту та урядових структур.

Для підвищення мовної якості законів та законопроектів доцільно організувати поглиблену фахово-мовну підготовку тих, хто пише закони та здійснює їх експертизу, можливо, у формі спеціальних сертифікатних програм для депутатів Верховної Ради та їх помічників, редакторів, перекладачів нормативних документів та ін. Не менш важливо забезпечити слухачів курсів відповідними підручниками, практичними посібниками, словниками та ознайомити із досвідом підготовки юрлінгвістів-експертів в інших країнах.

Перегляду, оновлення та більшої конкретизації потребують Методичні рекомендації «Правила оформлення проектів законів та основні вимоги законодавчої техніки» (2014), розміщені на офіційному сайті Верховної Ради України. Обсяг розділів 2.2. Мова і термінологія законопроекту та 2.3. Викладення нормативних положень, на наш погляд, не розкриває належною мірою вимоги до тексту законопроекту та правила їх мовного оформлення. Фронтального фахового опрацювання (упорядкування, систематизації, уніфікації) вимагає весь термінологічний апарат сучасного українського законодавства. Станом на 28.03.23 у Базі даних «Законодавство України» Словник «Термінологія законодавства» містить 90 421 термінологічне позначення з дефініціями, проте реальна кількість термінів, представлених у текстовому корпусі українського законодавства, значно більша, і вона досі не інвентаризована.

Сучасна термінологія українського законодавства – це складна, розгалужена, відкрита, динамічна система найменувань правових явищ, понять, інститутів, категорій. Вона ієрархічно структурована на підсистеми (галузі, підгалузі), представлені в кодексах та інших актах відповідного

спрямування. У кожної з них – специфічний лексичний склад, структура, система внутрішніх і зовнішніх зв'язків між поняттями й термінами. Це важливо знати і враховувати під час виконання будь-яких видів термінологічної роботи.

Основними формами упорядкування законодавчої термінології є її уніфікація, гармонізація і стандартизація. Вироблення уніфікованої системи правових понять і термінів є необхідною умовою вдосконалення законодавства, оскільки лише такий підхід може забезпечити однакове написання, однозначне тлумачення правових приписів, і, відповідно, сприятиме правильному застосуванню норм закону. Проблема упорядкування термінології як в окремих галузях, так і термінологічного апарату сучасного законодавства в цілому в Україні залишається вкрай актуальною, проте досі не вирішеною.

Висновки. Юридичне термінознавство і юридична лінгвістика як інтегральні науки про мову і термінологію сучасного права, їхню природу, структуру, склад, способи номінації правових понять і категорій, різноманітні мовні параметри термінологічних одиниць (історико-етимологічні, семантичні, структурно-граматичні, функційно-стилістичні, парадигматичні та синтагматичні) мають значний потенціал у вирішенні лінгвістичних проблем правотворчості. Для його реалізації, як мінімум, потрібно: 1) на інституціональному рівні активізувати роботу у напрямках упорядкування, уніфікації та стандартизації термінології, 2) розробити і запровадити процедуру обов'язкової юридико-лінгвістичної (мовно-термінологічної) експертизи на стадії підготовки законопроектів; 3) забезпечити поглиблену фахово-мовну підготовку українських нормопроектувальників за спеціальними сертифікатними програмами («Законодавча лінгвістика», «Законодавча термінологія», «Законодавча техніка»).

References

- Berzheron Rober. Pravyla normoproektuvannia. Ottava, 1999. 106 s.
- Onishchenko N. M. Systematyzatsiia zakonodavstva v konteksti suchasnoi yurydychnoi nauky. *Aktualni pytannia kodyfikatsii zakonodavstva Ukrainy*. K. : In-t zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy, 2009. Vyp. 1. 232 s.
- Batanov O. V. Konstytutsiino-pravovi aspekty ekspertnoho zabezpechennia zakonodavchoi diialnosti. *Yakist ta efektyvnist zakonotvorennia: aktualni problemy*. K. : In-t zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy, 2017. 409 s.
- Korchak N. M. Yurydychna nauka v umovakh suchasnykh vyklykiv i zahroz. *Yurydychnyi visnyk*. 2020. № 2 (55). S. 218–223.

Світлана Дербя

e-mail: derbasv@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ ДИПЛОМАТИЧНИХ ПЕРЕГОВОРІВ

У статті авторка розглядає особливості української термінології дипломатичних переговорів. Зосереджено увагу на тому, що об'єктом дослідження є саме дипломатичні терміни, оскільки дипломатія нині є найдієвішим засобом досягнення своїх цілей різними державами, а переговори – найуніверсальніший засіб вирішення людьми конфліктів від особистих до міждержавних. Мова дипломатів має бути лаконічною і зрозумілою для всіх учасників процесу, а її термінологія – систематизованою та унормованою.

Ключові слова: термін, термінологія, дипломатія, міжнародні переговори, міжнародні відносини.

In the article, the author examines the peculiarities of the Ukrainian terminology of diplomatic negotiations. Attention is focused on why diplomatic terms are the object of research. Diplomacy is currently the most effective means of achieving the goals of various states. Negotiations are the most universal means of solving conflicts, from personal to interstate. The language of diplomats should be concise and understandable for all participants in the process, therefore its terminology should be systematized and standardized.

Keywords: term, terminology, diplomacy, international negotiations, international relations.

Постановка проблеми. Сучасна українська дипломатія має надзвичайно потужний потенціал, оскільки ми бачимо, як символіка України набула неймовірного розповсюдження в світі, що говорить про міжнародну підтримку нашої держави. Загалом дипломатія є частиною зовнішньої політики нашої країни й одночасно найефективнішим способом

її здійснення. Відомий англійський дипломат Е. Сатоу зазначив, що дипломатія – це «застосування розуму і такту з метою розвитку офіційних відносин між урядами незалежних держав» [Matsko : 29]. *Дипломатія* – це здійснення міжнародних відносин через переговори; сукупність засобів, що їх використовують посли й посланники з метою забезпечення переговорного процесу; праця або мистецтво дипломата (UDS, 224). Важливим напрямом українського мовознавства в сучасних умовах є дослідження мови галузі дипломатії, її становлення та розвитку. Дипломатія має специфічну дипломатичну, міжнародно-правову термінологію, певні усталені слова та словосполучення. Актуальність нашого дослідження полягає в тому, що українська термінологія дипломатичних переговорів функціонує в спеціальних текстах міжнародних документів, присвячених вирішенню міжнародних проблем сучасного суспільства, і є метамовою фахової комунікації в цій галузі.

Метою нашого дослідження є аналіз особливостей української термінології, оскільки вона є однією з найдинамічніших частин лексики, зміни в якій зумовлені успіхами діяльності суспільства та влади держави.

Виклад основного матеріалу. Термінологія – це сукупність термінів певної мови або галузі науки. Сучасні лінгвісти, коли говорять про термінологію, виділяють три категорії: науку про терміни; спеціалізовану лексику у складі слів певної мови (напр., «термінологія української мови»); спеціальну лексику, яка обслуговує певну галузь науки чи техніки (напр., «лінгвістична термінологія»). Така багатозначність зумовлена тим, що для кожної одиниці термінології визначена своя точка координат як у мові загалом, так і в субмові. Термін є елементом системи, якщо розуміти під системою сукупність елементів цілого, між котрими існує обов'язковий та тривкий зв'язок. Так, ми дотримуємося думки вчених, які вважають, що

терміносистема – це система термінів у певній галузі, підгалузі наукового або технічного знання, що обслуговує наукову теорію.

Ми обрали об'єктом дослідження терміни української дипломатії, а саме переговорів. З. Куньч і М. Куньч вважають, що «дипломатичний підстиль використовують у галузі міждержавних офіційно-ділових відносин в галузі політики, економіки, культури, він регламентує офіційно-ділові відносини міжнародних організацій, структур, окремих громадян і реалізується в конвенціях (міжнародних угодах), нотах (зверненнях), протоколах, меморандумах, договорах, заявах і ультиматумів» [Kunch Z., Kunch M. : 122].

Основні форми дипломатичної діяльності: дипломатичні конгреси, конференції та наради, тобто періодичні зустрічі представників держав, починаючи від глав держав, глав урядів чи міністрів закордонних справ і закінчуючи спеціальними уповноваженими з дипломатичних співробітників різних рангів; дипломатичне листування через заяви, листи, ноти, меморандуми тощо; підготовка та підписання міжнародних договорів і угод; повсякденне представництво держави за кордоном, здійснюване його посольством і місіями, та ведення ними політичних чи інших переговорів з дипломатичним відомством країни перебування; участь представників держави у діяльності міжнародних організацій; висвітлення у пресі позицій уряду з тих чи інших зовнішньополітичних питань та ін. (UDS, 224).

Чому саме ми зосередили увагу на дипломатичних переговорах? Саме переговори – найдавніший і найуніверсальніший засіб вирішення людьми конфліктів від особистих до міждержавних. Міжнародні переговори – це особливий вид взаємодії учасників міжнародних відносин з метою врегулювання конфліктів, вирішення суперечок або налагодження співпраці у різних галузях, узгодження зовнішньополітичних акцій через

спільне обговорення представниками держав різних питань двосторонніх і багатосторонніх відносин. Ведення міжнародних переговорів – одна з найважливіших функцій дипломатії, що часто дефініюють як мистецтво ведення переговорів (UDS, 595). Як зазначає Н. П. Карпчук, «Дж. Дін поділяє всі переговори на три групи. До першої з них він відносить переговори, у яких держава проявляє індиферентне ставлення до досягнення домовленостей або, крім того, прагне не допустити їх. <...> До другої групи потрапляють переговори, на яких держава прагне досягти позитивних результатів, проте не проявляє при цьому особливого завзяття. До третьої групи входять переговори, що є вкрай важливими для їх учасників» [Karpchuk : 49].

Лінгвісти стверджують, що мова дипломатичних переговорів має бути простою і лаконічною, без епітетів і порівнянь, термінологія має бути загальноустановленою і зрозумілою дипломатам всього світу. Становлення термінології дипломатичних переговорів відбувалося в кілька етапів: період Давньої Русі (зародження посольської служби), XVII–XVIII ст. (велика кількість запозичень, наприклад, з латині), XIX–XX ст. (виникають нові явища, наприклад, федерація), сучасний етап (велика кількість запозичень з англійської мови). Українська термінологія творилася на різних територіях України, які належали до різних держав, при її виробленні чітко виявилася єдність письменників, суспільно-політичних діячів, учених усієї України [Stakhovska : 27].

Багато хто з дослідників вважає, що майже половина від загальної кількості термінів, а саме 40 % становлять запозичення з різних мов. Зокрема, такої думки дотримуються Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. Зазвичай, це прямі лексичні запозичення, що зберегли своє вихідне значення.

Суто дипломатичних термінів виразно іншомовного походження невелика кількість: *комюніке* (фр.) – офіційне повідомлення про хід або

наслідки дипломатичних переговорів (у комюніке повідомляється, опубліковано комюніке); *дуаїєн* (фр.) – особа, яка очолює дипломатичний корпус в якійсь країні (дуаїєн дипломатичного корпусу в Україні – Посол Італійської республіки); *екзекватура* (лат.) – у міжнародному праві документ про визнання консула урядом країни і надання йому дозволу виконувати консульські функції або виконання в даній країні судового рішення, прийнятого в іншій країні (*консульська екзекватура, одержання екзекватур*); *ратифікація* (лат.) – затвердження верховним органом влади держави міжнародного договору, який з цього моменту набуває чинності для даної держави. Частина термінологічної лексики розвинула свою семантику, тобто одне із значень утворених багатозначних слів виступає дипломатичним терміном: *конгрес* (лат. *congressus* – зустріч, збори) – 1) з'їзд, нарада (переважно міжнародні), 2) законодавчий парламент деяких країн (США), 3) іноді це назва політичної партії (Конгрес українських націоналістів, Індійський національний конгрес); *кур'єр* (фр. *courrier* – гінець) – 1) службовець, який розносить ділові папери, 2) особа для роз'їздів у термінових справах, 3) дипломатичний кур'єр – службовець для перевезення дипломатичної пошти.

Терміни-словосполучення складаються з головного та залежних компонентів, які уточнюють та конкретизують значення головного слова, наприклад: *воєнна (блокада), світовий (порядок), версальська (система (міжнародних (відносин))*).

Кількість термінів у сучасній науці стрімко зростає, та це явище характерне для багатьох терміносистем. І при цьому терміни мають не тільки звичайні структури (наприклад, досить характерними є терміни, які складаються з прикметника й іменника), але й більш складні структури (*американський валютний фонд, дипломатичні ранги України, Боліварська альтернатива для народів Америки* та багато інших). За довжиною термінів

можна виокремити шість груп термінів, а саме:

- однокомпонентні (*дипломат, консул, аташе, консульство, маніфест, нота, референдум* та ін.);
- двокомпонентні (*дипломатичний візит, дипломатичні ранги, дипломатичний корпус, міжнародні відносини, міжнародні конвенції, вірчі грамоти* та ін.);
- трикомпонентні (*пакта сунт серванда, американський валютний фонд* та ін.);
- чотирикомпонентні (*клаузула ребус сік стантібус, консульські привілеї та імунітети* та ін.);
- багатокомпонентні (*міжнародний центр із урегулювання інвестиційних спорів, національна комісія України у справах Юнеско* та ін.);
- аббревіатури (*МВ, ООН, МАГАТЕ* та ін.).

Терміносистема дипломатії нині перебуває ще в стані формування. Дослідження цієї галузі доводить, що вона активно поповнюється запозиченнями з різних мов (*імміграція, референдум, геноцид, декларація, брифінг, репарація*), а також шляхом термінологічної деривації (*двостороння дипломатія*).

Термін не лише називає, а й через дефініцію визначає поняття, дає йому об'ємну характеристику, що містить максимум інформації. Наприклад: *Парафування* – попереднє підписання міжнародного договору або окремих його частин проставлянням ініціалів представників кожної з договірних сторін на знак узгодження тексту договору, встановлення його автентичності (UDS, 583). *Міжнародний порядок* – устрій міжнародних відносин, який базується на системі загальноприйнятих норм та правил, що регулюють поведінку учасників міжнародних відносин, покликаний забезпечувати основні потреби держав та інших інституцій, створювати і підтримувати умови їхнього існування, безпеки та розвитку (UDS, 503).

Т. Кияк, звертаючись до дефініцій як до можливого засобу опису значень, стверджує: ми переконані, що в тлумачному або термінологічному словнику фіксується сукупність ознак предмета, необхідна і достатня для його виділення серед інших предметів, інші ж ознаки відносяться до області енциклопедичних відомостей про предмет і не повинні наводитися в таких словниках [Ки́як : 15]. Завдання визначення – не стверджувати та описувати, а лише ідентифікувати, окреслювати, відокремлювати, відділяти від інших об'єктів або предметів. Проаналізувавши терміни та інші дефініції, ми можемо розподілити терміни за семантичними групами:

- 1) терміни на позначення організацій (*Європейська конференція цивільної авіації*);
- 2) терміни на позначення документів (*декрет про мир*);
- 3) терміни на позначення осіб (*персона грата, персона нон грата*);
- 4) терміни на позначення сучасних військових реалій (*військово-політична доктрина*).

Дипломатичні терміни пов'язані між собою за групами, що цілком закономірно, адже дипломатія переговорів є різнобічною галуззю знань, яка включає в себе всі міжнародні організації, різні дипломатичні документи та справи.

Висновки. Дипломатія використовується з метою встановлення офіційних відносин між владами окремих держав, а переговори – це взаємодія сторін для прийняття чи вироблення взаємозадовільних рішень, які вважатимуться найоптимальнішими в певній ситуації. Лінгвісти стверджують, що мова дипломатії має бути простою, лаконічно, зрозумілою всім учасникам дипломатичного процесу. Текст дипломатичного звернення повинен відповідати своєму смисловому навантаженню.

Дипломатична терміносистема містить велику кількість запозичень з різних мов (наприклад, латині, англійської, грецької, німецької, французької та ін.), а також поповнюється шляхом термінологічної деривації. Структурно терміни переговорів можна поділити на дві великі групи: однокомпонентні та багатокомпонентні. Так, дослідження української термінології дипломатичних переговорів є дуже актуальним та перспективним напрямом сучасного мовознавства.

References

- Karpchuk N. P. Vstup do fakhu : konspekt leksii. Lutsk, 2019. 163 s.
- Kunch Z., Kunch M. Osoblyvosti dyplomatychnoho movlennia yak riznovydu ofitsiino-dilovoho styliu. *Ukrainska natsionalna ideia: realii ta perspektyvy rozvytku*. 2014. Vyp. 26. S. 121–127. URL: file:///C:/%D0%94%D1%80%D0%B0%D0%B3%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0/%D0%94%D0%B8%D0%BF%D0%BB%D0%BE%D0%BC/Unir_2014_26_22.pdf (last accessed: 05.03.2023).
- Kyiak T. R. Problema linhvistychnoho uporiadkuvannia terminolohii. *Ukrainska terminolohiia i suchasnist* : zb. nauk. prats. K. : KNEU, 2005. Vyp. VI. S. 13–17.
- Matsko O. Inshomovni slova u dyplomatychnykh tekstakh. *Urok ukrainskoi: naukovopublitsystychnyi zhurnal-daidzhest*. 2003. № 3. S. 29–30.
- Stakhovska N. F. Konspekt leksii z dystsypliny «Terminoznavstvo» dlia studentiv napriamu 6.020303 «Filolohiia». Dniprodzerzhynsk, 2010. 130 s. URL: <http://www.dstu.dp.ua/Portal/Data/7/12/7-12-kl50.pdf> (last accessed: 05.03.2023).

Sources

- UDS – Ukrainskyi dyplomatychnyi slovnyk / M. Z. Malskyi ta in.; za red. M. Z. Malskoho, Yu. M. Moroza. K. : Znannia, 2014. 814 s.

ВЕКТОР МЕТОДИЧНИХ ІННОВАЦІЙ І КОМПЕТЕНТІСНА ПАРАДИГМА ОСВІТИ

Лариса Субота

e-mail: lorasub@ukr.net

ТЕКСТ У СИСТЕМІ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ, ЯКІ ЗДОБУВАЮТЬ ОСВІТУ АНГЛІЙСЬКОЮ МОВОЮ

Стаття присвячена проблемі раціонального використання тексту в організації навчання української мови іноземних студентів, які здобувають освіту англійською мовою. Запропоновано види роботи з текстом під час навчання української мови в іншомовній аудиторії з метою формування мовної та комунікативної компетентностей іноземних студентів. Наголошується, що комунікативно-інформативний характер тексту як одиниці спілкування сприяє розвитку зв'язного мовлення, логічного мислення, збагаченню словникового запасу, оволодінню нормами мови, формуванню вміння висловлювати власні думки в усній та письмовій формі. Доведено, що для успішної комунікації з носіями мови необхідно сформувати навички та вміння, характерні для зрілого читання як способу комунікації.

Ключові слова: мовленнєва компетенція, мовна компетентність, комунікативна компетентність, мовні норми, інформативність, проблемність.

The article is devoted to the problem of rational use of text in the organization of teaching Ukrainian to foreign students studying in English. The types of work with the text in teaching the Ukrainian language in a foreign language classroom with the aim of forming the language and communicative competencies of foreign students are proposed. It is emphasized that the communicative and informative nature of the text as a unit of communication contributes to the development of coherent speech, logical thinking, enrichment of vocabulary, mastering the norms of the language, and the formation of the ability to express their own thoughts in oral and written form. It is proved that for successful communication with native speakers, it is essential that we develop skills and abilities characteristic of mature reading as a way of communication.

Keywords: speech competence, language competence, communicative competence, language norms, informativeness, problematic.

Постановка проблеми. Проблема вивчення тексту належить до найбільш актуальних проблем сучасної лінгвістики. Попри те, що термін «текст» досить уживаний у педагогіці, має величезну кількість визначень і різні підходи до його опису, він і досі не має однозначної дефініції. Як

відомо, текст (від лат. *textus* – тканина, сплетіння, з'єднання) – результат мисленнєво-мовленнєвого процесу, реалізованого автором у вигляді конкретного письмового (або усного) твору відповідно до мотивів, цілей, обраної теми, задуму та ідеї, тобто текст – «це об'єднана змістовим зв'язком послідовність мовних одиниць, основними властивостями якої є зв'язність і цілісність» [Lingvisticheskiy... : 507, а також Selivanova : 599–601].

У методичній літературі текст розглядається як комунікативна одиниця, яка забезпечує процес мовленнєвої комунікації та визначається як мовленнєвий акт учасників спілкування, виражений вербальними і невербальними засобами мови за допомогою яких здійснюється комунікативний вплив на комуніканта. На думку провідних українських науковців (З. Бакум, Н. Голуб, О. Горошкіна, С. Караман, Л. Паламар, М. Пентиліук та ін.) у формуванні комунікативної компетентності, розвитку мовленнєвої взаємодії важливе місце відводиться тексту. Як слушно зазначає М. Пентиліук, «відомості про текст, його структуру, особливості, категорії повинні забезпечити формування комунікативної компетентності, умінь будувати усні й письмові висловлювання, спілкуватися в різних життєвих ситуаціях» [Pentyliuk : 97].

У нашій статті текст розглядається як основна одиниця комунікації, в якій проявляється мовна свідомість та мовна компетентність. Під комунікацією маємо на увазі сукупність мовленнєво-мисленнєвих дій, що здійснюються комунікантами. Під мовною компетентністю розуміємо якість особистості, комплекс знань, умінь і навичок, що дають змогу сприймати, розуміти і повідомляти інформацію, виражену засобами природної мови, зберігати таку інформацію в пам'яті та обробляти її під час розумових процесів. Визнання того, що текст виступає компонентом мовленнєвої комунікації робить необхідним використання тексту як засобу навчання мови та джерела інформації. Комунікативна мета навчання є переважаючою,

нерозривно пов'язаною з формуванням у студента мовної та мовленнєвої компетенції в навчальній діяльності та соціально-культурній сфері. **Мета** статті – розглянути методи та прийоми роботи з текстом, що сприяють розвиткові навчально-пізнавальних можливостей іноземних студентів технічних закладів вищої освіти в системі навчання української мови як іноземної.

Виклад основного матеріалу дослідження. Цілеспрямоване використання найбільш ефективних форм, методів і прийомів навчання української мови як іноземної у процесі роботи з текстом сприяє продуктивному засвоєнню необхідного лексичного та граматичного матеріалу, а також вдосконаленню навичок читання. Актуальність порушеної проблеми й зумовила вибір теми нашої публікації. Робота з текстом посідає важливе місце в системі навчання української мови, що значною мірою впливає на продуктивність мовно-мисленнєвої діяльності іноземних студентів та сприяє їхньому подальшому розвитку самоосвіти і самореалізації. Читання з розумінням основного змісту тексту українською мовою є важливим засобом навчання іноземних студентів, які здобувають освіту англійською мовою. Текст виконує тренувальну функцію – формування умінь і навичок практичного використання знань студентів з української мови та сприяє розвитку основних видів мовленнєвої діяльності – аудіювання, говоріння, читання, письма. При доборі текстів було враховано їх інформативність та проблемність. Читання допомагає розвитку усного мовлення, формуванню комунікативної компетенції іноземних студентів, підвищенню рівня володіння українською мовою як засобом комунікації.

Тому без перебільшення можна стверджувати, що за комунікативної орієнтованості сучасної методики правильна організація навчання читання є однією з основних умов успішного оволодіння українською мовою в цілому.

Щоб долучити студентів до читання, необхідно, по-перше, стимулювати мотивацію читання, по-друге, забезпечити успішність його перебігу за допомогою відповідних завдань та вправ. Ці моменти взаємозалежні і взаємозумовлені. Для розвитку мотивації читання виняткову роль відіграє якість текстів. Багато методистів вважають, що текст набуває для студента сенс, якщо він може встановити певне співвідношення між своїм життєвим досвідом і змістом цього тексту [Pradivliannyi, Prysiazhna : 73]. Оволодіння студентами навичками техніки читання здійснюється в результаті виконання передтекстових, текстових і післятекстових завдань, створених задля аналізу змістовної структури тексту й навчання різним видам мовленнєвої діяльності.

Прикладом може служити комплекс завдань, спрямованих на формування читацької компетентності та навчання різних видів мовленнєвої діяльності: 1) вправи на моделювання знань, необхідних і достатніх для рецепції конкретного тексту, спрямованих на підготовку до сприймання та розуміння тексту: аналіз слів і форм у самому тексті; запитання до тексту та завдання, орієнтовані на пошук у ньому певної інформації; вправи на відпрацювання лексико-граматичного матеріалу; розвиток навичок читання та структурний аналіз тексту, що повинен в підсумку привести до продукування усних і письмових зв'язних висловлювань; 2) завдання, спрямовані на перевірку розуміння змісту тексту, що покликані з'ясувати: тему та головну думку тексту, основну проблему тексту й основні способи її реалізації, смислові зв'язки між комунікативними блоками та передання їх різними мовними засобами, створення самостійного тексту з використанням моделі тексту [Subota : 436–437].

Наведемо орієнтовний зміст завдань з вироблення навичок згортання другорядної інформації та виділення головної, а також її подання в узагальненому вигляді:

1. Виділіть ключові слова, що несуть основне смислове навантаження у реченні. Розділіть текст на смислові абзаци, ґрунтуючись на правилах побудови абзацу та виділення ключових слів.

2. Трансформуйте складне речення в просте, зберігаючи його суть.

3. Складіть до абзацу прочитаного тексту опорну фразу, яка була б ключем до його розуміння.

4. Перекажіть стисло зміст речення, абзацу, тексту.

5. Прочитайте речення, підкресліть слова, що несуть зайву інформацію.

6. Визначте у тексті слова, які можуть бути пропущені без шкоди для змісту.

7. Поділіть текст на смислові частини. У кожній смисловій частині визначте основну думку. Придумайте назву до кожної частини. Сформулюйте головну думку всього тексту. Узагальнюючи отриману інформацію, зробіть власні висновки з урахуванням прочитаного.

8. Виконайте завдання до тексту: а) складіть до прочитаного тексту простий план; б) запишіть конспект тексту відповідно до плану; в) за конспектом підготуйте стислий переказ тексту; г) дайте відповіді на запитання щодо основного змісту тексту; д) поясніть ваше ставлення до даної в тексті проблеми.

Завдання такого типу служать для закріплення навчального матеріалу, спонукають іноземних студентів відпрацьовувати мовленнєві моделі в реальному спілкуванні, звичку висловлювати свої думки українською мовою на побутовому рівні, розвивають мовленнєво-комунікативні вміння ведення діалогів, що дуже важливо для адекватної міжкультурної комунікації з носіями мови.

Висновки. Використання форм, методів і прийомів навчання іноземних студентів української мови під час роботи з текстом є ефективним засобом управління різними видами діяльності всіх учасників навчально-виховного

процесу, комунікативної взаємодії викладача зі студентами. Таким чином, вищезазначене дає змогу зробити висновок, що, саме текст слід розглядати як провідну одиницю навчання української мови іноземних студентів, які здобувають освіту англійською мовою.

References

- Lingvisticheskiy entsiklopedicheskiy slovar'. M. : Sov. entsiklopediya. 1990. 688 s.
- Pentyliuk M. I. Aktualni problemy suchasnoi linhvodydaktyky : zb. statei. K. : Lenvit, 2012. 256 s.
- Pradivlianni M. H., Prysiazhna O. D Formuvannia navychok chytannia u studentiv-inozemtsiv pid chas vyvchennia ukrainskoi movy yak inozemnoi. *Teoretychni pytannia kultury, osvity ta vykhovannia* : zb. nauk. prats. K. : KNLU, 2015. № 51. S. 70–73.
- Selivanova O. Suchasna linhvistyka: terminolohichna entsyklopediia. Poltava : Dovkillia-K, 2006. 716 s.
- Subota L. A. Psykholohichni chynnyky formuvannia chytatskoi kompetentnosti inozemnykh studentiv na osnovi avtentychnykh materialiv. *Perspektyvy ta innovatsii nauky*. (Serii: Pedahohika). 2022. № 7 (12). S. 429–440.

Олександр Каленик
e-mail: okalenyk@ukr.net

Тетяна Цареградська
e-mail: tsar_grd@ukr.net

Ірина Овсієнко
e-mail: iaryna2002@gmail.com

КОМУНІКАТИВНО-ПРОФЕСІЙНИЙ ТА МОВНИЙ АСПЕКТИ ПРИ ВИКЛАДАННІ ПРИРОДНИЧИХ ДИСЦИПЛІН ІНОЗЕМНИМ СЛУХАЧАМ ПІДГОТОВЧИХ ВІДДІЛЕНЬ

Розкрито та визначено лінгвометодичні підходи до системного та діяльнісного навчання іноземних слухачів на прикладі вивчення природничих дисциплін та основ наукового стилю мовлення. Запропоновано методичні підходи до структуризації та подачі навчального матеріалу. Визначено основні компоненти наукового стилю мовлення як різновиду сучасної літературної мови на прикладі викладання фізики та математики в період доуніверситетської підготовки.

Ключові слова: іноземні слухачі підготовчих відділень, науковий стиль мовлення, лексична система навчальних наукових текстів, інформаційні показники навчальних наукових текстів.

Linguistic and methodical approaches to the systematic and activity-based training of foreign listeners are revealed and defined on the example of the study of natural sciences and the basics of the scientific style of speech. Methodical approaches to the structuring and presentation of educational material are proposed. The main components of the scientific style of speech as a type of modern literary language are defined on the example of teaching physics and mathematics in the period of pre-university training.

Keywords: foreign students of preparatory departments, scientific speech style, lexical system of educational scientific texts, information indicators of educational scientific texts.

Постановка проблеми. Проблема системного аналізу лінгвометодичних основ навчання іноземних слухачів у навчально-професійній сфері в умовах підготовчих відділень має свої особливості та труднощі, подолання яких пов'язане з пошуком нових методичних підходів та моделей. Ефективність мовленнєвої діяльності студентів іноземною мовою визначається вирішенням питань опису матеріалу наукової мови, її організації з точки зору комунікативно-фахової спрямованості і функціонально-стилістичної доцільності. Актуальність і недостатня практична розробленість цієї проблеми зумовили вибір напрямів даного дослідження. Вирішення зазначених проблем дозволить сформулювати механізми, які необхідні для оволодіння не тільки природничими дисциплінами, але й мовою спеціальності у професійній сфері діяльності.

Метою статті є обґрунтування лінгвометодичної моделі навчання іноземних слухачів основ наукового стилю мовлення, яка ґрунтується на поєднанні професійно-предметного (природничі дисципліни) і мовного аспектів навчання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Структурно-змістова модель навчання іноземних слухачів на підготовчих відділеннях реалізується через професійно орієнтоване вивчення мов та їх міждисциплінарну інтеграцію з циклом природничих та загальноосвітніх дисциплін. Важливим елементом мовного аспекту є управління та стимулювання мовленнєвої діяльності за рахунок цілеспрямованого створення комунікативних ситуацій при вивченні природничих дисциплін та наукового стилю мовлення.

Серед питань, зумовлених комплексним характером вивчення мов, їхньою практичною спрямованістю, особливе місце займає науковий стиль мовлення як функціонально-мовленнєвий різновид сучасної української мови. Відомо, що фактичний матеріал наукового стилю має неоднорідний характер і допускає існування підсистем з різними диференційними ознаками: власне науковий (академічний), науково-популярний і науково-інформативний. У середині кожної із цих підсистем виділяють тематично і стилістично зумовлені різновиди: навчально-науковий (основи наук), науково-публіцистичний і науково-мемуарний. Навчально-науковий підстиль відображає сфери наукових знань або профілі спеціальностей: науково-технічний підвид (фізика, математика, інженерні науки), природничо-науковий підвид (хімія, біологія, медицина), науково-гуманітарний тощо. Ці підвиди правомірні з лінгвостилістичного погляду, оскільки мають особливості і певну специфіку застосування мовних і мовленнєвих заходів. На такому підході заснована диференціація програм підручників і посібників, навчально-методичних матеріалів з урахуванням спеціальностей. Результати порівняльного лінгвостилістичного аналізу існуючих підстилів наукової літератури, досвід викладання мов і спеціальних дисциплін іноземним слухачам на підготовчих відділеннях дають змогу зробити висновок, що навчальні професійні тексти для формування наукового стилю не повинні бути ні вузькоспеціалізованими, ні науково-популярними. Це пов'язано з тим, що існує підготовка іноземців до вивчення загальноосвітніх та фахових дисциплін на перших курсах закладів вищої освіти України. У період навчання на перших курсах іноземні студенти не вивчають лекційні курси з вузьких питань і не працюють зі спеціалізованими підручниками. Лінгвостилістичний аналіз підручників, посібників, термінологічних словників, навчально-методичних матеріалів науково-технічного та природничого напрямів підготовки дозволяє

конкретизувати поняття науковий стиль мовлення при навчанні слухачів-іноземців на підготовчих відділеннях. Отже, у нашому дослідженні ми розглядаємо поняття *навчальний науковий стиль мовлення*, яке передбачає наявність навчально-наукового тексту, загальної наукової і професійної лексики, термінологічних слів і словосполучень (семантично спеціалізованих слів загальнолітературної мови), лексико-граматичних форм і конструкцій, структури наукового стилю мовлення. Комунікативні компетенції при навчанні слухачів наукового стилю мовлення можуть бути репрезентовані цілим комплексом лінгвометодичних складових. Ці складові відображені при структуризації навчального посібника «Науковий стиль мовлення», розробленого авторами [Proskurkin, Tsarehradska : 293].

Проаналізуємо особливості і специфіку навчально-наукових текстів при вивченні природничих дисциплін. Навчальний науковий текст має чітку структурну організацію, яка формується під дією двох основних факторів: характер змісту, що розкривається (тема, підтема або комбінація підтем) і засіб викладення змісту (опис, повідомлення, доказ, розповідь). При викладенні матеріалу, при розкритті теми або підтем викладач має пояснювати будову, структурну організацію і послідовність, за якими розкривається зміст теми і зв'язки між окремими елементами.

Розглянемо характеристики навчально-наукових текстів, структурну організацію та лексичні характеристики і способи їхнього викладання на прикладі вивчення фізики та математики на різних етапах організації навчального процесу [Korochkina, Kalenyk : 194; Kalenyk, Porkhun : 207]. На початковому етапі вступний курс розрахований приблизно на 16-20 навчальних годин. Навчальні тексти з фізики, математики максимально адаптовані, складаються з тем і підтем, лексико-граматичний матеріал вводить на синтаксичній основі через мовленнєві конструкції, що забезпечує його комплексність і комунікативність. Для кожної теми

виділяються синтаксичні конструкції загальнолітературної мови і структури, притаманні науковому стилю, наприклад: «що залежить від чого», «що пропорційно чому», «що ділиться на що» тощо. Треба зауважити, що ці моделі можуть існувати самостійно або входити до складу різних типів речень. Ці моделі потрібно розрізняти. Структури наукового стилю переважно мають стандартизовану будову, що зумовлена тенденцією наукової мови. Для мінімізації інших понять необхідно враховувати їхню тематичну продуктивність (тематичну розповсюдженість), характер розподілу в наступних темах. При лінгвометодичній оцінці навчального матеріалу доцільно брати до уваги абсолютну частотність загальних наукових понять і тематичну продуктивність (загальнолітературну і загальнонаукову лексику). Термінологічна і вузькоспеціальна лексика дуже інформативні, мають велике значення при вивченні дисциплін на початковому етапі і на наступних етапах опанування профільних дисциплін майбутньої спеціальності.

Таким чином, навчально-науковий текст складається зі строго визначених блоків (тем, підтем, лексичного мінімуму, граматичних конструкцій, структур наукового стилю) і виступає моделлю для комунікативно мотивованого формування мовленнєвої діяльності слухачів. На основі якісного і кількісного аналізу визначається перелік базисних мовленнєвих інтенцій, які пропонується застосувати при створенні лінгвометодичної моделі навчання слухачів професійного спілкування. Наприклад, перша тема з фізики «Що вивчає фізика» має одну тему і дві підтеми, складається із 907 знаків, має 21 одиницю загальнонаукової і спеціальної лексики, три нові структури наукового стилю («що є що», «що називають чим», «що вивчає що»). Остання структура вже знайома слухачам із курсу математики, який вони починають вивчати тиждень раніше. У наступних темах вступного курсу кількість нових лексичних одиниць,

притаманних науковому стилю з математики і фізики, у середньому складає від 10 до 15 одиниць, що відповідає пізнавальним можливостям слухачів на етапі введення дисциплін. Загальна кількість структур наукового стилю з цих дисциплін на початковому етапі складає близько 18-20 структур.

Розглянемо приклади комунікативно-змістових ситуацій і структур наукового стилю, які їх обслуговують: визначення предмета, явища («що є що», «що – це що», «що називають чим», «чим називають що»), класифікація предметів, явищ («що ділиться на що», «розрізняти що», «належить до чого»), склад предметів, кількісний склад («що складається із чого», «що містить в собі що», «що має в своєму складі що», «що складає скільки», «що є складовою частиною чого»). Як показує аналіз прикладів, на початковому етапі роботи на матеріалі спеціальності найбільше представлена діалогічна форма спілкування. Для навчального діалогу характерні специфічний розподіл типів мовленнєвих дій і домінування питальних мовленнєвих дій.

Дія функціональних факторів у науковому стилі приводить до того, що існують певні норми відбору, використання і сполучності мовних засобів. У процесі навчання слухачів-іноземців усі ці особливості повинні враховувати не тільки викладачі мов, а й викладачі загальноосвітніх та природничих дисциплін. Науковому стилю мови необхідно навчати цілеспрямовано, це пов'язано із суттєвою особливістю граматичних структур і лексики наукових текстів. Граматика наукової мови становить тільки частину граматики загальнолітературної мови, що створює реальні можливості для мінімізації граматичного матеріалу, найбільш раціонального відбору й організації навчального матеріалу. Різні дисципліни науково-технічного і природничого профілю відрізняються своїм лексичним складом, але вони мають багато спільного в стандартизованій побудові наукових текстів, окремих композиційних одиниць, організації синтаксичних одиниць речення,

використання морфологічних категорій. Аналіз функціонування різних морфологічних категорій, типів речень тощо в наукових текстах показує, що їм притаманна вибірковість, автономність використання, стійкість їхньої організації.

Навчально-наукові тексти, які розкривають ці компоненти, мають загальну структурну схему на рівні підтем, однорідність змісту, загальні логічні зв'язки між реченнями тощо. Така методична організація матеріалу визначає найбільш характерні моделі наукового стилю, можливості для роботи над синонімічними засобами мови, формує моделі монологічного і діалогічного видів мовлення, вирішує питання наступності в навчанні між початковим і подальшими етапами.

Останнім часом в Україні спостерігається тенденція впровадження квантитативних методів і прийомів для одержання лінгвістичних даних при дослідженні текстів [Levytskyi : 190]. Одним з напрямів цих досліджень є кількісна оцінка навчальних текстів з метою їх оптимізації і мінімізації мовних одиниць. До таких показників відносяться: обсяг тексту, частотність використання лексичних одиниць і термінів, ступінь збігу наукової лексики з загальнолітературною, надлишковість термінів, середня інтенсивність викладання, фактори складності тексту тощо. Методична оцінка лексики передбачає її мінімізацію – це конкретизація об'єкта, визначення, скільки і яких лексичних одиниць повинно бути засвоєно відповідно до конкретних умов і цілей навчання. При цьому має враховуватися система критеріїв відбору лексики: семантична цінність, тематична продуктивність (розповсюдженість слова, терміна), виключення деяких семантично близьких мовних одиниць.

На початковому етапі вивчення дисциплін особливе значення мають такі показники: принцип необхідності і достатності, принцип фахово-комунікативної цінності, принцип методичної доцільності. При цьому

необхідно враховувати реальні психологічні можливості іноземних слухачів, відповідність програмам з мов і кількості навчальних годин. Застосування цих рекомендацій до матеріалу наукового стилю мовлення дозволяє достатньо однозначно визначити кількісні характеристики лексичного матеріалу.

Висновки. Розглянуто комунікативно-професійний та мовний аспекти при викладанні природничих дисциплін та основ наукового стилю мовлення. Визначено основні структурні компоненти наукового стилю мовлення як різновиду сучасної літературної мови на прикладі вивчення фізики та математики. Показано, що навчально-професійні тексти з природничих дисциплін складаються з типових функціональних блоків, синтаксичні моделі та структури наукового стилю мають стандартизований характер і виступають моделями для формування основних видів мовленнєвої діяльності. Навчання окремим видам мовленнєвої діяльності на матеріалі мови спеціальності необхідно будувати диференційовано з використанням різних систем вправ з урахуванням психологічних можливостей різних категорій іноземних слухачів. З метою мінімізації навчального матеріалу доцільно проводити його інформаційну оцінку і враховувати критерії оптимізації. Для подальших досліджень перспективними залишаються питання вивчення специфіки структурної організації навчальних наукових текстів у різних дисциплінах, лінгвометодичні особливості діалогічного і монологічного мовлення, координація навчання основам наукового стилю на підготовчому відділенні та на основних факультетах.

References

- Kalenyk O. O., Porkhun O. V. *Matematyka dlia studentiv inozemtsiv : navch. posib.* K. : Interservis, 2015. 207 s.
- Korochkina L. M., Kalenyk O. O. *Fizyka dlia studentiv inozemtsiv : navch. posib.* K. : Interservis, 2013. 194 s.
- Levytskyi V. V. *Kvantityativni metody v lynchvystytsi.* Chernivtsi : Ruta, 2004. 190 s.
- Proskurkina Ya. I., Tsarehradskaya T. L. *Naukovyi styl movlennia : navch. posib. dlia studentiv-inozemtsiv.* K. : Kafedra, 2013. 293 s.

Алла Максименко
e-mail: maksimalla58@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ВИКЛАДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ІНОЗЕМНИМ СТУДЕНТАМ-МАГІСТРАНТАМ З АНГЛІЙСЬКОЮ МОВОЮ НАВЧАННЯ

У статті розкрито особливості викладання української мови іноземним студентам-магістрантам з англійською мовою навчання. Визначено причини їх невисокої мотивації у вивченні української мови як іноземної. Запропоновано нові методичні підходи у викладанні української мови як іноземної, які при комплексному застосуванні можуть позитивно впливати на зростання інтересу іноземних студентів до української мови.

Ключові слова: мотивація, аудіовізуальна технологія, ігрова технологія, лінгвокраїнознавство.

The article reveals the peculiarities of teaching the Ukrainian language to foreign master's students with English as the language of instruction. The reasons for their low motivation in learning the Ukrainian language as a foreign language have been determined. New methodological approaches in teaching Ukrainian as a foreign language are proposed, which in complex application can have a positive effect on the growth of foreign students' interest in learning the Ukrainian language.

Keywords: motivation, audiovisual technology, game technology, linguistic and regional studies.

Постановка проблеми. Іноземні громадяни, за даними МОН України, мають можливість навчатися у більш ніж 240 закладах вищої освіти України й здобувати вищу освіту за різними спеціальностями, рівнями й різними мовами, зокрема українською та англійською. Для іноземних громадян, які навчаються за англomовними бакалаврськими або магістерськими програмами, пропонується практичний курс української мови як обов'язковий навчальний предмет. Попри зростання останнім часом інтересу до вивчення української мови, майбутні бакалаври й магістри можуть мати невисоку мотивацію до опанування української мови. Пошук нових ефективних підходів до викладання української мови іноземним студентам, мовою навчання яких є англійська, був і залишається актуальним.

Мета – виявлення й аналіз причин невисокої мотивації до вивчення української мови іноземними студентами, які навчаються за англomовними

магістерськими програмами; визначення нових методичних підходів до викладання української мови, спрямованих на створення умов для пробудження інтересу до вивчення української мови, що дозволить зробити процес навчання більш цікавим і результативним.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасною формою навчання в закладах вищої освіти України стали освітні програми для магістрів, дисципліни яких викладаються англійською мовою. У межах таких магістерських освітніх програм студентам пропонується практичний курс української мови як іноземної, який має забезпечувати базовий рівень володіння мовою (для інокомунікантів, які не володіють українською мовою).

Навчання в магістратурі за англомовними освітніми програмами передбачає набуття іноземними студентами професійних знань англійською мовою (мова навчання – англійська), а тому українська мова не є профільною дисципліною і не пов'язана з її використанням ані в процесі навчання, ані в професійних цілях.

Дистанційна форма навчання, яка мало сприяє використанню української мови в процесі спілкування з носіями мови, відсутність мовного середовища, яке є важливою умовою продуктивної мовної підготовки іноземного студента, стали серйозним викликом для викладачів української мови як іноземної.

Варто також зазначити, що в таких магістерських групах можуть одночасно навчатися студенти різновікових категорій, які мають власний і водночас відмінний життєвий, професійний, культурний і навчальний досвід.

Практичний курс української мови як іноземної викладається як обов'язкова дисципліна, але здебільшого студенти-магістранти в таких умовах вивчають українську мову не з цікавості, а скоріше вимушено у

зв'язку з необхідністю проходження різних видів контролю. Зазначені обставини, а також фактор часу (скорочення аудиторних годин і перерозподіл їх на користь самостійної роботи) створюють умови, за яких вивчення української мови іноземними студентами-магістрантами має невисоку мотивацію.

Оскільки мотивація безпосередньо пов'язана з ефективністю навчання, виникає питання щодо організації процесу навчання української мови в немовному навчальному закладі за невисокої мотивації у здобувачів освіти, відсутності мовного середовища, з дистанційною формою навчання та інших факторів.

Формування позитивної мотивації щодо вивчення української мови як іноземної, тобто створення умов, за яких іноземні студенти з інтересом і задоволенням будуть вивчати мову, потребує особливих зусиль і є пріоритетним. Тому виникає необхідність вибирати такі методи й прийоми навчання, які мотивували б студентів-магістрантів до навчання, розвивали б у них бажання знати українську мову, стимулювали б їх дізнаватися більше про історію та культуру українців.

Інноваційні процеси, які мають місце в сучасній освіті, передбачають внесення нового — зміни, удосконалення, модернізації або заміни педагогічної діяльності й освітньої системи. Важливо, щоб новації були актуальними, оригінальними, ефективними, оптимальними і творчими.

Інтеграційні процеси в сучасному освітньому процесі передбачають широке використання нових технологій, напрямів і прогресивних підходів до навчання. В окресленій нами навчальній ситуації у вирішенні питання щодо реалізації принципу мотиваційного забезпечення вважаємо доцільним звернутися, насамперед, до використання аудіовізуальних та ігрових технологій, а також до застосування лінгвокраїнознавчого підходу у процесі навчання української мови іноземних студентів-магістрантів.

Технологія використання аудіовізуальних засобів навчання сприяє вирішенню низки важливих освітніх завдань, серед яких підвищення мотивації, актуалізація попередніх знань, подача нового навчального матеріалу; узагальнення і систематизація здобутих знань; актуалізація знань і формування вмінь і навичок застосування знань у практичній діяльності; повторення і закріплення знань, підвищення ефективності формування гуманітарного мислення, зокрема систематичного використання рідної та іноземної мов під час вивчення навчального матеріалу та ін. [Chornous, Krasovskyi : 2]. Наш досвід викладання свідчить, що аудіовізуальна насиченість практичного курсу виявляється в поєднанні зорового й слухового подання навчальної інформації, позитивно позначається на організації навчального процесу, засвоєнні студентами мовного матеріалу, їх зацікавленості у вивченні української мови, а також підтверджує, що застосування цієї технології може стати ефективним шляхом реалізації різних навчальних цілей і задач.

У процесі вивчення української мови як іноземної важливе місце посідає лінгвокраїнознавство, яке пов'язано з вивченням зв'язку між мовою і культурним життям народу, який є носієм цієї мови. Практичне лінгвокраїнознавство націлене на розширення знань про культуру країни, мова якої вивчається, засвоєння студентами формул мовного етикету, усвідомлення різниці між культурами двох країн, осмислення цінностей країни, мова якої вивчається, формування позитивної установки до народу – носія мови [Zavoloka : 61]. Практика викладання української мови іноземним студентам-магістрантам показує, що лінгвокраїнознавчий матеріал є важливою складовою формування мотивації навчальної діяльності студентів-магістрантів, заохочує їх до вивчення української мови. Стабільність інтересу до вивчення української мови можна підтримувати постійно, використовуючи на заняттях елементи лінгвокраїнознавчого

характеру й акцентуючи увагу на культурних і ментальних цінностях українців.

Навчання в ігровій формі відомо людству ще з давніх часів. Виняткової актуальності ігрові технології як ефективний метод навчання набули в останні десятиліття.

Гра як форма навчання має великий потенціал і є серйозним стимулом у навчанні, дозволяє швидко засвоювати мовний матеріал і сприяє формуванню позитивних мотивів навчання. При цьому навчання і набуття мовленнєвого досвіду відбувається не з примусу або необхідності, а за бажанням тих, хто навчається. Гра урізноманітнює навчальну практику, тим самим посилюючи інтерес як до самого навчального предмета, так і до процесу навчання [Maksymenko : 21–22].

У навчальній діяльності нами запроваджувалися різні мовно-мовленнєві ігрові завдання, які з інтересом сприймалися здобувачами освіти і з задоволенням виконувалися, а саме «Акторська майстерність», «Я «чую» цю літеру», «Що він сказав? (деформоване слово)», «Навіщо це слово?», «Словничок із помилками», «Зниклі слова (деформований текст)», «Продовжуй історію» та ін. [Maksymenko : 31, 43]. Варто також зазначити, що дистанційна форма навчання обмежує використання окремих ігрових завдань, оскільки ці завдання передбачають командну гру.

Висновки. Аналіз особливостей викладання української мови іноземним студентам, які навчаються за англomовними програмами, дав змогу виявити проблеми, пов'язані з незацікавленістю цієї категорії студентів-іноземців у вивченні української мови. Доцільним для активізації і зростання мотивації можна вважати комплексне використання аудіовізуальних, ігрових технологій у поєднанні з практичним лінгвокраїнознавством.

References

- Zavoloka S. I. Lihvokrainoznavchyi aspekt vykladannia inozemnoi movy. *Pedahohika formuvanniatvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh*. 2020. № 73, Vol. 1. S. 59–62.
- Maksymenko A. V. Ihrovi zavdannia u kursi ukrainskoi movy yak inozemnoi: navch.-metod. posib. K. : Feniks. 2020. 72 s.
- Chornous O. V., Krasovskyi O. S. Tekhnolohiia stvorennia audiovizualnykh elektronnykh zasobiv navchannia dlia elektronnykh pidruchnykiv. URL: https://lib.iitta.gov.ua/2498/1/%D0%A7%D0%BE%D1%80_%D0%9A%D1%80%D0%B0%D1%81 (last accessed: 23.03.2023).

Марина Горюнова

e-mail: mgoriunova@gmail.com

Тетяна Савенко

e-mail: savenko_td@ukr.net

ЦІЛЬОВА УСТАНОВКА ПРИ НАВЧАННІ ЧИТАННЯ ТЕКСТІВ ЗІ СПЕЦІАЛЬНОСТІ

У статті розглядається текст як важливий елемент і оптимальна навчальна одиниця, центрове місце усього процесу навчання іноземної мови здобувачами вищої освіти. З'ясовано складники і якості, завдяки яким саме текст може слугувати ілюстрацією функціонування всіх елементів мови, яка вивчається як іноземна. Аналізуються способи і методи представлення зв'язного тексту як ефективного засобу всього мовленнєвотворчого процесу, як опору для розвитку мовленнєвих навичок, матеріал для засвоєння здобувачами вищої освіти іноземної мови.

Ключові слова: комунікативні цілі, навчальна одиниця, мовленнєві навички, резерв оптимізації навчання, розчленування інформації, зворотна дія читання, предикація першого порядку, комунікативна програма тексту, інформативне навантаження, детермінація видів завдань.

The article considers the text as an important element and the optimal educational unit, the central place of the entire process of learning a foreign language by students of higher education. The question is investigated thanks to which components and qualities the text itself can serve as an illustration of the functioning of all elements of the language that is studied as a foreign language. The methods and methods of presenting a coherent text are analyzed as an effective means of the entire speech-creating process and a support for the development of speaking skills, material for learning the language form of a foreign language by students of higher education.

Keywords: communicative goals, optimal learning unit, learning optimization reserve, dissection of information, reversal of reading, predication of the first order, communicative program of the text, informative load, determination of types of tasks.

Постановка проблеми. Оволодіння іноземною мовою в умовах іншомовного середовища є великим, складним та багатогранним процесом, який має комунікативні освітні та виховні цілі [Metodyka... : 319]. Тому для мовників принципово важливо розробити оптимальну структуру навчально-методичних планів, ретельно продумати і підібрати навчальний матеріал, чітку уявляти систему його подання та закріплення з урахуванням професійної орієнтації студентів, ступеня їхньої підготовки, можливостей та рівня знань.

Саме тому під час вивчення іноземної мови викладач повинен з особливою увагою ставитися до врахування специфіки контингенту своїх слухачів, їхні національні, етнічні та мовні особливості. Автори статті звертаються до питання використання на заняттях зі здобувачами вищої освіти надзвичайно важливого навчального елемента – тексту, визначаючи його як оптимальну навчальну одиницю, центрове місце всього процесу навчання. Адже саме текст може слугувати ілюстрацією функціонування всіх елементів мови, яка вивчається. У цьому сенсі зв'язний текст вживається як засіб і твір самого мовленнєво-творчого процесу (загальнонауковий, вузькоспеціальний, діловий, художній, політичний тощо) і стає опорою для розвитку мовленнєвих навичок, матеріалом для засвоєння мовної форми [Savenko, Hrytsai, Savenko : 217]. Основою цього виду діяльності є фонетичний аналіз (сприйняття форми), морфологічний (сприйняття предметного та граматичного знання слів), синтаксичний (об'єднання значень слів у смисл речення) та структурно-семантичний, що веде до сприйняття смислу тексту в цілому [Stohnii, Horiunova : 301–302]. При цьому процес синтетичного читання сам по собі містить три фази, які ведуть власне до розуміння тексту (первинний синтез, аналіз, вторинний синтез) і співпадають завдяки повній автоматизації всіх аналітичних дій.

Мета. Одне з чільних завдань цього дослідження – акцентація на тому, що визначення цільової установки при навчанні читання текстів зі спеціальності ґрунтується на аналітико-синтетичному процесі і слугує одним з найважливіших резервів оптимізації процесу навчання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Виключне значення читання як виду мовленнєвої діяльності студентів немовних ЗВО зумовлене специфікою навчання, яка передбачає роботу з великою кількістю друкованих матеріалів. Крім цього, підготовка сучасного спеціаліста в тій чи іншій галузі неможлива без активної самостійної пізнавальної діяльності, і, зокрема, читання – одного з інструментів пізнання світу.

Здатність до ефективного здійснення самостійної роботи як форми діяльності передбачає вміння вичленити й реалізувати мету. Оскільки читання, як і інший вид людської діяльності, цілеспрямоване, тому визначення мети читання є підбором дій, направлених на її реалізацію.

Читання літератури зі спеціальності здійснюється переважно в навчально-науковій та професійній сферах спілкування. До основних функцій навчально-наукової діяльності належать пошук, вилучення, систематизація та обмін знаннями. Тексти зі спеціальності як об'єкт навчально-наукової діяльності виконують двояку роль: для викладача текст слугує продуктом наукової діяльності, засобу обміну науковою інформацією, для реципієнта – джерелом нового знання. Для студентів цей вид навчально-пізнавальної діяльності має особливе значення, оскільки є стартовим в обраній професійній діяльності, основною метою якого є усвідомлене, цілеспрямоване збагачення знаннями зі сфери майбутньої спеціальності [Musiichuk : 115–116].

Зрозуміло, що текстовий матеріал, пропонований студентам-іноземцям, неодмінно має піддаватися спеціальній обробці. Спочатку зорово-слухомоторний образ співвідноситься з певним етапом, який

зберігається в довготривалій пам'яті індивіда, відтак відбувається ідентифікація на основі порівняння, аналізу, синтезу тощо. Потім інформація перекодовується в елементи смислу шляхом еквівалентних замін сприйнятих мовних знаків «своїми» словами. Даний етап обробки, який традиційно називають смислом, здійснюється на кількох рівнях – логічному, інформативному і власне смислового.

Процеси, які відбуваються на цих рівнях, необхідно відобразити при формуванні завдань до тексту. Із співвідношення значення слова зі значеннями оточуючих його одиниць виводиться контекстуальне значення цього слова, що пов'язане з об'єднанням слів у синтагму. Далі настає об'єднання в речення, а потім – у тематико-функціональні блоки, тобто фрагменти тексту, відносно закінчені тематично (які розкривають фрагменти тексту) і функціонально (об'єднані комунікативним матеріалом). Виділення таких блоків пов'язане із визначенням предикації першого порядку – речення, яке несе основне інформативне навантаження в тематичному і комунікативному планах, котрі об'єднують навколо себе групу речень. І вже потім блоки об'єднуються в одиницю вищого порядку, яка володіє властивістю цільності, але не тотожна вихідному тексту.

Цей рівень обробки інформації дещо умовно можна визначити як логічний, оскільки він знайомить з комунікативною програмою тексту, яка, у свою чергу, є ієрархією підтем та комунікативних намірів. Усе це об'єднується у закономірності розподілу інформації в тексті. Одночасно відбувається й інший рівень смислової інформації тексту. Це – розчленування інформації на раніше знайому та нову. Знайома інформація, яка зберігається в пам'яті, є своєрідним фільтром для нової отриманої інформації, до якої індивід концептуально підготовлений.

Нова, передусім особистісно значима інформація, обробляється концептуально. Вибір такої інформації здійснюється такими операціями:

співвідношення знайденої інформації з інформацією, яка зберігається в концептуальній системі; розпізнання відомої інформації та виявлення нової. Це інформативний рівень. Ні логічний, ні інформативний рівні обробки змісту не задовольняють мету реципієнта, а лише готують інформацію до «вмонтування» її у концептуальну систему, тому можуть бути віднесені до процесуального блоку осмислення. Результативна сторона представлена власне смисловим рівнем відповідно до потреб індивіда та у відповідності до законів побудови концептуальної системи, що і є кінцевою метою читання наукового тексту.

Висновки. Отже, цільова установка при навчанні читання визначає не лише результат, що його очікують при роботі з науковим текстом, але й детермінує види завдань. Кожен вид завдань передбачає певний вид навчальної дії: з одного боку, формує необхідні для читання навички та вміння, з іншого – може сприяти формуванню концептуальної системи студента. Саме в успішній реалізації цих задач і полягає мета навчання читання тексту зі спеціальності.

References

- Metodyka vykladannia inozemnykh mov u serednikh navchalnykh zakladakh / pidruchnyk; kol. avtoriv pid keriv. S. Yu. Nikolaievoi. K. : Lenvit, 2002. 328 s.
- Musiichuk S. M. Rozvytok navychok profesiino-oriietovanoho chytannia na zaniattiakh z inozemnoi movy u nemovnykh VNZ. *Visnyk Vinnytskoho politekhnichnoho instytutu*. 2014. № 4. S. 114–117.
- Savenko T. D., Hrytsai S. Yu., Savenko O. M. Tekst zi spetsialnosti u systemi robot z pidhotovky inozemnykh studentiv do zaniat u VNZ. *Aktualni problemy v systemi osvity: zaklad zahalnoi serednoi osvity – douniversytetska pidhotovka – zaklad vyshchoi osvity*»: materialy VIII Mizhnar. nauk.-prakt. konf. K.: NAU, 2022. S. 707–710. URL: <https://jrn1.nau.edu.ua/index.php/APSE/article/view/16658/23966> (last accessed: 21.03.2023).
- Stohnii I. V., Horiunova M. M. Navchannia chytannia profesiino oriietovanykh tekstiv na zaniattiakh z inozemnoi movy u neprofesiinykh zakladakh vyshchoi osvity. *Stratehiia rozvytku Ukrainy: finansovo-ekonomichni ta humanitarni aspekty*: materialy VIII Mizhnar. nauk.-prakt. konf. K.: Informatsiine analitychne ahentstvo, 2021. S. 300–303.

Лілія Федчук

e-mail: fedchuk.lilia@gmail.com

Галина Волкотруб

e-mail: g_volkotrub@ukr.net

ТЕКСТ ПРОФЕСІЙНОЇ ТЕМАТИКИ ЯК ОСНОВНИЙ ЗАСІБ ОПАНУВАННЯ СТУДЕНТАМИ-ІНОЗЕМЦЯМИ ФАХОВОГО МОВЛЕННЯ

У пропонованій публікації порушено проблему опанування студентами-іноземцями мови майбутньої професії, акцентовано увагу на ролі в цьому процесі текстів професійного спрямування, схарактеризовано поняття *професійно орієнтований навчальний текст*, описано вимоги до такого мовного матеріалу, розроблено методичні рекомендації щодо інтенсифікації роботи з навчальним текстом на заняттях з української мови як іноземної.

Ключові слова: українська мова як іноземна, професійне мовлення, фахова лексика, професійно орієнтований навчальний текст, навчальна текстотека.

The proposed publication raises the problem of foreign students learning the language of their future profession, focuses on the role of professionally oriented texts in this process, characterizes the concept of *professionally oriented educational text*, describes the requirements for such linguistic material, develops the methodological recommendations for the intensification of work with educational texts on classes on the Ukrainian language as a foreign language.

Keywords: Ukrainian language as a foreign language, professional speech, professional vocabulary, professionally oriented educational text, educational text collection.

Постановка проблеми. Підготовка кваліфікованого фахівця будь-якої спеціальності неможлива без засвоєння ним мови майбутньої професії. Фахова мова (професійна мова, мова професійного спілкування) – «це сукупність усіх мовних засобів, якими послуговуються у професійно обмеженій сфері комунікації з метою забезпечення порозуміння між людьми, які працюють у цій сфері» [Shevchuk, Klymenko : 17]. Розрізнявальним елементом професійного спілкування є терміни, з-поміж яких прийнято виділяти загальнонаукові та спеціальні. Вивчаючи мову, студенти певного профілю повинні не тільки поглиблювати знання загальновживаної лексики, а й опановувати загальнонаукові терміни й

лексику обраного фаху, а також удосконалювати навички граматично правильного вживання мовних одиниць.

Особливо гостро необхідність розв'язання проблеми навчання професійного спілкування постає перед викладачем української мови як іноземної, який зобов'язаний організувати навчальний процес так, щоб студенти-іноземці змогли навчитися легко сприймати на слух і вільно читати тексти фахової тематики, розуміти їх і перекладати рідною мовою, висловлювати свої думки щодо різноманітних питань, пов'язаних з майбутньою спеціальністю. Навчанню студентів-іноземців професійно орієнтованого мовлення присвятили науково-методичні праці З. Бакум, І. Дроздова, С. Коломієць, О. Копилова, Н. Костриця, З. Куньч, Т. Лагута, Н. Московчук, Т. Михайлова, Н. Станкевич, Г. Швець та інші дослідники. Усі вони поділяють думку, що вивчення мови майбутньої професії здійснюється «в результаті систематичної праці з фаховими текстами, насиченими галузевою термінологією» [Mykhailova : 90]. Саме тому, як справедливо стверджує Г. Швець, сьогодні «добір і лінгводидактичний аналіз наукових текстів, каталогізація типів текстів певної наукової галузі, моделювання ефективної системи роботи з опанування термінології, нарешті, розроблення навчальних посібників з наукового стилю мовлення становлять головний вектор у методиці навчання української мови іноземних студентів різних спеціальностей» [Shvets : 115].

Мета цієї наукової розвідки – розтлумачити базові поняття навчання української мови як іноземної на текстовій основі, виявити методично релевантні вимоги до професійно орієнтованих навчальних текстів та подати методичні рекомендації щодо інтенсифікації роботи з цим мовним матеріалом.

Виклад основного матеріалу дослідження. Текст набуває статусу навчального, коли він підпорядкований розв'язанню певної дидактичної

мети [Shvets : 201]. У ролі навчального матеріалу на заняттях з української мови як іноземної використовуються монологічні науково-професійні тексти з обраного студентами фаху та діалоги, які відтворюють реальні ситуації професійного спілкування (бесіди на побутові та науково-професійні теми, дискусії, обговорення лекцій, практичних занять, доповіді на конференціях тощо).

Як відомо, монологічні та діалогічні навчально-професійні тексти можуть бути модельованими та автентичними. Модельовані тексти спеціально адаптовані до певного контингенту студентів та до рівня їхніх мовних знань і мовленнєвих умінь. Під моделюванням навчальних текстів розуміють раціональний відбір і формування навчального матеріалу в текст, покликаний розв'язувати певні лінгводидактичні завдання [Shvets : 225–226]. Автентичні (природні) тексти – це уривки з наукових і науково-популярних статей, підручників, монографій, виступів на конференціях тощо. Використання текстів зазначених видів повинно відповідати такому принципу: від модельованих – до автентичних, оскільки використання текстів другого виду передбачає наявність у студентів високого рівня володіння мовою.

У лінгвометодичній літературі неодноразово порушувалося питання щодо вимог до текстового матеріалу для занять з української мови як іноземної [огляд літератури щодо критеріїв відбору фахових текстів див.: Корулова; Ронімарова, Ковалова : 129–132]. Проте єдиного підходу до розв'язання цієї проблеми в науковців немає ще й досі, тому питання відбору галузевого мовного матеріалу потребує подальшого вивчення. На нашу думку, науково-навчальний текст для інокомунікантів повинен бути: 1) добре продуманим, зорієнтованим на засвоєння виучуваної лексики та граматичних конструкцій (передбачати інтенсивне повторення їх у межах тексту з метою запам'ятовування й розвитку навичок правильного

вживання); 2) зрозумілим, доступним (базуватися на вже засвоєних студентами лексемах та граматичному матеріалі, відповідати рівневі володіння студентами мовою); 3) цікавим (викликати інтерес та заохочувати до здобуття нових знань); 4) професійно орієнтованим (нести актуальну професійну інформацію); 5) логічно скоординованим з науковими темами профільних дисциплін; 6) у міру насиченим новим мовним матеріалом, зокрема термінами та синтаксичними конструкціями, засвоєння яких є основою для вивчення наукового стилю в цілому та фахових дисциплін зокрема; 7) нормативним, укладеним з дотриманням лексико-граматичних і стилістичних норм сучасної української літературної мови.

Вивчення наукових досліджень, присвячених роботі з текстом на уроках української мови як іноземної, та багаторічний досвід роботи в цій сфері діяльності дали можливість поділитися певними методичними порадами щодо раціональної організації роботи з текстом на різних етапах: дотекстовому (передтекстовому), власне текстовому (потекстовому, притекстовому) та післятекстовому.

Мета *дотекстового* етапу роботи – зацікавити темою, порушеною в тексті, та підготувати студента до його читання й розуміння. Особлива роль тут відводиться тлумаченню нових лексем, зокрема термінів. Для з'ясування їхньої семантики не варто, на нашу думку, послуговуватися лише одним, хоча й найпоширенішим, прийомом – пояснення значення слова за словником (перекладним, а в разі потреби – і тлумачним чи термінологічним). Необхідно застосовувати й інші усталені в лінгводидактиці прийоми, а саме: семантизацію за контекстом (так званий мовний здогад); переклад слова іншою мовою, зокрема мовою-посередником чи рідною; вказівку на відповідність певному родовому поняттю та суттєву видову ознаку; конкретизацію шляхом перерахування видових понять, які репрезентують родові поняття; опис певного поняття з вказівкою на його

кваліфікацію, призначення, склад, сферу застосування тощо; унаочнення, або пояснення значення слів за допомогою демонстрації реальних предметів, карток із малюнками, фотоматеріалів, відеоматеріалів; синонімізацію або антонімізацію, тобто добір синонімів чи рідше антонімів; аналіз походження термінів, їхньої морфемної будови та способів творення; зіставлення нового терміна з уже знайомими студентам однокореневими словами.

Добір оптимальних прийомів семантизації потребує копіткої роботи. Вважаємо за доцільне заздалегідь згрупувати передбачені для засвоєння на занятті слова відповідно до найбільш адекватних способів тлумачення. Для пояснення значень кожної групи лексем варто запропонувати окреме завдання. При цьому важливо до процесу семантизації активно долучати студентів, пропонуючи їм завдання такого типу: перекладіть за допомогою онлайн-словника термін рідною мовою та спробуйте самостійно пояснити його значення своїм товаришам; порівняйте своє пояснення семантики слова зі словниковою статтею в тлумачному чи термінологічному словнику; доберіть до кожного запропонованого значення відповідне слово з довідки; з'єднайте малюнок предмета зі словом, яке називає його; доберіть із довідки синонім до запропонованих лексем тощо.

Щоб нововведене слово чи термін студенти легко сприймали й активно вживали на наступних етапах роботи, треба не тільки витлумачити його значення, а й виробити в студентів уміння доцільно вибирати його з-поміж інших, навчити правильно вимовляти (зокрема наголошувати), утворювати граматичні форми та будувати з ними словосполучення й речення. Отже, потрібен комплексний підхід до ознайомлення з новим словом. З цією метою семантизацію слів на дотекстовому етапі слід доповнити низкою інших вправ з нововведеними лексемами, як-от: прочитати слова з дотриманням акцентуаційних норм; змінити слова; утворити ту чи іншу форму; дописати закінчення; вибрати з дужок

потрібний синонім; утворити від запропонованих слів за допомогою певного афікса похідні з певним словотвірним значенням.

Власне *текстовий* етап роботи, мета якого – прочитати й зрозуміти прочитане, також має бути насичений певними завданнями, зорієнтованими на активізацію розумової діяльності студентів та на краще усвідомлення отриманої інформації. Для цього доцільно заздалегідь продумати поділ тексту на його змістові частини (мікротексти). Після читання кожної частини корисно запропонувати студентам виконати певні завдання, зокрема такі: визначити тему прочитаного уривку та дати йому назву; виділити головне й другорядне з прочитаного; виділити ключові слова чи словосполучення; поставити питання до тематично основного речення; спрогнозувати, про що йтиметься далі.

Організація роботи на *післятекстовому* етапі має бути спрямована на розв'язання таких основних завдань: з'ясування рівня розуміння студентами прочитаного та розвиток у них комунікативних умінь і навичок. Плануючи навчальну діяльність студентів на цьому етапі, варто керуватися таким принципом: чим більше різноманітних завдань буде запропоновано студентам, тим ефективнішою буде робота. Корисними на цьому етапі будуть: 1) завдання на перевірку розуміння тексту (з'ясувати, чи відповідає запропоноване висловлювання змістові тексту; вибрати правильну відповідь з-поміж кількох запропонованих; доповнити речення одним зі слів чи словосполучень, записаних у дужках; вставити на місці пропусків потрібні слова з дужок чи з довідки; вибрати правильний варіант завершення речення; уставити пропущені слова; дати відповіді на питання; відновити логічну послідовність у запропонованому плані до тексту; з'єднати репліки-запитання діалогу з репліками-відповідями; з'єднати частини речення та ін.); 2) завдання на формування вміння здійснювати семантично еквівалентні заміни отриманої інформації іншими конструкціями (замінити одне речення

іншим за зразком; скласти план тексту; перебудувати прості речення в складне й навпаки; 3) творчі завдання (дати свою назву тексту; сформулювати запитання за змістом прочитаного; скласти речення з ключовими словами; переказати текст; розповісти, що ви дізналися з тексту про...; підготувати повідомлення на тему... та виступити з ним на студентському науковому семінарі; розказати одногрупнику про зміст пропущеної ним лекції на тему...).

На жаль, як показує аналіз уже опублікованих збірників текстів для інокомунікантів, запропонований у них зміст роботи не завжди відповідає окресленим вище методично доцільним рекомендаціям. Зокрема, на *дотекстовому* етапі простежуються такі недоліки: 1) не завжди читанню тексту передують певні завдання; 2) передтекстові вправи зводяться до завдань, зорієнтованих тільки на тлумачення значення нових слів; 3) для семантизації обирається лише один прийом: з'ясуйте значення слів (при цьому не зазначається, у який спосіб та за допомогою якого словника це можна зробити) чи ознайомтеся зі значенням нових слів (подається тлумачення їх чи переклад англійською мовою); 4) у процесі семантизації не привертається увага до афіксів нетипових чи проблемних граматичних форм, а також до особливостей керування; 5) відсутні завдання на осмислення місця виучуваних слів у лексичній системі (робота з синонімами, антонімами, омонімами, різними значеннями багатозначного слова, виявлення з-поміж нових слів ключових на основі зіставлення із заголовком тексту) та на утворення й вживання його граматичних форм; подекуди такі вправи не виправдано переносяться на післятекстовий етап роботи з текстом.

На *власне текстовому* етапі робота, на жаль, зводиться лише до читання тексту.

На *післятекстовому* етапі нерідко пропонується тільки одне завдання – дати відповіді на питання за змістом прочитаного.

Вважаємо, що усунення зазначених зауваг та дотримання викладених методичних порад сприятиме поліпшенню ефективності опанування фахової мови в цілому та засвоєнню професійної лексики зокрема.

Висновки. Отже, здійснене нами дослідження дає підстави констатувати, що основним джерелом опанування студентами-іноземцями мови майбутньої спеціальності є професійно орієнтований навчальний текст. Методично обґрунтований підхід до відбору чи створення таких текстів, а також застосування системи доцільних завдань до них є головними факторами, які зумовлюють ефективність мовного навчального процесу. Перспективу подальших досліджень вбачаємо у створенні навчальної текстотеки для студентів певної спеціальності та системи завдань до кожного тексту.

References

- Kopylova O. V. Naukovyi tekst yak osnovna odynytsia navchannia movy inozemnykh studentiv-ekonomistiv. *Problemy i perspektyvy movnoi pidhotovky inozemnykh studentiv* : zb. nauk. statei za materialamy XIV Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (23 zhovtnia 2020 r.). Kh. : KhNADU, 2020. S. 320–326.
- Mykhailova T. V. Ukrainska terminolohiia v systemi pidhotovky inozemnykh studentiv. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh* : zb. nauk. prats. Zaporizhzhia : Klasychnyi pryvatnyi un-t. 2019. № 65. T. 2. S. 89–95.
- Ponomarova O. I., Kovalova A. V. Vidbir navchalnoho materialu u formuvanni inshomovnoi profesiinoi kompetentsii. *Vykladannia mov u vyshchykh navchalnykh zakladakh osvity na suchasnomu etapi. Mizhpredmetni zviazky: naukovi doslidzhennia, dosvid, poshuky* : zb. nauk. prats. 2012. Vyp. 21. S. 126–134.
- Shevchuk S. V., Klymenko I. V. Ukrainska mova za profesiinym spriamuvanniam : pidruchnyk. K. : Alerta, 2013. 696 s.
- Shvets H. D. Teoretyko-metodychni zasady navchannia ukrainskoi movy inozemnykh studentiv humanitarnykh spetsialnostei : dys. ... d-ra ped. nauk : 13.00.02; Kyiv. un-t im. Borysa Hrinchenka. K., 2021. 730 s.

Валентина Невойт
e-mail: valnev@ukr.net

ДЕНОТАТИВНИЙ ПРОСТІР ДІЄСЛОВА *ВІДПОВІДАТИ* В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У статті представлено детальний опис денотативного простору дієслова *відповідати* в сучасній українській мові, проаналізовано його лексичну семантику та актантну структуру, визначено напрями подальшого семантичного розвитку.

Ключові слова: семантика, денотативний простір, актантна структура.

The article presents a detailed description of the denotative space of the verb to answer in the modern Ukrainian language, analyzes its lexical semantics and octant structure, and identifies directions for further semantic development.

Keywords: semantics, denotative space, actant structure.

Постановка проблеми. Дієслова – особливі номінативні одиниці, семантика яких є досить складним, ще до кінця не розкритим явищем. Вони не тільки називають дію, стан чи процес, але й позначають стосунки між об'єктами дії. Це дає підстави вважати дієслівну лексему «конденсованим, типізованим позначенням цілісної ситуації» [Apresyan : 30]. Типові ситуації, знання про які відображені та закріплені за конкретною дієслівною лексемою, – це денотативний простір дієслова [Batsevych : 156–157]. Дослідження цього явища на прикладі окремих одиниць або цілих груп дієслівної лексики дає змогу уточнити семантичне наповнення зазначених одиниць, описати їхню валентність та синтагматику, а також визначити можливості та напрямки розвитку чи трансформації денотативного простору. Такі описи можуть бути корисними і для лінгводидактичної практики, зокрема для навчання української мови як іноземної. **Мета** статті полягає в детальному описі денотативного простору дієслова *відповідати*, яке є однією з давніх та водночас активно вживаних лексичних одиниць у сучасній українській мові.

Виклад основного матеріалу дослідження. Денотативний простір дієслова, у першу чергу, представлений його лексико-семантичними варіантами. Але зміст дієслова не вичерпується тільки його лексичним

значенням. Процесуальність як головна ознака номінативної функції цієї категорії слів передбачає, з одного боку, відношення до особи, часу та способу дії (граматичні ознаки), з іншого – наявність суб'єкта дії, об'єкта, адресата, інструмента, локації та ін. (валентність у поєднанні з дієслівним керуванням, або актантна структура дієслова). Таким чином, семантика дієслова складається з двох тісно пов'язаних між собою та взаємозалежних макрокомпонентів – лексичного та граматичного. Зміст конкретної дієслівної лексики розкривається повністю тільки з урахуванням обох макрокомпонентів.

Зауважимо, що дієслова, які позначають певну дію, як правило, виступають у вигляді видової пари, тобто пари слів, тотожних за значенням, але різних за належністю до виду (доконаного та недоконаного). З лексичного погляду ця пара розглядається як одне слово. Обране нами для аналізу дієслово також представлене в мові видовою парою *відповідати* – *відповісти*.

У сучасній мові вказана лексема є багатозначною, а її головне номінативне значення пов'язане з мовленням, а саме: *відповідати* – це «вимовляти слова або фрази, викликані питанням чи зверненням» (SUM, 620). Одним з варіантів модифікації цього значення є таке: «розповідати вчителю урок, викладати матеріал з якогось питання». Зміна форми спілкування з усної на письмову відображена у значенні «надіслати лист у відповідь».

Аналізуючи номінативні значення дієслова *відповідати*, необхідно звернути увагу на те, що в них закладена ідея вторинності тієї дії, яка позначається цим дієсловом: спочатку питання або звернення, тільки потім – відповідь. Інакше кажучи, одним з компонентів номінативного змісту дієслова *відповідати* є сема 'реагування'. Важливо й те, що наведені вище семантичні варіанти дієслова *відповідати* пов'язані із ситуаціями, які

передбачають наявність суб'єкта дії (це завжди людина) та адресата дії (відповідати кому?).

З точки зору граматики це дієслово є неперехідним, тобто таким, що не вимагає прямого додатку (вказівки на об'єкт дії). Це пояснюється тим, що позначення такого об'єкта входить до складу семантичної структури його прямого номінативного значення у вигляді окремої семи 'вимовляти / говорити (що?) *слова та фрази...*'. Проте відомі випадки, коли об'єкт цієї дії все ж позначається окремою лексичною одиницею чи словосполученням: відповісти «Так» чи «Ні»; відповісти *урок*; відповісти *питанням на питання* тощо. У таких контекстах дієслово відповідати є абсолютним синонімом до лексем *говорити, розповідати, промовляти* у їхніх прямих значеннях.

Лексико-семантичний варіант відповідати «робити що-небудь у відповідь на дії іншого» (SUM, 620), який також активно вживається в сучасному мовленні, суттєво відрізняється від прямої семантики цього дієслова. Сема 'реагування', яка є одним з компонентів прямого номінативного значення, у лексико-семантичному варіанті є головною, визначальною. Коло ситуацій, маркованих дієсловом відповідати, вже не пов'язується лише з процесом мовлення. Наприклад: *відповідати посмішкою на посмішку. / Судно дало гудок. Йому відповів інший. / Вона відповідала йому такою ж ніжністю.*

Порівняльні дослідження дають змогу говорити про те, що в семантичній структурі еквівалентів до лексеми відповідати в інших мовах, окрім значення «говорити», є також значення «реагувати». Пор.: англ. *to answer the questions* – «відповідати на питання»; *to answer the letters* – «відповідати на листи»; *to answer a call* – «відгукнутися на поклик»; *to answer to a name* – «відгукуватися на ім'я» (Galp., 83). Цей факт вказує на спільні тенденції в розвитку семантики конкретних слів.

Значення «реагувати» продовжує закріплюватися і активізуватися в сучасному мовленнєвому просторі, про що свідчать нові інтерпретації цього значення та нові контексти вживання. Наприклад: «*Додаток Excel не відповідає, зависає*». Ще більшою мірою тенденція до зростання актуальності значення «реагувати» виявляється в англійській мові: – *to answer to a treatment* – «піддаватися лікуванню (про хворобу)»; *to answer the whip* – «коритися удару хлиста (про коней)»; *to answer the helm* – мор. «слухатися керма» (Galp., 83).

Окрім зазначених вище, у семантичній структурі дієслова відповідати є такі лексико-семантичні варіанти, як «нести відповідальність за когось, щось» («За виховання юного покоління ми відповідаємо перед усім народом») та «бути відповідним чому-небудь, бути у відповідності з чимсь» (Вірш відповідав загальним настроям слухачів») (SUM, 620). У свідомості сучасних носіїв мови ці значення не пов'язуються з говорінням чи реагуванням, що свідчить про втрачену мотивацію. Подібне семантичне наповнення також фіксується у еквівалентів в інших мовах, вказуючи на загальномовний характер семантичних трансформацій. Пор. англ. *to answer for one's wrong-doings* – «відповідати за свої вчинки»; *to answer the description* – «відповідати опису» (Galp., 83).

Незважаючи на те, що більша частина змісту слова відповідати властива й змісту його еквівалентів в інших мовах, все ж у семантичній структурі вказаного дієслова є значення, які не притаманні іншим мовам, є національно маркованими. Ідеться про значення «бути винуватим та покараним» (SUM, 620). Можна припустити, що базою для нього послужило первинне значення дієслова відповідати – «промовляти щось, реагуючи на питання», але важливу роль у подальшій трансформації відігравав один з актантів, а саме: адресат «відповідати кому?» або «на питання кого?». Цим актантом є конкретний об'єкт – суд. Хоча до суду запрошуються та дають

відповіді на запитання різні учасники процесу, але поступово фраза *відповідати перед судом* набула значення «бути винуватим; визнавати свою провину», а згодом – «бути покараним за свою провину» (SUM, 620).

З цією семантикою тісно пов'язане і значення «поплатитися за певні дії» (SUM, 620). Воно навіть імпліцитно вже не пов'язане із судом та юриспруденцією, а стосується морально-етичних правил життя. На додаток у ньому есплікується сема «за що?». Пор.: *«Хтось має відповісти за мої страждання»*. До того ж це значення більш тяжіє до семантики «реагування на щось». Усе це свідчить про складні процеси осмислення ситуації через призму певних дій.

Висновки. Таким чином, денотативний простір дієслова *відповідати*, яке є стилістично нейтральним, активно вживаним у різних сферах повсякденної діяльності сучасної людини, є досить складним. Окремі лексико-семантичні варіанти відрізняються не тільки тим, що є назвами неоднакових дій, а й тим, що мають різну актантну структуру, тобто є позначеннями різних ситуацій.

Семантичне наповнення українського дієслова *відповідати* значною мірою збігається зі змістом його еквівалентів в інших мовах, що сприяє успішному формуванню мовленнєвої компетентності іншомовними комунікантами. Водночас частиною денотативного простору українського дієслова *відповідати* є ситуації, які в інших мовах позначаються дієсловами з іншою номінативною семантикою. Інакше кажучи, частина денотативного простору вказаної лексеми є національно маркованою. Вона віддзеркалює особливості ментальності певного народу і є важливою з лінгвокраїнознавчого погляду.

References

- Apresyan Yu. D. Semanticheskiye osnovy glagolnogo upravleniya: leksikograficheskiy aspekt. Problemy grammatiki i tipologii : sb. st. pamyati Vladimira Petrovicha Nedyalkova. M. : Znak, 2010. S. 27–36.
- Batsevych F. S. Ocherky po funktsyonalnoi leksykologiyi. Lviv : Svit. 1997. 392 s.

Sources

Galp. – Bolshoy anglo-russkiy slovar : v 2 t. M. : Rus. yazyk, 1979. Vol. 1. 824 s.
SUM – Slovnyk ukrainskoi movy : v 11 t. K. : Nauk. dumka, 1970. Vol. 1. 799 s.

Тамара Шевчук

e-mail :3638004 @gmail.com

Ольга Ткачук

e-mail: Olichka.Tkachuk64@ gmail.com

ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОЕЗІЇ ОЛЕКСАНДРА ОЛЕСЯ «СТЕП»

У статті висвітлено лінгвостилістичні особливості поезії О. Олесья «Степ». Аналіз поетичної мови здійснено на морфологічному, лексичному та стилістичному рівнях. Визначено тематичні групи лексики. Зазначено, що основу поетичного твору становить стилістично нейтральна лексика, за допомогою якої автор реалістично описує степ. Акцентовано увагу на зображувально-виражальних засобах, якими автор створює поетичну образність степу, зокрема епітетах, порівняннях, метафорах.

Ключові слова: поетична мова, лексема, зображувально-виражальні засоби, епітети, порівняння, метафори.

The article highlights the linguistic and stylistic features of O. Olesya's poetry «Step». The analysis of the poetic language was carried out at the morphological, lexical and stylistic levels. Thematic groups of vocabulary are described. It is noted that the basis of the poetic work is a stylistically neutral vocabulary, which serves as a way of accurately describing the steppe. Emphasis is placed on the figurative and expressive means by which the author creates the poetic image of the steppe, in particular epithets, similes, metaphors.

Keywords: poetic language, lexeme, figurative and expressive means, epithets, comparisons, metaphors.

Постановка проблеми. Одним із пріоритетних напрямів сучасної лінгвостилістики є дослідження мови художніх творів, зокрема поетичних. У присвячених актуальним мовностилістичним аспектам наукових розвідках обґрунтовано фонетичні, лексичні, семантичні, граматичні особливості мови поетичних творів, досліджено вживання засобів художньої виразності, описано будову віршованих рядків, акцентовано увагу на процесах, характерних для певного періоду розвитку мови художньої літератури. У кожного митця свій індивідуальний стиль, своє світорозуміння, оригінальне

використання засобів загальнонаціональної мови, як, наприклад, у Олександра Олеся. Творчий доробок Олександра Олеся високо оцінений істориками й критиками української літератури: М. Грушевським, О. Дорошкевичем, М. Зеровим, С. Єфремовим, М. Рильським, С. Русовою, М. Щербаком тощо. Спадщину поета досліджували не лише в Україні (Р. Радишевський, Ю. Ковалів, Н. Лисенко, Г. Петров, І. Чернова), а й у діаспорі (М. Антонович, Л. Білецький, І. Боднарук, Л. Кисілевська-Ткач, І. Левадний, Д. Чуб тощо). Незважаючи на багатоаспектні дослідження поезії Олександра Олеся, своєрідність його авторського стилю залишається на сьогодні недостатньо вивченою та дискусійною, а тому потребує подальшого вивчення.

Мета цієї публікації – дати загальний аналіз мовностилістичних особливостей поезії «Степ» Олександра Олеся. Стаття написана з орієнтацією як на вчителів-практиків, так і на здобувачів вищої освіти зі спеціальності 035 «Українська мова та література».

Виклад основного матеріалу дослідження. Лексика поезії Олександра Олеся «Степ» охоплює різноманітні тематичні групи. Як правило, це слова однієї частини мови, що мають спільне значення й позначають види одного родового поняття. У досліджуваному тексті це іменники, що позначають пори року (*весна, літо, осінь, зима*), простір (*степ, море, пустеля, яри*), явища природи (*сонце, роса, вітри, морози*), рослини (*трава, квітки*), істоти (*баба, пташки*), виріб та його елементи (*килим, нитки, візерунки, розводи*). Лексеми вжиті у прямому значенні, виконують номінативну та описову функції, допомагають авторові вплинути на читача, а читачеві осягнути всю глибину авторського світобачення. О. Олесь відводить особливу роль тим художнім образам, які кілька разів повторюються (*візерунки, розводи, квітки, вітри*). Точність у їх вживанні значною мірою зумовлюється

глибоким розумінням, тонким розрізненням значеннєвих відтінків слова, відчуттям його стилістичних барв.

Серед ужитих у поезії прикметників виділяються групи на позначення кольору (*сизий, біла*), форми (*широкий, рівна, буйне, пишніше*), звуку (*дзвінкі, голосні*), ознаки за дотиком (*м'яка, холодна*), внутрішнього стану (*люта, лиха, злі*). Лексема *південний* – відносний прикметник, інші – якісні прикметники, в яких ознака виражена безпосередньо.

У тексті вірша використано дев'ятнадцять дієслів з різною семантикою. З-поміж них можна виокремити лексеми на позначення вияву ознаки (*зеленіє, рудіють*), сприйняття (*обійме, углядить, гляньте, почуєте, побачите*), фази дії (*став, подув, захиталося, кидає, полле*), а також дій, що спричиняють зміни в об'єкті (*заметуть, обсиплеться*). Синтаксична поведінка дієслівних лексем в аналізованій поезії також неоднакова: сім з них не мають при собі залежного слова (*степ зеленіє, степ розіслався, вітер подув, море захиталось, трави рудіють, гляньте, вони не шумлять*), п'ять керують знахідним відмінком іменника (*сонце кидає нитки, сонце вишиває візерунки, степ полле пахоці, хто углядить береги, морози стережуть сон*), три – родовим (*не почуєте співу, не побачите розводів, вітри не заметуть їх*), два – орудним (*степ обсиплеться росою, степ став морем*), один – місцевим (*зима спить на ній*), один – знахідним і орудним (*степ обійме його зором*).

У віршованих рядках чергуються форми дієслів різних часів: у першій, п'ятій та сьомій строфах вживаються дієслова тільки теперішнього часу; у другій і восьмій – теперішнього й майбутнього, у третій – минулого і майбутнього, у четвертій – минулого часу дійсного способу та дієслово наказового способу *гляньте*, у шостій – тільки майбутнього. Таке вживання часових форм умотивоване розмовно-оповідним характером викладу думок, де в описі весняного степу домінує теперішній час, літнього – минулий,

осіннього – майбутній, а зими – знову теперішній час. Дієслова акцентують увагу на дії, тому текст вірша динамічний, експресивний, інтонація описово-розповідна, характеризується чіткістю, ритмічністю.

У тексті вживаються прислівники зі значенням часу, утворені від назв пір року: *восени* – осінньої пори, *весною* – весняної пори, *у літі* – літньої пори, *зимою* – зимової пори: *Степ весною – наче килим...* / *Степ у літі – наче море...* / *Мов пустеля* неоглядна, *степ пожовклий восени...* / *Степ зимою – мов перина...* Формою прислівника *у літі* послуговуються рідко, вона більш розмовна, поетична.

Лексема *степ* – однозначна, має тільки пряме значення, що позначає «великий безлісий, вкритий трав'янистою рослинністю, рівнинний простір у зоні сухого клімату» (SUM, 686). Олександр Олесь змальовує степ як безмежний простір і навесні, і влітку, і восени, і взимку. Степ у поезії розмаїто зображений в описах-пейзажах різних пір року і нагадує картинки-мініатюри. Одна з унікальних особливостей поезії О. Олеся – здатність швидко міняти опис природи степу. Автор використовує кольорову гаму із зеленої, жовтої, рудої, білої барв. У поета степ наче заливається то яскравими, то тьманими барвами: жовтіє і аж ніби золотиться, а пізніше червоніє; то стає сріблясто-білим, блискучо-сизим чи синюватим, а потім знову – сизо-зеленим або сіро-піщаним. У поета такі тони й півтони, яких більше в жодного з авторів віршованих творів немає. Одна й та ж ділянка степу описана спочатку ранньої весни, а потім на початку літа, всередині осені та взимку. Степ разюче змінюється.

Одним із зображально-виражальних засобів, яким автор створює поетичну образність степу, є епітети, метафори, порівняння, які виконують зображальну й емоційно-оцінну роль. Термін «епітет» ми вживаємо у вузькому значенні – емоційно-забарвлені означення, що допомагають поетові створити оригінальні мовні картини степу, точно передати думку,

вирізняти явища, предмети з маси інших, надати поезії емоційності та образності (SEUM, 3). Степ у вірші О. Олеся «Степ» – *широкий, пожовклий, море – буйне, сизе, пустеля – неоглядна, пташки – дзвінкі, голосні, перина (сніг) – біла, рівна, м'яка, зима – холодна, люта, лиха, сон – мертвий, морози – злі.*

Яскраві картини природи поет відтворює за допомогою метафор, у яких сутність одних явищ і предметів розкривається через інші за схожістю чи контрастністю. У досліджуваній поезії автор уживає дієслівні та іменні метафори: а) дієслівні (*сонце кидає нитки, вишиває візерунки...; степ... обсиплеться росою, пахоці поллє; степ... розіслався навкруги; хто його(степ) обійме зором; хто угледить береги (степу); трави шумлять; спить зима холодна; морози стерезуть; вітри не заметуть*); б) іменні: *баба люта (зима); баба стара (зима); злі морози; мертвий сон.*

Автор за допомогою слів у переносному значенні підкреслює характерні ознаки предмета або його ознаки. Наведені приклади метафор свідчать про те, що в поетичних творах О. Олеся степова природа – жива, вона сумує, радіє, діє, відчуває, тобто явища природи персоніфікуються.

Метафори Олександра Олеся – це «ключ» до розуміння його поезії, її підтексту. Вони постійно вимагають домислення, розгадування смислу віршованих рядків, уміння впіймати логіку руху поетичного образу степу.

Важливий засіб поезії Олександра Олеся – порівняння, які автор вводить в текст за допомогою сполучних слів *наче, мов*. Степ порівнюється з килимом (*степ весною – наче килим*), з морем (*степ у літі – наче море*), з пустелею (*мов пустеля неоглядна*), з периною (*степ зимою – мов перина*); трави порівнюються з піском (*мов пісок, рудіють трави*). Наведені вище порівняння прості, оскільки порівнювані предмети зіставляються за однією ознакою. Знаходимо в поезії і складне порівняння без сполучникового слова. Наприклад, в описі літнього степу: *...справді, гляньте: степ широкий буйним*

сизим морем став! Це порівняння повторюється в строфі нижче, яка теж описує степ улітку: *степ у літі – наче море* (просто).

Висновки. Отже, мова поезії Олександра Олеся виразна, чуттєва, глибока, що досягається майстерним використанням зображально-виражальних засобів – епітетів, порівнянь, метафор. Лексика вірша різноманітна за значенням, тематичними групами, емоційним забарвленням, морфологічним вираженням, талановито сплетена у римовані рядки. Вишуканий мовний стиль Олександра Олеся, багатство його поетичного слова необхідно досліджувати й популяризувати. Для вчителів-практиків, а також для здобувачів вищої освіти зі спеціальності 035 «Українська мова та література» здійснений аналіз може слугувати зразком для наслідування під час опису мовностилістичних особливостей поетичних творів.

Sources

SEUM – Slovnyk epitetiv ukrainskoi movy / S. P. Bybyk, S. Ya. Yermolenko, L. O. Pustovit / za red. L. O. Pustovit. K. : Dovira, 1998. 431 s.
SUM – Slovnyk ukrainskoi movy: v 11 t. / AN URSR. In-t movoznavstva; za red. I. K. Bilodida. K. : Nauk. dumka, 1978. T. 9. 916 s.

Наталія Кириченко

e-mail: natalia.kyrychenko@npp.nau.edu.ua

РОЗВИТОК КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У СТУДЕНТІВ-ІНОЗЕМЦІВ ПРИ ВИВЧЕННІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ПРОЦЕСІ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ

У статті звернуто увагу на необхідність вивчення української мови як іноземної в умовах дистанційного навчання студентами-іноземцями на високому лінгвістичному рівні, що сприятиме розвитку у студентів *комунікативної* мовної адаптації, формуванню високого ступеня подальшого використання мовних навичок і знань у здобутті необхідної кваліфікації за обраною спеціальністю базової вищої освіти.

Ключові слова: комунікативна компетентність, дистанційне навчання, студенти-іноземці.

The article draws attention to the need to study the Ukrainian language as a foreign language in the conditions of distance learning by foreign students at a high linguistic level, which will contribute to the development of students' communicative language adaptation, the formation of a high degree of further use of language skills and knowledge in obtaining the necessary qualifications in the chosen specialty of basic higher education education.

Keywords: communicative competence, distance learning, foreign students.

Постановка проблеми. Вивчення на достатньому лінгвістичному рівні української мови як іноземної в умовах дистанційного навчання студентами-іноземцями безумовно сприяє розвитку належної комунікативної мовної адаптації студентів, формуванню високого рівня подальшого використання мовних навичок і їх знань у здобутті необхідної кваліфікації за обраним фахом базової вищої освіти. У свою чергу, набута висока комунікативність студентів є запорукою якісного засвоєння матеріалів фахової підготовки майбутнього спеціаліста за обраною кваліфікацією. На це звертають свою увагу провідні науковці в галузі мовознавства й акцентують на тому, що «протягом трьох останніх десятиріч дистанційне навчання стало одним із найважливіших елементів системи вищої освіти розвинених країн, а за останнє десятиріччя – країн, що розвиваються, в тому числі України» [Shunevych : 95]. Крім цього, у майбутньому іноземці-випускники університету матимуть можливість проходження курсів підвищення кваліфікації на базі Національного авіаційного університету (НАУ), а також, за їх бажанням, вступу до аспірантури з подальшим заняттям науковою діяльністю.

Ставимо за мету з'ясувати методичні можливості вивчення студентами-іноземцями української мови як іноземної в умовах дистанційного навчання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Комунікативна компетентність студентів-іноземців передбачає, перш за все, наявність високого рівня лексико-термінологічної підготовки, а також рівня засвоєння мовних навичок і можливість їх використовувати для отримання більш

глибоких знань у процесі навчання, особливо, у закладах спеціальної технічної вищої освіти. Комунікативна мовна компетентність, можна сказати, це запорука взагалі отримання будь-яких високих знань у будь-якій галузі навчання, оскільки вона забезпечує високий рівень засвоєння лексичного матеріалу, особливо фахового спрямування.

Виникає питання: яким чином студенту-іноземцю можна досягти достатнього комунікативного лексичного рівня в процесі дистанційного навчання, коли відсутня повноцінна можливість діалогового спілкування з викладачем, яка регламентована часом проведення онлайн-уроків, і повністю відсутнє мовне аудиторне і побутове середовище? Для цього існує достатньо великий загальний фонд форм і засобів навчально-методичної роботи із студентами-іноземцями, який вже роками практично напрацьований професорсько-викладацьким складом у стінах НАУ в процесі забезпечення дистанційного навчання.

По-перше, треба звернути увагу на те, що підвищити комунікативність та засвоєння лексичного матеріалу можна за рахунок безпосередньо наповнення дидактичного матеріалу самих текстів уроків, лексичних вправ і практичних занять певним лексичним матеріалом, де слід передбачити поступове рівномірне нарощування словникового запасу. Повинно бути правилом те, що кожне нове завдання має містити поступову, не перевантажену для сприйняття студентами-іноземцями, кількість спеціальних лексичних термінів та словосполучень. Тоді є хоч якась упевненість у тому, що навчальний матеріал буде засвоєний якісно і в повному обсязі. А для того, щоб ці навички були засвоєні більш ґрунтовно, викладачам треба виділяти певний час на онлайн-заняттях для повторення і закріплення набутих лексичних знань до їх повного (автоматичного) засвоєння.

Така система призведе до накопичення студентами-іноземцями необхідних знань української мови, сприятиме поступовому нагромадженню мовних елементів для граматично правильної побудови речень із специфікою їх лексичного значення і, взагалі, для подальшого засвоєння всього програмного матеріалу за фахом професійної підготовки.

На теж саме в їх політичному та освітньому контекстах звернута увага в Рекомендаціях Ради Європи (РРЕ) де було зазначено, що «РРЕ мають на меті подолати бар'єри в спілкуванні між фахівцями в галузі викладання сучасних мов, які представляють різні освітні системи Європи. РРЕ пропонують адміністраторам освіти, розробникам навчальних курсів, викладачам, методистам, екзаменаторам та іншим засоби для усвідомлення практичних результатів навчання з метою визначення і координування їх зусиль та забезпечення реальних потреб тих, хто вивчає мову, і, за кого вони несуть відповідальність. Створюючи спільну основу для точного опису цілей, змісту і методів навчання РРЕ посилюватимуть прозорість курсів, планів та кваліфікацій і сприятимуть міжнародній співпраці в галузі викладання сучасних мов. Визначення об'єктивних критеріїв опису рівнів володіння мовою полегшить взаємне визнання кваліфікацій, прийнятих в різних навчальних контекстах, та, як наслідок, допоможе європейському обміну» [Zahal'noievropeiski Rekomendatsii... : 14].

По-друге, не менш корисним і дієвим елементом у механізмі підвищення комунікативної компетенції студентів-іноземців, рівня мовної підготовки у вивченні української мови є можливість використання наявних в інтернет-джерелах різноманітних навчальних аудіо- і відеоматеріалів, і бажано з необхідною технічно-лінгвістичною, зокрема аерокосмічною, спрямованістю. Слід зазначити, що використання спеціально підібраних літературних аудіотекстів на побутові теми теж створюють умови для підвищення комунікативної компетенції студентів-іноземців і сприяють

набуттю ними певного рівня усного спілкування та необхідних лексичних знань.

По-третє, велике значення в набутті необхідних лінгвістичних знань має участь студентів-іноземців у різноманітних за тематикою навчальних конференціях, у тому числі і онлайн-засобами. Це дає змогу більш профільно і конкретно ознайомити студентів з тематикою курсу навчання української мови, детально обговорити найбільш актуальні питання курсу навчання, а також більш ґрунтовно засвоїти навчальний матеріал. При цьому студенти мають змогу робити аудіофіксації та відеофіксації, створювати особисті навчальні фільмотеки зазначених матеріалів конференції для подальшого їх перегляду і більш глибокого осмислення.

По-четверте, вважається корисним запропонувати студентам самостійне онлайн-спілкування між собою українською мовою за певною тематикою, яку треба заздалегідь обговорити з викладачем, з подальшим обговоренням результатів таких розмов у процесі проведення планових занять. Такі обговорення мають за мету набуття студентами навичок самостійного спілкування в умовах вільного взаємного обміну набутими знаннями зі своїми одногрупниками.

Треба, щоб для відібраних аудіотекстів, зазначених у тематиці рекомендованої літератури для позакласного читання як допоміжний матеріал програми дистанційного навчання, або були зазначені дані, або було вказано, де їх можна знайти. Водночас згадані тексти повинні бути підібрані таким чином, щоб вони могли бути максимально засвоєні студентами певного рівнямовної підготовки.

Безумовно, такий методичний підхід дещо тільки віртуально компенсує комунікативне спілкування студентів-іноземців (які отримують освіту дистанційно) в умовах реального мовного середовища. І хоча аудіопрослуховування текстів не може замінити живого діалогового

спілкування по схемі «викладач = студент», але свого позитивного навчального значення цей методичний засіб отримання певних лінгвістичних знань і самостійного засвоєння програмного матеріалу жодною мірою не втрачає.

Допоміжним фактором засвоєння програми вивчення української мови і, таким чином, підвищення комунікативних здібностей студентів-іноземців може бути регулярне відвідування ними, за рекомендацією викладачів, певних національних україномовних інтернет-ресурсів загального суспільного значення, українських інтернет-видань, відвідування сайтів організацій, під егідою українських діаспор за кордоном, а також і ЗМІ, що теж, певним чином, буде сприяти підвищенню рівня їх мовної комунікативності. У багатьох українських амбасадах за кордоном існують недільні школи і дистанційні тренінги по вивченню української мови, які теж можуть сприяти підвищенню рівня знань української мови для тих студентів-іноземців, які отримують знання дистанційно в своїх країнах за місцем свого проживання.

Висновки. Отже, на сьогодні існує багато методичних можливостей для підвищення комунікативних здібностей студентів-іноземців, які вивчають українську мову як іноземну для здобуття фахової освіти за обраною спеціальністю в стінах НАУ.

References

- Shunevych B. Obhruntuvannia naukovoï terminolohii z dystantsiinoho navchannia. *Visnyk NU «Lvivska politekhnika»*. Seriia «Problemy ukraïnskoï terminolohii». Lviv : Vyd-vo «Lvivska politekhnika», 2003. № 490. S. 95–104.
- Zahal'noievropeïski Rekomendatsii z movnoï osvity: vyvchennia, vykladannia, otsiniuvannia. Rada Yevropy. Viddil suchasnykh mov. Strasburh ; K. : Lenvit, 2003. 260 s.

Ганна Звонко

e-mail: h.zvonko@knu.ua

ВИВЧЕННЯ ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНИХ РОЗРЯДІВ УКРАЇНСЬКИХ ІМЕННИКІВ ІНОЗЕМНИМИ МАГІСТРАМИ-ФІЛОЛОГАМИ НА ОСНОВІ ХУДОЖНІХ ТЕКСТІВ (на матеріалі поезій П. Куліша)

У статті на прикладі поезій П. Куліша висвітлюється питання про доречність і шляхи використання художніх текстів під час вивчення лексико-граматичних розрядів іменників української мови магістрами-іноземцями. Охарактеризовано лінгводидактичний потенціал поетичних текстів П. Куліша і можливості їх залучення до процесу викладання морфології української мови у функціональному аспекті іноземним магістрам-філологам.

Ключові слова: українська мова як іноземна, художній текст, Пантелеймон Куліш, лексико-граматичні розряди іменників, іноземні магістри-філологи.

In the article, using the example of Panteleimon Kulish's poetry, the issue of the appropriateness and ways of using literary texts during the study of lexical-grammatical classifications of nouns of the Ukrainian language by foreign master students is highlighted. The linguistic and didactic potential of P. Kulish's poetic texts and the possibility of their involvement in the process of teaching the morphology of the Ukrainian language in a functional aspect to foreign philology students are characterized.

Keywords: Ukrainian as a foreign language, literary text, Panteleimon Kulish, lexical-grammatical classifications of nouns, foreign master's students in Philology.

Постановка проблеми. Сучасна вища освіта в Україні характеризується активною інтернаціоналізацією та розвитком «ринку конкурентоспроможних експортних освітніх послуг» [Baranovskyi, Pankiv M., Pankiv V. : 68]. Інтенсивний процес державотворення, активне перетворення України на суб'єкт міжнародного життя спричиняють потребу інших країн в отриманні власних фахівців з української мови як таких, що спроможні забезпечити конструктивний діалог з Україною і провести підготовку спеціалістів відповідного профілю безпосередньо у себе на Батьківщині. Це сприяє розширенню регіонального контингенту студентів і аспірантів на філологічних спеціальностях в українських закладах вищої освіти, зокрема зростає інтерес іноземних студентів до вивчення української мови та отримання відповідної спеціалізації.

Важливою сферою методичних пошуків у вищій школі є урізноманітнення і вдосконалення шляхів навчання української мови як іноземної у процесі викладання як теоретичних, так і практичних дисциплін студентам-іноземцям, що апріорі зумовлює актуальність будь-яких спроб вирішення цієї методичної проблеми.

Проблема використання автентичних художніх текстів з лінгводидактичною метою під час викладання української мови іноземним студентам чималою мірою досліджена (див. розвідки О. Антонів, А. Буднік, Л. Васильєвої, І. Процик, Н. Станкевич, І. Телюх, Н. Фарини, В. Федчик, Г. Швець, С. Шевченко та ін.). Водночас практично відсутні дослідження щодо можливостей використання текстів української художньої літератури – як сучасної, так і класичної – під час викладання теоретичних дисциплін магістрам-філологам, які вивчають українську мову.

Мета пропонованої статті – охарактеризувати лінгводидактичний потенціал поетичних текстів П. Куліша і можливості їх залучення до процесу викладання морфології української мови у функціональному аспекті іноземним магістрам-філологам, розглянути варіанти використання поетичних текстів П. Куліша в лекційному курсі з метою роз'яснення та ілюстрації теоретичних положень щодо диференційних ознак лексико-граматичних розрядів іменників та окреслити аспекти використання поезій П. Куліша як об'єктів лінгвістичного аналізу в завданнях для самостійної роботи та модульних контрольних робіт.

Виклад основного матеріалу дослідження. У розвідках сучасних учених-методистів неодноразово зазначалося, що загалом дидактична цінність художнього тексту визначається його багатфункціональністю. Твори художньої літератури можуть одночасно виконувати виховні, естетичні, (лінгво)культурологічні та країнознавчі функції, а їхнє гармонійне поєднання робить процес навчання більш ефективним і мотивованим.

Науковці-методисти та викладачі-практики української мови як іноземної мають рацію, вбачаючи один з пріоритетних напрямків методичних пошуків у царині викладання української мови в іншомовній аудиторії у створенні оптимальної системи роботи з художнім текстом [Shvets : 209].

Аналіз наукової літератури відповідної тематики дозволяє зробити висновок, що автентичні художні тексти під час навчання мови як іноземної залежно від цілей навчання можуть використовуватися як:

- 1) *засіб* оволодіння різними видами мовленнєвої діяльності і основами культури мови, що вивчається, і як один із способів проникнення в свідомість її носіїв;
- 2) *об'єкт* аналізу (лінгвістичного, комплексного, стилістичного, лінгвокраїнознавчого);
- 3) *ілюстрація* функціонування мовних одиниць усіх рівнів (перш за все, лексики, словотвору, граматики та стилістики).

З огляду на обрану тему дослідження серед окреслених варіантів нас найбільше цікавлять два останні, коли тексти автентичної (у нашому випадку – української) художньої літератури слугують ілюстративним матеріалом для закріплення знань про ті чи інші аспекти функціонування мови, що вивчається, і відпрацювання мовних навичок під час викладання магістрам-інофонам навчальної дисципліни «Морфологія української мови у функціональному аспекті» у межах освітньо-наукової програми 035.01 «Українська мова та література (для іноземців; мова навчання українська)» на кафедрі української філології для іноземних громадян Навчально-наукового інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Із залученням художніх текстів як ілюстративного матеріалу на заняттях з української мови як іноземної тісно пов'язана проблема відбору

творів української літератури. Дослідники висувають різні вимоги щодо цього, послуговуючись такими критеріями, як етапи та рівні мовної підготовки іноземних студентів, доступність лексичного і граматичного складу, обсяг, жанр твору, його країнознавча й культурологічна цінність.

На нашу думку, провідними критеріями під час добору художніх текстів для філологів-інофонів слід вважати їхню (текстів) лінгводидактичну й лінгвокультурну складову. Остання з них відповідає сучасним науково-теоретичним підходам, що утверджують цінність художнього тексту як країнознавчого матеріалу. Слушною видається й вимога дозованого вживання безеквівалентної лексики, що вводить магістрів-інофонів у світ української лінгвокультури.

Вибір поетичних текстів П. Куліша для використання у межах навчальної дисципліни «Морфологія української мови у функціональному аспекті» зумовлений кількома чинниками. По-перше, Кулішеві поезії відповідають практично всім переліченим вище критеріям добору художніх текстів. По-друге, залучення поетичних доробків П. Куліша як навчально-ілюстративного матеріалу сприятиме розширенню уявлення чужоземної аудиторії про цю видатну постать української культури і літературну творчість митця. Перевага використання саме поетичних текстів зумовлена передусім їхнім невеликим обсягом, емоційно-експресивною насиченістю, естетикою вербального оформлення образів.

Так, для ілюстрації теоретичних положень про лексико-граматичні розряди іменників *ІСТОТИ* – *НЕІСТОТИ* може бути використаний уривок з вірша П. Куліша «Рибалка»:

Вода шумує, розлилась,
І повні повіддю всі береги й затони:
З селом веснянка понялась, –
Хати, двори, сади, левади співу повні.
Під спів широкий дівоньок
Сидить над річкою рибалочка, пильнує,

Чи плавле стиха поплавок,
Чи в вирві крутиться, чи в нуртині нутрує.
Аж ось вода під поплавком
Заколихалась й у піні розділилась...
Не срібна рибонька з пером –
Вродлива дівчина-русалочка з'явилась.

У процесі лекційного викладу до аналізу цього уривку і розподілу іменників як істот та неістот можна залучити самих студентів-магістрів. У результаті іменники *береги, хати, двори, сади, левади, поплавок* ідентифікуються як неістоти, а *рибалочка, рибонька, дівчина-русалочка* – як іменники, що позначають істот. Усі вони входять до ширшого за обсягом лексико-граматичного розряду конкретних іменників.

Коментуючи віднесення іменника *русалочка* до розряду істот, доречно наголосити студентам-іноземцям, що в українській мові до цього розряду відносяться не лише мовні одиниці, що називають людей, тварин, птахів, риб, комах тощо, – до цього розряду умовно зараховують і назви міфічних істот; у нашому випадку таким іменником є *русалочка*.

Лінгводидактична привабливість цього поетичного фрагмента визначається також відображенням у ньому типових картин української природи і проявів українського народного життя, які є екзотичними та незвичними для студентів деяких країн, – весняна повінь, широкий розлив річок, риболовля.

У процесі аудиторного аналізу через лінгвокраїнознавчий коментар викладача чи шляхом включення елементів самостійної роботи магістрів-інофонів з тлумачними словниками української мови доречно актуалізувати для аудиторії етноспецифічний зміст іменників *русалочка* і *веснянка*, які через відмінність геокліматичних і ландшафтних реалій не мають регулярних відповідників у рідних мовах більшості студентів-інофонів. В українській та багатьох інших слов'янських міфологіях «русалка» – міфологічний жіночий образ, що може поставати як водяне божество,

потопельниця чи мрець взагалі [Zhaivoronok : 512–513]. У народно-поетичній традиції українців русалка – це казкова водяна істота, що має вигляд «гарної дівчини з довгими розпущеними косами й риб'ячим хвостом; водяна німфа» (SUM, VIII : 911).

Таким самим знаком української етнокультури в наведеному вище уривку з Кулішевої поезії є *веснянка*. «Веснянки» – назва старовинних слов'янських обрядових пісень, пов'язаних з початком весни і початком нового року. У цих хорових піснях зазвичай оспівувалося пробудження природи, кохання, надії на врожай тощо (SUM, I : 341).

Для роз'яснення дихотомії *КОНКРЕТНІ – АБСТРАКТНІ* іменники в лекційному викладі може бути використаний уривок з Кулішевої поезії «Коли б я був хлоп'я байдужне без турботи...»:

Як сумно слухати веселу тих розмову,
Кого багатство й власть принаджують до нас!
Ні друзі, ні враги, вони пустому слову
Присвячують і свій, і наш коштовний час.

У запропонованому уривку іменники на позначення понять зі сфери суспільних відносин і ментального світу людини (*багатство, власть*) та метафізичних понять (*час*) є яскравою ілюстрацією теоретичних положень про особливості лексичного значення *абстрактних* іменників як таких, що позначають нематеріальні реалії, тобто ті, які не сприймаються органами чуття – через зір, слух, запах, дотик. Водночас пропонується контекст містить мовні одиниці, що належать до протилежного за своїм значенням лексико-граматичного розряду конкретних іменників, який у цьому уривку представлений назвами істот – *друзі, враги*. Завдяки спеціальним закінченням *–і/и*, дані іменники виражають граматичне значення множини, що дозволяє віднести їх до розряду конкретних іменників.

Виокремлені одиниці дають викладачеві можливість роз'яснити і продемонструвати морфологічні характеристики кожного розряду іменників,

акцентуючи при цьому особливу роль категорії числа. Як відомо, абстрактні іменники належать здебільшого до групи *singularia tantum*, тобто таких іменників, які виражають назви предметів чи понять, що в практиці мовлення не потребують репрезентації в якійсь кількості. Такими у наведеному уривку з Кулішевої поезії є іменники *багатство, власть (влада), час*. Водночас слід звернути увагу іноземних студентів на те, що іноді абстрактні іменники можуть виражати властивості чи поняття, що мисляться роздільно, а відтак у мовленні ці іменники можуть набувати граматичного значення множини. До таких у поданому вище уривку належать іменники *багатство* та *час*, у семантиці яких спостерігається зміщення. Так, абстрактний іменник *багатство*, що у своєму узуальному вжитку в однині має значення «велике майно, цінності, гроші» (SUM, I : 83), у множині набуває лексичного значення «сукупність матеріальних цінностей» (SUM, I : 83). Аналогічна поява спеціалізованого значення фіксується й щодо вжитого у формі множини абстрактного іменника *час* – як, наприклад, у поезії П. Куліша «Euthanasia»:

Перелічи ж твої блаженії часи,
Перелічи твої дні, що пробув без горя...

Тут іменник *часи* завдяки наявності засобів формального вираження граматичного значення множини (закінчення *-и*) виражає контекстуальне лексичне значення «певний період / періоди у житті людини».

Ще один характерний приклад зміщення в семантиці абстрактного іменника *час* унаслідок зміни його граматичного значення з однини на множину спостерігається у поезії «Гульвіса»:

Ой заграй мені кобзарю,
Про ті часи давні,
Як у Січі проживали
Наші предки славні.

У цьому контексті іменник *час* втрачає своє значення як назва онтологічної категорії і змінює його на інше – «визначена епоха або окремих етап у житті певного народу, держави, суспільства» (SUM, XI : 234). Тут викладачеві доречно додати історико-країнознавчий коментар, роз'яснивши іноземній аудиторії, що в цьому випадку йдеться про часи розквіту українського козацтва, яке відіграло важливу роль в історії русько-українських земель XVI–XVIII ст., а образ козака став одним з національних символів України. У межах цього ж коментаря варто звернути увагу й на іменник *Січ*, що виражає національно-специфічні реалії, невід'ємні у свідомості українців від уявлень про козацтво. Зокрема, цю лексичну одиницю доречно розглянути крізь дихотомію *ВЛАСНІ – ЗАГАЛЬНІ НАЗВИ*. У протермінологічному значенні іменник *січ / січі* вживається як позначення укріплених таборів, де ситуативно зосереджувалися козаки [Kuzuk] і звідки здійснювалися козацькі походи. У цьому значенні іменник *січ* належить до лексико-граматичного розряду загальних, конкретних і злічуваних іменників. Натомість у поезії П. Куліша іменник *Січ* ужито як власну назву, частину від широковідомої назви укріпленого осередку козацького війська, що був розташований за порогами Дніпра, – *Запорізька Січ*, в образі якої, що також набрав значення національного історико-культурологічного символу, акумулювалися уявлення українців про місцеперебування запорожців. Пор. у Куліша:

Як у Січі проживали
Наші предки славні.

Маркером належності іменника *Січ* до розряду власних назв є велика літера на початку слова, тоді як спеціальне закінчення *-і* формально виражає граматичне значення місцевого відмінка однини.

Привабливим для аналізу при вивченні лексико-граматичних розрядів іменників видається й Кулішева поезія «Дніпрова повідь». Наведемо уривок з цього вірша:

Вже дніло. Вітерець, немов на скло тоненьке,
Наліг на дніпрову ще не рухому воду.
Старий дід, на весло опершися легеньке,
Відчалив, бурчачи на хлопчика за шкоду.
Од весел хвилечки, розбігшись дітьми всюди,
Під човном гралися і піною кипіли.
Напруживсь, затремтів наш парус повногрудий,
І ми, мов лебеді, понад Дніпром летіли.
Червоним золотом, сріблом блискучим, чистим
По небу скрізь вились, перевивались хмари.
Над Дніпровим руслом, над зеркалом огнистим
Серпанком тумани злегенька повівали.

Наведений уривок обрано з двох причин:

- 1) насиченість іменниками (22 одиниці на 12 рядків);
- 2) відтворення в ньому типових для України природно-метеорологічних явищ (повені, туман), що робить поетичні рядки П. Куліша для іноземних магістрів ще одним джерелом країнознавчої інформації про Україну, її природу, клімат, ландшафт.

З огляду на відзначену насиченість іменниками, оформленими незалежними граматичними категоріями роду, числа й відмінка, запропонований уривок може бути використаний для презентації та окреслення диференційних ознак таких лексико-граматичних розрядів, як загальні (*небо, хмари, туман, серпанок*) і власні (*Дніпро*) іменники, назви істот (*дід, хлопчик, діти, лебеді*) та неістот (*парус, весло, човен* тощо). Уривок містить і характерні приклади речовинних іменників (*вода, золото, срібло, піна*).

Зазначимо, що наведений уривок з Кулішевої поезії може бути запропонований для самостійного опрацювання чи як одне із завдань для модульної контрольної роботи. Магістрам можна рекомендувати такі завдання в якості навчальних чи контрольних:

- знайти в тексті всі іменники;
- згрупувати їх відповідно до їхньої семантики (назви людей та живих істот – *дід, хлопчик, діти*; явища природи – *вітерець, туман, серпанок*; предметні реалії – *весла, човен, парус*; ландшафтні реалії – *Дніпро, русло* тощо);
- розподілити усі віднайдені іменники за лексико-граматичними категоріями;
- визначити засоби вираження граматичних значень іменників (усіх чи вказаних викладачем) тощо.

Висновки. Викладені у статті спостереження засвідчують значний лінгводидактичний потенціал поезій П. Куліша під час вивчення лексико-граматичних розрядів українських іменників іноземними магістрами-філологами. Наведені поетичні тексти можуть використовуватися і в лекційному курсі для роз'яснення та ілюстрації теоретичних положень щодо диференційних ознак лексико-граматичних розрядів іменників, і як об'єкти лінгвістичного аналізу в завданнях для самостійної роботи та модульних контрольних робіт. Водночас поетичні тексти П. Куліша містять багатий матеріал етнокультурного змісту, урахування якого під час роботи з текстами митця сприятиме розширенню лінгвокраїнознавчої компетентності магістрів-іноземців.

References

- Baranovskyi V., Pankiv M., Pankiv V. Formuvannia dyferentsiiovanoho pidkhodu do systemy navchannia studentiv-inozemtsiv v umovakh zabezpechennia konkurentnospromozhnykh osvitnikh vymoh. *Aktualni pytannia orhanizatsii navchannia inozemnykh studentiv v Ukraini* : V Mizhn. nauk.-metod. konf., 14–16 zhovtnia 2020 r. Ternopil : TNTU imeni Ivana Puliuia, 2020. S. 68–71. URL: http://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/33075/1/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA_2020_full.pdf (last accessed: 10.03.2023).
- Kuzyk T. L. Sich, yak termin. *Entsyklopediia istorii Ukrainy* : u 10 t. / redkol. : V. A. Smolii (holova) ta in. NAN Ukrainy, In-t istorii Ukrainy. K. : Nauk. dumka, 2013. Vol. 9 : Pryl–S. S. 587–588. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Sich> (last accessed: 02.03.2023).

Shvets H. D. Dystsyplina «Khudozhnii tekst u systemi navchannia ukraïnskoi movy yak inozemnoi» ta yii mistse u fakhovii pidhotovtsi vykladachiv-filolohiv. *Vykladannia mov u vyshchykh navchalnykh zakladakh osvity*. 2015. Vyp. 26. S. 160–169. URL: <http://www-center.univer.kharkov.ua/vestnik/full/412.pdf> (last accessed: 02.03.2023).

Zhaivoronok V. Znaky ukraïnskoi etnokultury : slovnyk-dovidnyk. K. : Dovira, 2006. 703 s.

Sources

SUM – Slovnyk ukraïnskoi movy : v 11 t. K. : Nauk. dumka, 1970. Vol. 1. 799 s.; 1977. Vol. 8. 927 s.; 1980. Vol. 11. 699 s.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

АРТИКУЦА Наталія Володимирівна, кандидат філологічних наук, доцент, Громадська організація «Центр законопроектних студій» (м. Київ)

БУГАЙКО Дмитро Олександрович, доктор економічних наук, доцент, Національний авіаційний університет (м. Київ)

ВОЛКОТРУБ Галина Йосипівна, кандидат філологічних наук, доцент, Державний університет телекомунікацій (м. Київ)

ГОРЮНОВА Марина Миколаївна, кандидат філологічних наук, доцент, Національна академія статистики, обліку та аудиту (м. Київ)

ДЕРБА Світлана Миколаївна, кандидат філологічних наук, доцент, Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ)

ДОВГОДЬКО Тетяна Іванівна, кандидат педагогічних наук, доцент, Національний авіаційний університет (м. Київ)

ДРАПОГУЗ Василь Петрович, кандидат філософських наук, доцент, Національна академія наук України, Центр гуманітарної освіти (м. Київ)

ЗАГОРОДНЮК Ігор Володимирович, кандидат біологічних наук, старший науковий співробітник, доцент, Національний науково-природничий музей НАН України (м. Київ)

ЗВОНКО Ганна Олександрівна, кандидат філологічних наук, Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ)

КАЛЕНИК Олександр Олександрович, кандидат фізико-математичних наук, Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ)

КИРИЧЕНКО Наталія Михайлівна, доцент, Національний авіаційний університет (м. Київ)

КОВАЛЬОВ Юрій Миколайович, доктор технічних наук, професор, Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв (м. Київ)

КОВАЛЮК Ольга Костянтинівна, кандидат філологічних наук, заступник директора інституту, Національний авіаційний університет (м. Київ)

КОРЧУК Олена Юріївна, кандидат технічних наук, старший науковий співробітник, Національний авіаційний університет (м. Київ)

ЛАЗАРЄВ Денис Олександрович, аспірант, Інститут зоології імені І. І. Шмальгаузена НАН України (м. Київ)

МАКСИМЕНКО Алла Володимирівна, асистент, Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ)

МЕЖЖЕРІНА Ганна Валентинівна, доктор філологічних наук, професор, Національний авіаційний університет (м. Київ)

МОГИЛА Оксана Андріївна, кандидат філологічних наук, доцент, Українсько-американський університет Конкордія (м. Київ)

НАГОРНА Наталія Мефодіївна, кандидат філологічних наук, доцент (м. Київ)

НЕВОЙТ Валентина Іванівна, кандидат філологічних наук, доцент, Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ)

НЕЧИТАЙЛО Ірина Миколаївна, доктор філологічних наук, професор, Київський національний лінгвістичний університет (м. Київ)

ОВСІЄНКО Ірина Володимирівна, кандидат фізико-математичних наук, доцент, Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ)

ПУСТОВОЙТ Ігор Володимирович, доктор мистецтв (Doctor of Arts), професор, Університет Хофстра (Нью-Йорк, США)

САВЕНКО Тетяна Дмитрівна, кандидат філологічних наук, доцент, Національна академія статистики, обліку та аудиту (м. Київ)

СІБРУК Анастасія Володимирівна, кандидат філологічних наук, доцент, Національний авіаційний університет (м. Київ)

СТЕЦИК Христина Миколаївна, кандидат філологічних наук, доцент, Національний авіаційний університет (м. Київ)

СУБОТА Лариса Андріївна, доктор педагогічних наук, професор, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут» (м. Харків)

ТЕРЕПИЩІЙ Сергій Олександрович, доктор філософських наук, професор, Український державний університет імені Михайла Драгоманова (м. Київ)

ТКАЧУК Ольга Сергіївна, старший викладач, Рівненський державний гуманітарний університет (м. Рівне)

ФЕДЧУК Лілія Іванівна, кандидат філологічних наук, доцент, Національний авіаційний університет (м. Київ)

ХАЛІНОВСЬКА Людмила Анатоліївна, кандидат філологічних наук, «Фаховий коледж, інженерії, управління та землевпорядкування», Національний авіаційний університет (м. Київ)

ЦАРЕГРАДСЬКА Тетяна Леонідівна, кандидат фізико-математичних наук, доцент, Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ)

ШЕВЧЕНКО Ольга Роальдівна, кандидат економічних наук, директор інституту, Національний авіаційний університет (м. Київ)

ШЕВЧУК Тамара Борисівна, кандидат філологічних наук, доцент, Рівненський державний гуманітарний університет (м. Рівне)

POPKOWSKI Tadeusz, PhD, Professor, International University of Logistics and Transport (Wroclaw, Poland)

СПИСОК АВТОРІВ

Bugayko D.	4	Нагорна Н. М.	122
Kovalyov Yu.	99	Невойт В. І.	184
Popkowski T.	4	Нечитайло І. М.	73
Shevchenko O.	4	Овсієнко І. В.	158
Артикуца Н. В.	135	Пустовойт І. В.	18
Волкотруб Г. Й.	176	Савенко Т. Д.	171
Горюнова М. М.	171	Сібрук А. В.	94
Дерба С. М.	145	Стецик Х. М.	94
Довгодько Т. І.	111	Субота Л. А.	153
Драгопуз В. П.	111	Терепиций С. О.	54
Загороднюк І. В.	30	Ткачук О. С.	189
Звонко Г. О.	200	Федчук Л. І.	176
Каленик О. О.	158	Халіновська Л. А.	42
Кириченко Н. М.	194	Цареградська Т. Л.	158
Ковалюк О. К.	78	Шевчук Т. Б.	189
Корчук О. Ю.	11, 111		
Лазарєв Д. О.	46		
Максименко А. В.	166		
Межжеріна Г. В.	60		
Могила О. А.	85		

З М І С Т

ПЕРЕДНЄ СЛОВО	3
----------------------------	---

НАУКОВІ ТА ОСВІТНІ СТРАТЕГІЇ ВОЄННОГО ЧАСУ

Shevchenko Olga, Bugayko Dmytro, Tadeusz Popkowski

CHALLENGES OF THE AVIATION EDUCATION SYSTEM DURING THE WAR AND POST WAR PERIOD.....	4
---	---

Корчук Олена

СУЧАСНІ АСПЕКТИ ВИКЛАДАННЯ ПРИРОДНИЧИХ ДИСЦИПЛІН НЕРІДНОЮ МОВОЮ.....	11
--	----

Пустовойт Ігор

УКРАЇНСЬКА МОВА В СИСТЕМІ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ В УНІВЕРСИТЕТАХ США.....	18
---	----

Загороднюк Ігор

ПРИРОДНИЧА ТЕРМІНОЛОГІЯ В ОПИСАХ ЗМІН БІОТИ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА БОЙОВИХ ДІЙ	30
---	----

Халіновська Людмила

СЕМАНТИЧНІ НЕОЛОГІЗМИ ПОЛІТИЧНОЇ СФЕРИ В МОВНО-ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ СЬОГОДЕННЯ.....	42
--	----

Лазарєв Денис

ПОНЯТТЯ ЧУЖОРІДНОСТІ ПО ВІДНОШЕННЮ ДО БІОТИ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ.....	46
--	----

Терениций Сергій

СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ОСВІТЯН ЗА ЯКІСТЬ ОСВІТИ ТА ПРАКТИЧНЕ ЗАСТОСУВАННЯ ЗНАНЬ В УМОВАХ ВІЙНИ.....	54
---	----

МОВОЗНАВСТВО, ТЕРМІНОЗНАВСТВО, ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Межжеріна Ганна

СОЦІАЛЬНО-ЕТИЧНИЙ ПОРТРЕТ ВСЕВОЛОДА ВЕЛИКЕ ГНІЗДО В ЛІТОПИСАХ СХІДНОЇ СЛАВІЇ XII–XIII СТ.	60
--	----

Нечитайло Ірина

КОРЕКТИВИ ДО СЕМАНТИЧНОЇ РЕКОНСТРУКЦІЇ ПРАСЛОВ. *LĚK- 73

Ковалюк Ольга

ЛЕКСЕМИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЕМОЦІЙ ТА ЕМОЦІЙНИХ СТАНІВ ЛЮДИНИ ЯК ОБ'ЄКТ ДІАХРОНІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ..... 78

Могила Оксана

ДО ПИТАННЯ ПРО СЕМАНТИЧНИЙ РОЗВИТОК ДАВНІХ ТЕМПОРАЛЬНИХ НАЗВ У ГОВОРАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ..... 85

Стецик Христина, Сібрук Анастасія

ДІАЛЕКТИЗМИ В ХУДОЖНІЙ МОВІ ОРЕСТИ ОСІЙЧУК..... 94

Kovalyov Yury

HERMENEUTIC ANALYSIS IN THE FRAMEWORK OF COMPLEX SYSTEMS SELF-ORGANIZATION THEORY..... 99

Довгодько Тетяна, Драпогуз Василь, Корчук Олена

КЛЮЧОВІ ТЕРМІНИ СУЧАСНОЇ ГУМАНІТАРИСТИКИ..... 111

Нагорна Наталія

АВТЕНТИЧНА АВТОБІОГРАФІЯ ПИСЬМЕННИКА XIX – ПОЧ. XX СТ. ЯК ДОКУМЕНТ І ЛІТЕРАТУРНИЙ ЖАНР..... 122

Артикуца Наталія

ЮРИДИЧНЕ ТЕРМІНОЗНАВСТВО І ЮРИДИЧНА ЛІНГВІСТИКА У ВИРІШЕННІ МОВНО-ТЕРМІНОЛОГІЧНИХ ПРОБЛЕМ ПРАВОТВОРЧОСТІ..... 135

Дерба Світлана

ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ ДИПЛОМАТИЧНИХ ПЕРЕГОВОРІВ..... 145

ВЕКТОР МЕТОДИЧНИХ ІННОВАЦІЙ І КОМПЕТЕНТІСНА ПАРАДИГМА ОСВІТИ

Субота Лариса

ТЕКСТ У СИСТЕМІ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ, ЯКІ ЗДОБУВАЮТЬ ОСВІТУ АНГЛІЙСЬКОЮ МОВОЮ..... 153

Каленик Олександр, Цареградська Тетяна, Овсієнко Ірина

КОМУНІКАТИВНО-ПРОФЕСІЙНИЙ ТА МОВНИЙ АСПЕКТИ ПРИ
ВИКЛАДАННІ ПРИРОДНИЧИХ ДИСЦИПЛІН ІНОЗЕМНИМ СЛУХАЧАМ
ПІДГОТОВЧИХ ВІДДІЛЕНЬ..... 158

Максименко Алла

ОСОБЛИВОСТІ ВИКЛАДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ІНОЗЕМНИМ
СТУДЕНТАМ-МАГІСТРАНТАМ З АНГЛІЙСЬКОЮ МОВОЮ НАВЧАННЯ..... 166

Горюнова Марина, Савенко Тетяна

ЦІЛЬОВА УСТАНОВКА ПРИ НАВЧАННІ ЧИТАННЯ ТЕКСТІВ ЗІ
СПЕЦІАЛЬНОСТІ..... 171

Федчук Лілія, Волкотруб Галина

ТЕКСТ ПРОФЕСІЙНОЇ ТЕМАТИКИ ЯК ОСНОВНИЙ ЗАСІБ ОПАНУВАННЯ
СТУДЕНТАМИ-ІНОЗЕМЦЯМИ ФАХОВОГО МОВЛЕННЯ..... 176

Невойт Валентина

ДЕНОТАТИВНИЙ ПРОСТІР ДІССЛОВА *ВІДПОВІДАТИ* В СУЧАСНІЙ
УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ..... 184

Шевчук Тамара, Ткачук Ольга

ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОЕЗІЇ ОЛЕКСАНДРА ОЛЕСЯ «СТЕП»... 189

Кириченко Наталія

РОЗВИТОК КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У СТУДЕНТІВ-ІНОЗЕМЦІВ
ПРИ ВИВЧЕННІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ПРОЦЕСІ ДИСТАНЦІЙНОГО
НАВЧАННЯ..... 194

Звонко Ганна

ВИВЧЕННЯ ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНИХ РОЗРЯДІВ УКРАЇНСЬКИХ ІМЕННИКІВ
ІНОЗЕМНИМИ МАГІСТРАМИ-ФІЛОЛОГАМИ НА ОСНОВІ ХУДОЖНІХ
ТЕКСТІВ (на матеріалі поезій П. Куліша) 200

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ..... 211

СПИСОК АВТОРІВ..... 214

Наукове видання

СВІТОВІ ВИМІРИ ОСВІТНІХ ТЕНДЕНЦІЙ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Оригінал-макет, верстка Г. В. Межжеріної, О. Ю. Корчук

Обкладинка Г. В. Межжеріної, І. В. Загороднюка, А. С. Віницького

Збірник продовжує традицію видання наукових праць з лінгвістики, літературознавства, термінознавства, перекладознавства, методології і методики, започатковану 1992 року професорсько-викладацьким колективом кафедри філологічних та природничих дисциплін Національного авіаційного університету.

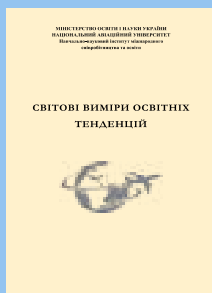
У 2008–2020 рр. збірник виходив під назвами «Науково-методичні проблеми мовної підготовки іноземних студентів» (2008–2016), «Науково-методичні проблеми мовної підготовки іноземних громадян» (2017–2018), «Світові виміри освітніх тенденцій: науково-методичні проблеми мовної підготовки іноземних громадян» (2019–2020) і містив матеріали щорічних Міжнародних науково-практичних конференцій.

2021 року збірник доповнив тематику наукових публікацій у векторі загального і слов'янського мовознавства, міждисциплінарних зв'язків філологічних та природничих дисциплін, набув статусу **збірника наукових праць** і отримав назву **«Світові виміри освітніх тенденцій»**.

Дякуємо авторам за допомогу в підготовці випуску 2023 року, запрошуємо до публікації та співпраці.

Збірник «Світові виміри освітніх тенденцій» виходить один раз на рік.

Попередні випуски збірника



Світові виміри освітніх тенденцій : зб. наук. праць / за заг. ред. Г. В. Межжеріної, О. Ю. Корчук ; Нац. авіац. ун-т. Ін-т міжнар. співробітництва та освіти. Київ : Фенікс, 2022. 136 с.

Режим доступу: <http://imco.nau.edu.ua/>



Світові виміри освітніх тенденцій : зб. наук. праць / за заг. ред. Г. В. Межжеріної, О. Ю. Корчук ; Нац. авіац. ун-т. Ін-т міжнар. співробітництва та освіти. Київ, 2021. 151 с.

Режим доступу: <http://imco.nau.edu.ua/>